

Η ΣΥΝΕΧΕΙΑ
ΤΗΣ ΑΝΟΙΧΤΗΣ
ΣΥΖΗΤΗΣΕΩΣ

Τί είναι έλληνικότητα

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΣΑΤΣΟΣ

Ἡ ἐλληνικὴ ἐλευθέρια

RICHARD W. LIVIGSTONE

Ἡ ἐλληνικὴ θρησκευτικὴ καὶ πολιτικὴ παρρησία

ΜΕΤΕΩΡΟΣ

Πολιτικὴ ἢ συνειδησιακὴ ἀξία ἢ ἐλληνικότητα;

ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΥΡΙΑΚΑΚΟΣ

Ὅψεις τῆς ἐλληνικότητας

Δρ. ΚΩΝ. ΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

Ἡ ἐλληνικὴ ἀντίληψη περὶ ἱατρικῆς

ΔΙΟΝΥΣΗΣ ΜΙΤΑΚΗΣ

Συζητώντας τὴν ἐλληνικότητα

ΣΠΥΡΟΣ ΝΟΝΙΚΑΣ

Ἐλληνικότητα καὶ οἰκονομισμὸς

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΠΑΝΩΦΟΡΟΠΟΥΛΟΥ

Ἡ θάλασσα... ἢ ἐλληνικότητα

ΔΑΥΛΟΣ

ΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

Κυδαθηναίων 29, Πλάκα, Ἀθήνα (105 58)

Τηλ. 3223957 ἢ 9823655

Ἐκδότης—Διευθυντής:

ΔΗΜΗΤΡΗΣ Ι. ΛΑΜΠΡΟΥ

Ἀχιλλέως - Μουσῶν 51, Π. Φάληρο, Ἀθήνα

Υπεύθυνοι Τυπογραφείου:

ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΜΠΑΜΠΙΑΣ — ΠΕΤΡΟΣ ΜΠΑΡΜΠΗΣ

Γερανίου 24, Ἀθήνα

Τιμή τεύχ. Δρχ. 80 - Ἐτήσια συνδρομή
δρχ. 1.000 - Ὁργανισμῶν δρχ. 2.000 -
Φοιτητῶν δρχ. 500 - Ἐξωτερικοῦ δολ. 50

Τὰ χειρόγραφα συνεργασιῶν δὲν ἐπιστρέφονται.

Ἐπιτρέπεται ἡ ἀναδημοσίευση ἀρθρῶν τοῦ
ΔΑΥΛΟΥ ὑπὸ τὸν ὅρον ὅτι θὰ ἀναφέρεται ρη-
τὰ ἡ πηγή τους.

Ὅλες οἱ συνεργασίες καὶ τὰ ταχυδρομικὰ
ἢ τραπεζικὰ ἐμβάσματα στὴ διεύθυνση:
Δημ. Λάμπρου, Μουσῶν 51, Παλαιὸ Φά-
ληρο, Ἀθήνα (175 62)

ΤΟΜΟΣ Β' • 4 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1983

Μιὰ συζήτηση χωρὶς τέλος

Ὅταν ὁ «Μετέωρος» προκή-
ρυσσε τὴν ἀνοιχτὴ συζήτηση στὶς
στῆλες τοῦ «Δαυλοῦ» γιὰ τὴν ἐλ-
ληνικότητα, ὁ προγραμματισμός
μας γιὰ τὴ διεξαγωγή τῆς πρόβλε-
πε ἓνα σχετικὸ «ἀφιέρωμα», δηλ.
τὸ 23ο τεῦχος μας. Ἡ πρόβλεψή
μας διαψεύσθηκε στὴν πράξη: Ἡ
πληθώρα τῶν συμμετοχῶν, ὅχι
μόνο σὲ συνεργασίες, σὲ ἐπιστο-
λές, σὲ τηλεφωνικὲς ἐπικοινωνίες
καὶ σὲ ἄλλες ἀμεσες ἢ ἔμμεσες ἐκ-
δηλώσεις, ἀλλὰ καὶ τὸ τεράστιο
ἐνδιαφέρον ποὺ ἐφείλκυσε τὸ μεγά-
λο αὐτὸ θέμα μεταξὺ τῶν ἀναγνώ-
στῶν τοῦ περιοδικοῦ, μᾶς ὑποχρε-
ώνει νὰ παρατείνουμε τὴ συζήτη-
ση, ἀφιερώνοντας στὴν ἐλληνικό-
τητα καὶ τὸ παρὸν 24ο τεῦχος.
Πλῆθος ἀκόμα συνεργασιῶν, ἐπι-
στολῶν κλπ. μένουν ἀδημοσίευ-
τες, γιὰ τὸν εἰδικὸ λόγο ὅτι ἐφθα-
σαν σ' ἐμᾶς ὅταν τὸ τεῦχος εἶχε
στοιχειοθετηθῇ καὶ γιὰ τὸν γενικὸ
—καὶ αἰωνίως, δυστυχῶς,
ἀνυπέρβλητο— λόγο τῆς στενότη-
τας τοῦ χώρου. Θὰ δοῦμε, πῶς θὰ
μπορέσουμε προσεχῶς νὰ φέρουμε
στὸ φῶς ὠρισμένες ἀπόψεις ἀπ'
αὐτὲς ποὺ ἔχουμε ἤδη στὰ χέρια
μας κι ἀπ' αὐτὲς ποὺ ἐν τῷ μεταξὺ
θὰ μᾶς ἀποσταλοῦν.

Γιὰ τὸν ἀναγνώστη τῶν 128 πυ-
κνοτυπωμένων σελίδων τῶν δύο
ἀφιερωμάτων μας ἀνακλύπουν, ἐν
εἴδει συμπερασμάτων, ὠρισμένες
διαπιστώσεις, ποὺ μπορούμε νὰ
συνοψίσουμε ἐδῶ τὶς πρὶν καίριες.

Ἡ πρώτη καὶ οὐσιωδέστερη ἀπ'
ὅλες εἶναι, ὅτι ὑπάρχει πολλὴ σύγ-
χυση γύρω ἀπὸ τὴν ἔννοια «ἐλλη-
νικότητα», γιὰτὶ κυρίως αὐτὴ ταυ-
τίζεται συνήθως μὲ τὸν ὅρο «Ἑλ-

ληνισμός». Ὁ δεύτερος εἶναι ἐννοια ἱστορική, ἐθνική, πολιτική καὶ ἓνα εἶδος πολιτιστικῆς παραδόσεως, ὅπως πολλές ἄλλες. Ἡ πρώτη εἶναι ἐννοια μὴ ἱστορική (ἀχρονη), οἰκουμενική, συνειδησιακή καὶ πρακτική ἀξία, τρόπος θεωρεῖν τὴ ζωὴ καὶ τὸν Κόσμο καὶ τρόπος τοῦ ζῆν καὶ τοῦ πράττειν.

Μποροῦμε νὰ ποῦμε, χωρὶς, ἐλπίζω, νὰ κατηγορηθοῦμε γιὰ καυχσιολογία, ὅτι μὲ τὴ συζήτησή μας προωθήθηκε πολὺ, γιὰ νὰ μὴν πῶ ὅτι γιὰ πρώτη φορά, σὲ σύγκριση μὲ ἄλλες ἀνάλογες διερευνήσεις ποὺ ἐγιναν στὸ παρελθόν, ἐπετεύχθη ὀριστικά ἡ θεμελιώδης αὐτὴ διάκριση τῶν δύο ἐννοιῶν.

Ἡ δευτέρα διαπίστωση εἶναι, ὅτι μὲ τὴ συζήτηση δείχθηκε ἡ κορυφαία οὐσία τῆς ἐλληνικότητος, δηλαδὴ τὸ ζεῦγμα «ἐλευθερία-ἀλήθεια», σὲ ἀντιπαράθεση πρὸς τὸν θρησκοπολιτικοκοινωνικὸ δογματισμό, τὴν ἐξουσιαστικὴ καὶ οἰκονομιστικὴ σκοπιμότητα, τὸν μαζισμό καὶ τὶς λοιπὲς τεχνητὲς καὶ συμβατικὲς ἀρχὲς καὶ «ἀξίες», ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζονται ἄλλες θεωρήσεις, καὶ δὴ οἱ κυριώτερες ἰδεολογικὲς παράμετροι τοῦ σύγχρονου παρακαμιακοῦ κόσμου μας. Θεωρῶ, ὅτι καὶ ἡ δευτέρα αὐτὴ εὐτυχὴς ἐξέλιξη τῆς συζητήσεως δὲν εἶναι λιγώτερο σημαντικὴ ἀπὸ τὴν πρώτη, γιὰ ὅχι μόνον δικαιώνει τὴν ἐλληνικότητα ἱστορικά, ἀλλὰ καὶ γιὰτί, κυρίως, ἐπιβεβαιώνει τὴ ζωντανὴ ὑπερχρονικὴ οὐσία της.

Καὶ ἡ τρίτη καίρια διαπίστωση, ἔμμεση αὐτή, εἶναι, ὅτι ἡ ἀδογματιστὴ ἀναζήτηση, ὁ ἐλεύθερος προβληματισμός, ὁ ἀληθινὸς ὀραματισμός, ἐξω ἀπὸ τὶς κυρίαρχες καὶ γενικὰ παραδεκτὲς ἰδεολογικὲς

θεότητες τῆς ἐποχῆς μας, δὲν ἐξέλιπαν τελειωτικὰ στὸ χῶρο τῆς σύγχρονης πνευματικῆς μας ζωῆς. Οἱ ἄνθρωποι τῆς σημερινῆς Ἑλλάδας, ὅπως εἶχαμε τὴ χαρὰ νὰ διαπιστώσουμε ἀπὸ διάφορες ἐκδηλώσεις ποὺ ὑπέπεσαν στὴν ἀντίληψή μας κατὰ τὴ διάρκεια τῆς διεξαγωγῆς τῆς συζητήσεως, εἴτε ἀνήκουν στὴν κατηγορία τῶν διανοομένων γενικὰ εἴτε δὲν ἀνήκουν, πάντως σκέπτονται, «πιάνουν» σὲ βάθος τὰ πράγματα, συνειδητοποιοῦν ἢ, ἔστω, διαισθάνονται περισσότερο ἀπ' ὅσο θὰ φανταζόταν κανεὶς τὸ ἡθικοπνευματικὸ ἀδιέξοδο ὅπου μᾶς ἐνέπλεξε ἡ παράνοια τοῦ αἰῶνος. Εὐχάριστη ἐκπληξὴ καὶ σημάδι παρήγορο κι ἐλπιδοφόρο.

Ἀλλὰ θάταν παράλειψη, ἂν δὲν σημειώναμε καὶ κάποιον φαινόμενο τελείως ἀντίθετο: τὴν πλήρη ἀπουσία ἀπὸ τὴ συζήτηση τῶν παντοίων ἐκπροσώπων τοῦ σύγχρονου ἐγχώριου ἀκαδημαϊσμοῦ μας. Ἀλλ' ἄς σταματήσουμε ἐδῶ... Φόβος μέγας καὶ δειλία πολλὴ ἐπεόλασαν ἐπὶ γῆς. Ἀλλωστε, ἄνθρωποι τῆς καριέρας τί θὰ μπορούσαν νὰ ποῦν γιὰ τὴν ἐλληνικότητα, πᾶρεζ λόγια σκόπιμα, ἀναιμα κι ἐλλυχνίου ἀπόζοντα;

Φυσικὰ κανεὶς δὲν πρέπει νὰ νομίσῃ, ὅτι τὸ θέμα ἐλληνικότητα ἐξαντλήθηκε ἢ ὅτι μπορεῖ ποτὲ νὰ ἐξαντληθῇ ὅποτεδήποτε κι ἀπ' ὅποιουσδήποτε. Ὅποιος θὰ ἰσχυριζόταν κάτι τέτοιο, θὰ ἦταν σὰν νὰ θεωροῦσε ὅτι ἡ ἐλληνικότητα μπορεῖ νὰ στατικοποιηθῇ, «κατεστημενοποιηθῇ» καὶ δογματοποιηθῇ—πρᾶγμα ποὺ θὰ ἦταν ἀπολύτως ἀσυμβίβαστο κι ἀντινομικὸ πρὸς τὴν ἴδια τὴ βαθύτερη φύση της.

Δ. Ι. Α.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΣΑΤΣΟΣ

Ἡ ἐλληνικὴ ἐλευθερία

Ἀπὸ τὰ βᾶθη τοῦ ἀρχαίου μύθου ἡ «ὕβρις» δὲν εἶναι ἄλλο παρὰ ὁ νόμος τοῦ μέτρου ποὺ βάζει ὅρια σὲ ὅλα τὰ ἀνθρώπινα, τιμωρώντας κάθε ἀνυποταξία στὸν κανόνα, κάθε ὑπερβολή. Ὅταν ἀπόμονος στὸν καιρὸ του, παραμερίζοντας τὸ μῦθο ὁ Θαλῆς τολμάει νὰ πῇ τὴν καινούργια ἀλήθεια, τούτην τὴν ἐλληνικὴ ἐλευθερία, μὲ τὸ δικό τρόπο, πραγματώνει, ποὺ εἶναι θέση καὶ νόμος. Καὶ μαζί μὲ τὸ Θαλῆ, τόσα τιτανικά ἄτομα, δημιουργικά τὸ καθένα τοῦ δικοῦ των νόμου, τῆς δικῆς των μορφῆς, ποιά ἄλλη, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν προσωπικὴ ἐποχή, ἔχει νὰ ἀναδείξει; Οὔτε ἡ Ἀναγέννηση δὲν μπορεῖ νὰ ἀντιπαραταχθῇ σ' αὐτὸν τὸν πληθωρισμὸ τῶν πηγαίων προσωπικοτήτων, ποὺ σὰ νὰ μὴ γεννιῶνται ἀπὸ τίποτα ἄλλο, παρὰ ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ τους καὶ σὰ νὰ μὴ ὀρίζονται ἀπὸ τὰ γύρω τους, μόνο νὰ τὰ ὀρίζουν μὲ μιὰ φυσικὴ καὶ αὐτονόητη ἀρχοντιά. Δὲν σταματοῦν, δὲν αὐτοθαμβώνονται μπρὸς στὴ δύναμη τῆς ἀντίστασής των· ἀβίαστα τὴν κατέχουν καὶ μονοχερὶς τὴν οἰακίζουσιν. Τολμοῦν πρωτοστόχαστα πηδήματα στὸ ἄγνωστο, πάντα μόνοι· ἄτομα αὐτόνομα· ἄτομα κοντὰ σὲ ἄλλα ἄτομα· ποτὲ ἀγέλη. Γιὰ τέτοιους λέει ὁ Ἀριστοτέλης ὅτι «... ὥσπερ γὰρ θεὸν ἐν ἀνθρώποις εἰκὸς εἶναι τὸν τοιοῦτον... κατὰ δὲ τῶν τοιούτων οὐκ ἔστι νόμος· αὐτοὶ γὰρ εἰσι νόμος»¹.

Καὶ ὁ νόμος αὐτὸς ὁ ἐσωτερικὸς των, ἀντίθετος μὲ κάθε ἄλλο, τεθειμένον νόμο, εἶναι μαζί καὶ θέση καὶ μορφή καὶ λόγος. Καὶ σὰ λόγος εἶναι ὀρισμός, εἶναι μέτρο. Τέτοιο εἶναι τὸ νόημα τῆς ἐλευθερίας τους. Πῶς λυτρώνεται ὁ φουτουριστής, ὁ σουρρεαλιστής, ὁ παλιὸς στὶς μέρες μας ρεαλιστής ἀπὸ τὰ δεσμὰ τῶν καθιερωμένων αἰσθητικῶν τύπων; Καὶ πῶς ὁ Ἕλληνας γλύπτης ἀπὸ τὸ ἄκαμπτο τυπικὸ τῆς αἰγυπτιακῆς καὶ τῆς ἀρχαϊκῆς τέχνης; Ὁ Ἕλληνας μεταπηδάει στὸ νέο χωρὶς νὰ περάσῃ ἀπὸ τὴν ἀκρότητα. Ἐχει τὴν ἀπειρὴ δύναμη, ἐνῶ γκρεμίζει, ἐνῶ ἀρνεῖται, ἐνῶ τραβάει τὴν διεγκυστίνδα, νὰ μὴ περνάη πρὸς πέρα ἀπὸ ὅ,τι ἀρμόζει. Δὲν βάζει ἄμετρη, ἀλλὰ μετρημένη δύναμη. Καὶ ἡ μετρημένη εἶναι δυνατώτερη ἀπὸ μιὰν ἀρνητικὴ διάθεση ἀνανέωσης ἀπλῶς χάριν τῆς ἀνανέωσης, βρίσκει τὸ καινούργιο στηριγμένος στὸ παλιὸ καὶ ἐξελίσσοντάς το κατὰ τὸν ἐσωτερικὸ νόμο κάθε πνευματικοῦ, ἀντιθετικά, ἴσως, διαλεκτικά, πάντα ὅμως συνταγμένα, ρυθμικά, ὅπως ταιριάζει σ' αὐτὸν ποὺ εἶναι ἐπάνω καὶ ἀπὸ τὴν ἐμπνοή του ἀκόμη, σὰν ὁδηγὸς καὶ τῆς Ἰδίας του τῆς ἀνάγκης. Δύναμη τεράστια φωλιάζει πίσω ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἀφάνεια τῶν δυναμικῶν ξεσπασμάτων. Καὶ ἡ δύναμη αὕτη εἶναι ἡ ἐλληνικὴ ἐλευθερία· ἡ ἐλευθερία ποὺ εἶναι ὀρισμὸς καὶ μέτρο καὶ λόγος. Ἕνας Διόνυ-

1. Ξέρω πῶς κατὰ τὴν ἀρχαία γνώμη τὸ ἄτομο, σὰν κάτι χωριστὸ ἀπὸ τὴν πόλη, ἀπὸ τὸ κοινωνικὸ σύνολο, εἶναι γέννημα χριστιανικὸ ποὺ φούντωσε τὴν Ἀναγέννηση. Ἡ ἀποψη αὕτη εἶναι σωστὴ ὅταν περιορισθῇ σὲ μιὰ ἀναφορά· ἐκεῖ ποὺ τὸ ἄτομο σπάζει πολιτικούς δεσμούς καὶ μένει κοινωνικά ἀποποθῆτο. Δὲν ἰσχύει οὔτε γιὰ τὴν πνευματικὴ, οὔτε γιὰ τὴν ἠθικὴ ζωὴ, οὔτε γιὰ τὴν αἰσθητικὴ θέση, γιατί ἄτομα μὲ πνευματικὴ, ἠθικὴ καὶ αἰσθητικὴ αὐτονομία ἐγνώρισαν ὅσο κάθε ἄλλη ἐποχὴ ὁ ἀρχαῖος κόσμος καὶ μάλιστα συχνά, ὅπως στὴν περίπτωσιν τῶν προσωπικῶν, μὲ πρὸ χτυπητὴς ἐκδηλώσεις.

σος πού σεβάζεται τον 'Απόλλωνα. "Ένας 'Απόλλωνας πού σκέπει ένα Διόνυσο. Μονάχα εκεί όπου οι θεμελιακές και αιώνιες αντινομίες δαμάζονται κάτω από έναν κανόνα, υπάρχει έλευθερία στους ανθρώπους, στα έργα, στις πολιτείες. "Άλλων κόσμων ή έλευθερία δξύνει τις αντινομίες· ή έλευθερία ή έλληνική τις δαμάζει. "Άλλοι έλευθερώνονται μέσα στο άμετρο, ό έλληνας μέσα στο μέτρο. Τέτοια φανερώνεται ή ιδιότυπη ούσία της έλληνικής έλευθερίας και συνακόλουθα και ή ιδιότυπη ούσία του έλληνικού πολιτισμού· γιατί τó νόημα πού σχηματίζει κάθε λαός για την έλευθερία, αποφασίζει για τó νόημα του πολιτισμού του, της φιλοσοφίας του, της τέχνης του, της πολιτικής άρετής.

Ή έλευθερία του μέτρου είναι βέβαια πιό δυσεπίτευκτη από την έλευθερία της ακρότητας. Στέκει πάντα σ' ένα σημείο κρίσιμης ισορροπίας, και διεξάγει πάντα ένα διμέτωπον άγώνα για την ύπαρξή της. Σε αυτό τó κρίσιμο σημείο στέκεται και ό 'Επιτάφιος του Θουκυδίδη, στόν όποιο δέν θά πάψη νά προσανατολίζεται όποιος θά θέλη νά πραγματοποιήσει την έλληνική έλευθερία στην πολιτική ζωή. "Αν την ισορροπία πού διδάσκει κατώρθωνε ό έλληνισμός, κάπως μόνιμα και με συνέχεια, νά την πραγματοποιήσει στην Ιστορία του, τότε θά είχε προσφέρει και στο χώρο της πολιτικής πράξης την ίδια έσωτερική έλευθέρωση πού μās πρόσφερε στη φιλοσοφία και στην τέχνη. 'Αλλά τó έργο τούτο κατωρθώθηκε μόνο μιá φευγαλέα στιγμή στόν έλληνικό κόσμο και ύστερα γκρεμίστηκε από την άνυποταγή τών έλλήνων στο μέτρο της έλευθερίας των².

Δέν είναι όμως μόνο της αρχαίας 'Ελλάδας γνώρισμα κεντρικό τούτη ή έλληνική έλευθερία. Και όταν, ύστερα από τó ανακάτωμα τών λαών, ξαναφάνηκε κάπως πιό άμιγές τó έλληνικό στοιχείο στην έπιφάνεια, μá και όπου αναφαίνονταν στους καιρούς της έθνικής σύγχυσης, με τούτο τó γνώρισμα της ίδιας έλευθερίας παρουσιάστηκε. Και ή τέχνη επικυρώνει τούτη την πορεία με τόν άκριτικό κύκλο, τó δημοτικό τραγούδι και άργότερα με έργα όπως τá 'Απομνημονεύματα του Κολοκοτρώνη και του Μακρυγιάννη και με μεσουρανήματα πνευματικά όπως του Σολωμού και του Κάλβου. Ή έλληνική έλευθερία είναι ό βασικός τόνος πού τόν κρατάει δια μέσου όλης της Ιστορίας ό έλληνισμός· είναι ή Ιστορική του ιδιοτυπία· είναι ό έσωτερικός του ρυθμός, ό Ιστορικός του νόμος, πού σε όλους τούς τομείς της ζωής ζητάει θέση και όχι άρνηση, δημιουργία και όχι άνατροπή, λόγο και όχι πάθος, μεσότητα και όχι ακρότητα, μέτρο και όχι ρωμαντική παραφορά.

"Αν κάποτε ξεχνούμε πώς μιá τέτοια έλευθερία είναι έλληνική, αυτό συμβαίνει γιατί μαζί με τόν έλληνικό πολιτισμό έπιβλήθηκε στόν ευρωπαϊκό

2. "Αν όμως τούτη ή έλληνική έλευθερία δέν κατωρθώθηκε παρά τόσο διαβατικά στην αρχαία 'Ελλάδα, επιδιώχτηκε όμως και, με την όφειλόμενη στην ύλη της ζωής συγκατάβαση κατωρθώθηκε μόνιμότερα, αλλά και μερικά, σε άλλους καιρούς, από λαούς άλλους. Και αν και ή πιό δυσεπίτευκτη και ή εύπαθέστερη, αυτή είναι ή έλευθερία πού τελικά αποβλέπει νά ολοκληρώσει ό πολιτισμένος ευρωπαίος, μόλις περάσει ό Ίλιγγος της όμης άνατρεπτικής άρνησης, μιá έλευθερία πού θά ύψωση κάθε κοινωνική μονάδα στη θέση του πολιτικά και οικονομικά κατοχυρωμένου άτομου.

κόσμο. Ποτὲ ὁμως δὲν φανερώθηκε τόσο καθαρά ὅσο στὴν Ἑλλάδα, ποτὲ τόσο ἀποκλειστικά καὶ οὔτε πάντα οὔτε σὲ ὅλους τοὺς λαοὺς. Κατὰ τὸ μέτρο ὁμως ποὺ μετέχουν οἱ ἄνθρωποι σ' αὐτὴν τὴν ἰδέα εἶναι καθαυτὸ εὐρωπαϊοὶ καὶ ὄχι ἀλλοτινοί³.

[Ἀπὸ τὸ βιβλίο του «Ἑλληνικὴ Πορεία». Τὸ κείμενο αὐτὸ ἀναδημοσιεύεται στὸ «Δαυλὸ» κατ' ὀψιν ἐγκρίσεως τοῦ κ. Κ. Τσάτσου].

3. Συνήθως σὰν ἰσότιμα βασικά στοιχεῖα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ θεωροῦν τὸ ἐλληνικὸ καὶ τὸ χριστιανικὸ. Δὲν πρέπει μὲ τούτῃ τὴν ἀποψη τὴ σχετικὰ ἀληθινὴ νὰ λησμονηθοῦν τὰ ἀκόλουθα. Τὸ χριστιανικὸ, ὅπως ξαπλώθηκε στὴν Εὐρώπη, εἶναι κιόλας σύνθεση ἐλληνικῶν καὶ ἐξωἐλληνικῶν στοιχείων. Ὁ χριστιανισμός, ἂν δὲν περνοῦσε ἀπὸ τὰ σχήματα τῆς ἐλληνικῆς διανοήσεως, δὲν θὰ μπορούσε νὰ κατακτῇ τὴν Εὐρώπη. Ἀπὸ τὴν ἄλλῃ μεριὰ ὁ χριστιανισμός, στὴν πρωταρχικὴ του προελληνικὴ ὑπόστασι, ὡς καθαρὴ διδασκαλία τῆς ἀγάπης, δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ πὼς κατέχει τὴν ἀξονικὴ θέσιν ποὺ κατέχει ὁ ἐλληνικὸς λόγος στὴν ἱστορικὴ ζωὴ. Πρῶτα-πρῶτα γιὰ τὴν ἀγάπην εἶναι πρὸ παντὸς ὑπεριστορικὴ ἀξία καὶ ὕστερα γιὰ τὴν ἱστορικὴ ἀξία δὲν ὑποκατέστησε τὸν λόγο. Καὶ ἀκόμα ἡ ἀγάπη δὲν ξεχωρίζει εἰδικὰ τὴν Εὐρώπην ἀπὸ τοὺς ἄλλους κόσμους. Ἡ ἀγάπη, καλύπτοντας καὶ τὸ βουδισμό, θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθῇ περισσότερο ἓνα πανανθρώπινο αἶτημα ποὺ δὲν ξεχωρίζει ἀλλὰ ταυτίζει τοὺς ἀνθρώπους.

Μὲ ὅσα εἶπαμε φυσικὰ δὲν κάνομε τὸ λάθος νὰ συγκρίνωμε ἐλληνικὸ καὶ χριστιανικὸ πνεῦμα, ποῦ, σὰν ἀπόλυτες ἀξίες, εἶναι ἰσότητες ἢ, καλύτερα, ἀσύγκριτες.

ΜΑΝΩΛΗΣ ΜΑΡΚΑΚΗΣ

Ὁ Ἀκρίτας

.....
Χρονῶν δὲν ἦταν δώδεκα ὁ καπετὰν Μανοῦσος
βήματα ἴσια, ὄρθιος, στὰ μαῦρα του στιβάνια
στὸ μνήμα στέκεται μπροστὰ ψελλίζοντας τὸ ξόρκι·
— Ἦρθα σὰν ἐμισέψατε, κι ἄλλοι θὰ ῥθοῦν σὰν φύγω
καὶ βιάζομαι, στήν βούργια μου τυρὶ καὶ παξιμάδι.
Εἶμαι τ' Ἀρκάδι, ἡ Κορυτσά, ἡ Κόρινθος, ὁ Πόντος,
τὸν μέγαν ἦχον ἀγροικῶ νὰ ἔρχεται στ' αὐτιά μου.
Μάστορας στ' ἀργαστήρι μου, Σωκράτης μαυρογένης
σκέψη χρυσάφι πελεκῶ, Ἡράκλειτος, ὁ Πλάτων
στὰ ἀσημένια λιόφυλλα τὸν λόγο μου γυμνάζω
Ἡράκλειτος, ὁ Ἐχτορας, ὁ Καπετὰν Λεφτέρης·
ρόζους τὰ χέρια στ' ἄλετρα, ὁ Ὀλυμπιονίκης
τὸ βλέμμα ὄρθιο, βαρὺ, μεγάλωσα πρὶν φέξει
κι ἡ σκέψη μου σοβάρεψε, δὲν πρόλαβα τὴ νιότη,
σᾶς ἀγαπῶ συντάσσοντας τὶς φτέρουγες τοῦ νοῦ μου,
γιὰ νὰ σαλτάρω στὰ ψηλά, ἡ ψυχὴ μου λαύρη φλόγα.
Ὡρα καλή, ἐγὼ ἔμει δῶ, καὶ θὰ σᾶς ἀναστήσω.

Χρονῶν δὲν ἦταν δώδεκα ἡ Μανουσελοπούλα
μ' ἓνα σταυρὸ στὸ στέρνο της κι ἓνα σφιχτὸ καλπάκι
ἡ μεγαρίτικη ποδιά, τὸν κότσο στὰ μαλλιά της.
— Ἦρθα σὰν ἐμισέψατε, κι ἄλλες θὰ ῥθοῦν σὰν φύγω.
Εἶμαι ἡ Ἑλλάδα, ἄγγελος στ' ἅγιο Μεγάλο Πάσχα,
μεγάλωσαν τὰ στήθεια μου, καρπίσανε τὰ σκέλη.
Ἐγὼ κρατῶ τὸ μυστικό, τὴ νέα αἰωνιότη
στὴν ἐκκλησιά, στὸν ἀργαλειό, βυζαίνω γιοὺς στὴν κούνια.
Εἶμαι ἡ Κλειώ, ἡ Ἀρτεμη, ἡ Ρωξάνη, ἡ Ἑλένη,
τὸν καπετάνιο καρτερῶ νὰ φτάσει στὸ νησί μου,
μὲ λὲν Μυρτῶ στὸ σούρουπο, Δήμητρα στὰ χωράφια,
φλουριά στίς στέρνες μου χρυσά, καράβια ἀρματώνω,
φαίνω κιλίμια, σάνταλους φορῶ κι ἀνηφορίζω,
ἄσπρην ἐσθῆτα, μέτωπο μιὰ γαλανὴ κορδέλλα.
Εἶμαι ἡ Ἄννα ἡ Κομνηνὴ, τὸ μυστικὸ στὴ χούφτα
τὸ θεῖο, μέγα μέτωπο τῆς Ἀθηνᾶς Προναίας
στὴν Τῆνο, ὁ θεῖος Αὐγουστος, σταφύλια, ἡ Εἰρήνη,
ποὺ στὴν καρδιά μου πυρπολεῖ καὶ κουρταλεῖ τὶς πόρτες.
Παιδιά, στὴν ὥρα σήμανε ἡ χαραυγὴ τοῦ νοῦ μου
λαὲ ἀψέ, τὸ μέτωπο φιλῶ σου καὶ μισεύω.

[Ἀπόσπασμα ἀπὸ ἀνέκδοτο ὁμώνυμο ἔργο του]

RICHARD W. LIVIGSTONE*

Ἡ ἑλληνικὴ θρησκευτικὴ καὶ πολιτικὴ παρρησία

Τῇ ζωῇ μερικῶν ἔθνων τὴν προσδιορίζουν σὲ μεγάλην ἔκταση θεολογικὲς ἀπόψεις. Ὑπάρχουν τὰ ἔθνη αὐτὰ γιὰ νὰ ὑπηρετοῦν τὸ Θεό. Ὅρισμένες πράξεις, κάποτε ὁλόκληρες πλευρὲς τῆς ζωῆς, ἀποκλείονται, γιὰτὶ φαίνονται ἀσυμβίβαστες πρὸς αὐτὸ τὸ σκοπό. Ὁ Θεὸς ποὺ λατρεύουν εἶναι ζηλότυπος Θεός.

Στὸ Μωαμεθανὸν εἶναι ἀπαγορευμένο νὰ ζωγραφίῃ ἢ νὰ σκαλίῃ τὴν ἀνθρώπιν μορφήν, γιὰτὶ ἡ γλυπτικὴ καὶ ἡ ζωγραφικὴ ὁδηγοῦν στὴν εἰδωλολατρεία. Ὁ Ἑβραῖος ὀφείλει νὰ ἀπέχῃ μιὰ μέρα τὴν ἑβδομάδα ἀπὸ ἐργασία καὶ τέρψη, γιὰτὶ τὸ Σάββατο εἶναι ἱερό. Στὸ Χριστιανὸν τῶν Σκοτεινῶν Αἰώνων ἦταν ἀπαγορευμένο νὰ πιστεύῃ τὸν «γραῶδη μύθον» γιὰ τοὺς Ἀντίποδες· εἶχε στὰ χέρια του μιὰ «Χριστιανικὴ Τοπογραφία τοῦ σύμπαντος θεμελιωμένη ἐπάνω σὲ ἀπόψεις τῆς Θείας Γραφῆς, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία δὲν εἶναι νόμιμο γιὰ τὸ Χριστιανὸν ν' ἀμφιβάλλῃ»⁽¹⁾. Συναντοῦσε ἐμπόδια στὸ ἐμπόριο, ἐπειδὴ ὁ Μωσαϊκὸς Νόμος ἀπαγόρευε τὴν τοκογλυφίαν· καὶ τοὺς ὑστερώτερους ἀπογόνους του ⁽²⁾ τοὺς ἀπότρεπε ν' ἀκολουθήσουν θεατρικὸ ἐπάγγελμα — ἡ αἰώνια καταδίκη ποὺ βάραινε τὴ θέση τοῦ ἡθοιοῦ.

Τῇ ζωῇ ἄλλων ἔθνων τὴν προσδιορίζουν πολιτικὲς ἀπόψεις. Τὴν τέχνην καὶ τὴ λογοτεχνίαν τὶς βλέπουν ὑποπτα σὰν ἐπικίνδυνες γιὰ τὴν εὐδαιμονίαν τοῦ κράτους. Ἀθῶες κοινωνικὲς διασκεδάσεις ἀπαγορεύονται. Ἡ οἰκογενειακὴ ζωὴ παίρνει ἰδιόρρυθμον χρῶμα γιὰ πολιτικοὺς λόγους, ὁ σύζυγος ἀποκτᾷ ἰδιότυπὴν ὑπεροχή· ἡ σύζυγος μετατρέπεται σὲ μηχανή, ποὺ γεννᾷ παιδιὰ γιὰ τὸ καλὸ τοῦ κράτους. Τὸ κράτος ποὺ ὁ Πλάτων σχεδιαγράφηκε στὴν *Πολιτεία* του εἶναι ἕνα ἀκρότατο παράδειγμα γι' αὐτὴν τὴν ὑποδούλωση τοῦ ἀτόμου στὸ συμφέρον τῆς κοινότητος· ἀλλὰ ἡ ἱστορία τῆς Σπάρτης καὶ τῆς Ρώμης καί, ἀλήθεια, τῶν πῦρ πολλῶν χωρῶν, εἶναι γεμάτη ἀπὸ τέτοια παραδείγματα. Ἀπὸ τὶς ποικίλες μωρίες, τὶς ἀμαρτίαις καὶ τὶς καταστρεπτικὰς ὑπερβολὰς στίς ὁποῖες τόσο ρέπει ὁ ἄνθρωπος, τὶς περισσότερες φορὲς προφυλάσσεται στηριζόμενος στίς ἀρχὰς ὅτι καθῆκον του εἶναι νὰ φοβᾶται τὸν Θεὸ καὶ νὰ ὑπηρετῇ τὴ χώραν του. Ὀλόκληρες τάξεις πράξεων τοῦ ἀπαγορεύονται. Δὲν πρέπει νὰ κάμῃ τοῦτο, πρέπει νὰ κάμῃ ἐκεῖνο. Κολοβωμένοι καὶ ἀκρωτηριασμένοι, μ' ἕνα χέρι ἢ μ' ἕνα μάτι, μπαίνει στὴ βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. Τοῦτο ἀληθεύει γιὰ ὅλα σχεδὸν τὰ ἔθνη ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Μόνον ἐδῶ δὲν θυσιαζόταν ὁ ἄνθρωπος στὸ Θεὸ τοῦ ἢ στὴ χώραν του, ἀλλὰ τοῦ ἐπιτρεπόταν «νὰ βλέπῃ τὴ ζωὴν σταθερὰ καὶ νὰ τὴ βλέπῃ ὁλόκληρην». Ἀλλοῦ, λόγοι τοῦ κράτους ἢ λόγοι τῆς θρησκείας διέστρεφαν τὴν ἐρευνα ἢ στένευαν τὸ πεδίο τῆς. Ἦταν ἀπαγορευμένο στοὺς ἀνθρώπους καὶ νὰ σκέπτονται μερικὰ θέματα ἢ ἀναγκάζονταν νὰ ἔχουν γι' αὐτὰ ὁρισμένες προδιαγραφμέναις ἀπόψεις. Ὀλόκληρες περιοχὰς τῆς ζωῆς τὶς ἀπέσυραν ἀπὸ τὴ συζήτηση — μὲ πολλὰς ἐξαιρετικὰς συνέπειαις, ἀλλὰ καὶ μὲ περιστολὴν τῆς σκοπιᾶς τῆς ἀλήθειας, μὲ περιορισμὸν τῶν πιθανότητων τῆς ν' ἀνακαλύψῃ τὸν ἑαυτοῦ τῆς καὶ νὰ τὸν κατακτήσῃ. Γιὰ τοὺς Ἑλλήνας ὅμως δὲν ὑπῆρχαν φραγμοὶ οὔτε περιοχὰς ἀποχωρισμένες, στίς ὁποῖας δὲν θὰ μπορούσε νὰ πατήσῃ· ἦταν παντοῦ ἐλεύθερος νὰ δράσῃ καὶ νὰ σκεφτῇ νὰ βρῇ τὴν ἀλήθειαν ἢ νὰ πέσῃ σὲ πλάνην, νὰ κάμῃ τὸ σωστὸ ἢ ν' ἀμαρτήσῃ. Στὴν Ἑλλάδα οὔτε ἡ θρησκεία οὔτε ἡ πολιτικὴ ἦταν δυνάμεις ποὺ τὸν ἐμπόδιζαν νὰ βλέπῃ τὰ πράγματα ὅπως εἶναι.

Δὲν φτάνομε, βέβαια, νὰ υποθέσωμε ὅτι ἡ ἐλεύθερη σκέψις στὴ θρησκείαν δὲν προ-

* Ὁ ἐκλιπὼν τὸ 1960 καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ὁξφόρδης Sir Richard W. Livigstone θεωρεῖται ὁ μεγαλύτερος κλασσικὸς φιλόλογος τοῦ 20οῦ αἰῶνος στὸν ἀγγλοσαξωνικὸν κόσμον. Τὸ ἄρθρον του αὐτό, ποὺ ἀποτελεῖ κεφάλαιον τοῦ βιβλίου του *Τὸ Ἑλληνικὸ Πνεῦμα καὶ ἡ σημασία του γιὰ μᾶς*, μεταφράστηκε στὰ ἑλληνικά ἀπὸ τὸν Β. Ν. Τατάκη.

(1) Cosmas, *Topographia Christiana*. Ἡ παραπομπὴ εἶναι παρμένη ἀπὸ τὸν Lecky, *Hist. of Rationalism I*, 269 (ἐκδ. 1910).

(2) Ἔως τὸ 1694 μ. Χ.

καλοῦσε καθόλου δυσάρεστα συναισθήματα. Τέσσερεις σημαντικές καταδιώξεις μᾶς ἀποδείχνουν ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἦταν ζηλότυποι γιὰ τὴ θρησκεία τους. Ὁ Σωκράτης θανατώθηκε καὶ ὁ Ἀναξαγόρας ἐξορίστηκε, γιὰτὶ πρόσβαλαν παραδομένες πεποιθήσεις: ὁ Πρωταγόρας καὶ ὁ Διαγόρας ὁ Μήλιος ἐφυγαν, γιὰ ν' ἀποφύγουν τὶς συνέπειες ποινικῆς δίωξης. Ἀλλὰ ἂς παραβάλλωμε αὐτὴν τὴν ἐπίδοση μὲ τὸν ἀριθμὸ τῶν θρησκευτικῶν διωγμῶν πενήντα ἐτῶν τῆς ἰταλικῆς Ἀναγέννησης. Ἀνάμεσα στὰ 1566 καὶ 1619 «ὁ Καρνεζέκι κήκε ζωντανός· ὁ Παλεάριο κήκε ζωντανός· ὁ Μπροῦνο κήκε ζωντανός· αὐτοὶ οἱ τρεῖς στὴ Ρώμη. Ὁ Βανίνι κήκε στὴν Τουλούζη. Ὁ Βαλεντίνο Τζεντίλι θανατώθηκε ἀπὸ Καλβινιστὲς στὴ Βέρνη. Τὸν Καμπανέλλα σκληρὰ τὸν βασάνισαν καὶ τὸν φυλάκισαν εἴκοσι ἐφτά χρόνια στὴ Νεάπολη. Ὁ Γαλιλαῖος ὑποχρεώθηκε νὰ ταπεινώσῃ τὸν ἑαυτὸ του μπροστὰ σὲ ἀμαθεῖς καὶ ἀγέρωχους μοναχοὺς καὶ νὰ κρύψῃ τὴν κεφαλὴ του σὲ ἐξοχικὴ ἐπαυλὴ. Ὁ Σάρπι δοκίμασε τὸ μαχαίρι δολοφόνου... Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο καταβρόχθισε ἡ Ἰταλία τὰ φωτισμένα παιδιά»⁽³⁾. Αὐτά, φυσικά, εἶναι διάσημα θύματα. Ὁ Symonds ὑπολογίζει ὅτι μόνο στὴν Ἰσπανία ἀνάμεσα στὰ 1481 καὶ 1525, καταδικάστηκαν 234.526 ἄτομα ὡς αἱρετικοὶ ἀπὸ τὴν Ἱερὴ Ἐξέταση⁽⁴⁾. Συγκρίνετε μ' αὐτὴ τὴν ἐπίμονη καὶ ἀποστειωτικὴ τυραννία τὶς συμπτωματικὲς παραβιάσεις τῆς ἐλευθερίας τῆς σκέψης στὴν Ἑλλάδα καὶ θὰ αἰσθανθῇτε ὅτι ἡ θέση τοῦ Ἑλλήνα στοχαστῆ δὲν ἦταν χειρότερη ἀπὸ τὴ θέση τοῦ Χόμπς τὸ δέκατο ἑβδόμο αἰῶνα, οὔτε χειρότερη ἀπὸ τὴ θέση τοῦ Μαρμοντέλ, πού, μέσα στὸν αἰῶνα τοῦ Λόγου, τὸν ἐστεῖλαν στὴ Βαστίλλη, γιὰ ἕναν ἀμφίβολο λίβελλο ἐναντίον κάποιου δούκα, καὶ μόλις χειρότερη ἀπὸ τὴ θέση τῶν Γερμανῶν φιλοσόφων πού πρὶν ἕνα αἰῶνα τοὺς ἐδίωξαν ἀπὸ τὶς ἑδρες τῶν γιὰ ἑλλειψη ὀρθοδοξίας...].

Πολλὲς αἰτίες ἔχει ἡ ἐλληνικὴ ἐλευθερία τῆς σκέψης. Ἕνας λόγος εἶναι ὅτι τὴν ἐλληνικὴ φιλοσοφία δὲν τὴν ἐπιδοτοῦσε τὸ κράτος· εἶναι λιγότερο εὐκόλο νὰ καταστείλῃς τὸν ἐλεύθερο λόγο, ὅταν δὲν ἐρχεται ἀπὸ τοὺς ἀμβωνες καὶ τὶς αἰθούσες παραδόσεων τοῦ κράτους. Ἀλλὰ ὑπάρχουν πῶς θεμελιώδεις λόγοι ἀπ' αὐτόν, λόγοι πού βρίσκονται στὴ φύση τῆς ἰδίας τῆς ἐλληνικῆς θρησκείας.

Στὸ σημεῖο τοῦτο βρισκόμαστε σ' ἐπικίνδυνον ἑδαφος. Οἱ θρησκευτικὲς δοξασίες τοῦ ἔκτου καὶ τοῦ πέμπτου αἰῶνα δὲν ἔχουν ἔως τώρα ὀλοκληρωτικὰ ἐξακριβωθῇ. Ἡ χώρα μόνο ὡς ἕνα μέρος ἔχει χαρτογραφηθῇ, καὶ ὅποιος πατήσῃ τὸ πόδι του ἐπάνω τῆς κινδυνεύει νὰ χάσῃ τὸ δρόμο του. Ἀλλοτε νόμιζαν ὅτι τὴν ἐλληνικὴ θρησκεία τὴ συγκεφαλαίωνε ἡ λατρεία τοῦ Δία, τῆς Ἥρας καὶ τῶν Ὀλύμπιων θεῶν. Τώρα, γνωρίζομε ἄλλες λατρεῖες· τὰ Ὀρφικὰ Μυστήρια, μὲ ὑψηλὴ πνευματικὴ διδασκαλία· τὴ Διονυσιακὴ λατρεία, συναισθηματικὴ καὶ ἐνθουσιαστικὴ, πού ἤρθε στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὰ βόρεια. Ἀκόμη καὶ οἱ Ὀλύμπιοι δὲν εἶναι ἐντελῶς ὅπως φαίνονταν. Ὁ Ἀπόλλων πού ἀποπλάνησε τὴ Δάφνη, ὁ προστάτης τῆς Τροίας, ἄσκησε μὲ τοὺς προφῆτες του τῶν δελφῶν λατεῖα ἐπιρροὴ πρὸς τὸ καλὸ στὴν ἐλληνικὴ ἠθικὴ καὶ πολιτικὴ. Τέλος, μᾶς λέγουν σήμερα ὅτι ἡ πῶς δυνατὴ θρησκεία στὴν Ἀθήνα ἦταν ἡ ἐξευμένιση φοβερῶν θεότητων. Εἶναι φανερό ὅτι ὀφείλωμαι νὰ ὀρίσωμε τί ἐννοοῦμε μὲ τὴν ἐλληνικὴ θρησκεία.

(3) Symonds, *The Catholic Reaction*, 11, 138.

(4) Ὁπ. παρ. 1, 196. Τὸν Ἀριστοτέλη τὸν ἀπειλῶσαν μὲ διωγμὸ τυπικὰ γιὰ ἀθεΐα, στὴν πραγματικότητά γιὰ τὶς μακεδονικὲς του συμπάθειες. Ἄν ὁ διωγμὸς τοῦ Διαγόρα ἔγινε στὰ 415 π.Χ., ὅπως λέγει ὁ Διόδωρος, μπορεῖ νὰ ὀφείλεται σὲ πολιτικούς λόγους, γιὰτὶ ἦταν ἀπὸ τὴν Μήλο. Ἡ ἀγανάκτηση τῶν Ἀθηναίων ἐναντίον τῶν «Ἑρμοκοπιδῶν» δὲν εἶναι ἐπιχείρημα ἐναντίον στὴν ἀποψη τοῦ κειμένου, γιὰτὶ δὲν εἶναι διωγμὸς τῆς ἐλευθερίας τῆς σκέψης. Ἄν σήμερα μερικοὶ ἀνθρώποι ἐμίαναν τοὺς βρωμοὺς ὅλων τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ Λονδίνου θὰ προκαλοῦσαν τὴν ἀγανάκτηση τοῦ λαοῦ· ἀλλὰ μιὰ τέτοια ἀγανάκτηση δὲν θὰ ἔδειχνε γενικὴ σύγκρουση μὲ τὴν ἐλευθερία τοῦ θεωρητικοῦ λόγου.

Δὲν προσπαθοῦμε νὰ δώσωμε ὁλόκληρο τὸ σχεδιάγραμμά της. Τῶντι, θὰ πρέπει νὰ ἀγνοήσωμε ἐντελῶς τὶς πρὸ εὐγενεῖς πλευρὲς της. Ἐρωτοῦμε μόνο γιατί ἡ σκέψη ἦταν ἐλεύθερη στὴν Ἀθήνα στὰ χρόνια πού θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ περιμένῃ τὸ διωγμὸ της, δηλαδὴ στὴ διάρκειά τοῦ πέμπτου αἰῶνα καὶ τοῦ τέταρτου. Μποροῦμε, λοιπόν, νὰ ἀγνοήσωμε θρησκείες πού ἦταν μεταγενέστερες. Μποροῦμε, ἀκόμη, νὰ ἀγνοήσωμε ἐκεῖνες πού τὶς δέχονταν μικρὰ μόνο τμήματα τῆς κοινότητος. Ἄν μιὰ θρησκεία πρόκειται νὰ κάμῃ διωγμούς, θὰ πρέπει νὰ ἐξουσιάζῃ τὴν πλειονότητα σ' ἓνα κράτος. Οἱ Κουάκεροι ἢ οἱ Ἑνωτικοὶ ποτὲ δὲν μπόρεσαν νὰ κάμουν διωγμούς. Οὔτε (κι ἂν τὸ ἐπιθυμοῦσαν) μπορούσαν οἱ Πλατωνικοὶ, οἱ Περιπατητικοὶ ἢ οἱ Στωικοὶ. Δὲν ἐνδιαφερόμαστε λοιπὸν ἐδῶ γιὰ τὶς θρησκείες ἢ τὶς φιλοσοφίες ἀπόλυτα. Μᾶς ἐνδιαφέρει ἡ κρατικὴ θρησκεία, πού δίδαξε τοὺς Ἀθηναίους νὰ νιώθουν τὸ σεβασμὸ σὰν παιδιά, πού διαπέρασε τὴν ἐθνικὴ λογοτεχνία, πού στεφάνωνε τὶς ὑψηλὲς τοποθεσίες τῆς πόλης μὲ τοὺς ναοὺς της, πού καθιέρωνε τὴν εἰρήνην καὶ τὸν πόλεμον καὶ καθετὶ τὸ ἐπίσημον καὶ τελετουργικὸν στὴ ζωὴ τοῦ πολίτη, πού μὲ τὴ στενὴ της συνάφεια μ' αὐτὰ τὰ πράγματα ἀπόκτησε ἐκεῖνο τὸ στήριγμα ἀπὸ αἶσθημα σὰν ἐνστικτο, ἰσχυρότερον ἀπὸ ὅποια ἠθικὴ ἢ διανοητικὴ κύρωση. Ὁ Ὀρφισμὸς δὲν ἱκανοποιεῖ αὐτοὺς τοὺς δρους· οὔτε οἱ χθόνιες θεότητες. Ἡ θρησκεία πού γυρεύουμε εἶναι ἡ λατρεία τῶν Ὀλυμπίων.

Τελευταῖα οἱ Ὀλύμπιοι ἔπесαν σὲ ἀδικὴ ἀνυποληψία, γιατί μᾶς ξαφνιάζει τὸ γεγονός ὅτι πολίτης σὰν τὸν Αἰσχύλο μπορούσε ἀκόμη νὰ λατρεύῃ τόσο ἀλλόκοτες θεότητες. Ἀλλὰ ἡ δικὴ μας ἐκπλήξις δὲν ἀποδείχνει τίποτε. Οἱ θρησκευτικὲς δοξασίες τῶν ἔθνων πάντα ἀπογοητεύουν ἐκείνους πού ἐφαρμόζουν σ' αὐτὲς τὰ κριτήρια τῆς ἀπόλυτης λογικότητος. Μπορεῖ κανεὶς νὰ τὶς κρίνῃ μόνο ἂν ἐξετάσῃ τί τὰ μέλη τοῦ ἔθνους λέγουν καὶ κάνουν. Σὲ κάθε ἐποχὴ συνυπάρχουν διαφορετικὲς βαθμίδες πίστεως. Προτάσεις πού δὲ θὰ μπορούσαν νὰ κυριαρχήσουν στὴ συγκατάθεσιν τοῦ νοῦ, ὑποστηρίζονται ἀκόμη ἀπὸ τὸ αἶσθημα καὶ τὴ συνήθεια. Οἱ πεθαμένους δοξασίες, ὅπως οἱ πεθαμένοι ἀνθρώποι, ποτὲ δὲν πεθαίνουν, ἀλλὰ κατὰ ἓνα νόμον τῆς κληρονομικότητος φοιτοῦν στὸ αἷμα τῶν ὑστερώτερων γενιῶν. Ἔτσι ἐγίνε καὶ στὴν Ἀθήνα. Ὁ ἴδιος ὁ Πίνδαρος πού σέβεται τοὺς θεοὺς καὶ ἀπορρίπτει ἓνα μῦθον ἀνθρωποφαγίας τῶν θεῶν, παριστάνει τὸν Ἀπόλλωνα ὑποκριτὴ καὶ δελεαστὴ⁽⁵⁾. Ὁ Αἰσχύλος, πού σέβεται τοὺς θεοὺς καὶ δημιούργησε γιὰ τὸν ἑαυτοῦ τοῦ ἓνα τόσο ἐξοχο θεῖσμό, μιᾶ σὲ μερικὰ ἀποσπάσματα γιὰ τὸ θεὸ ὡς δόλιο καὶ σκληρό⁽⁶⁾. Ὁ Σοφοκλῆς, πού ἔγραψε τὸ μεγαλόπρεπον ὕμνον στοὺς αἰώνιους νόμους, ὀνομάζει ἓνα μέρος⁽⁷⁾ τοῦ Πανθέου «θεὸν πού οἱ θεοὶ τὸν ἀτιμάζουν», καὶ καλεῖ τοὺς συντρόφους τοῦ θεοῦ νὰ τὸν ἐξαφανίσουν. Τέτοιες ἀκολουθίες δὲν θὰ μᾶς ἐκπλήξουν, ἂν θυμόμαστε πῶς ἀνθρώποι μὲ τὴν *Καινὴ Διαθήκην* στὰ χέρια τοὺς ἐπέτρεψαν στὸν ἑαυτοῦ τους νὰ ἐμπνέται ἀπὸ βαρβαρότητες τῆς *Παλαιᾶς*. Ὅπως δὲ ποτε, τὸ γεγονὸς παραμένει. Τὰ ὀνόματα τῶν Ὀλυμπίων γεμίζουν τὶς σελίδες τῆς ἑλληνικῆς τραγωδίας. Αὐτοί, καὶ ὅχι κάποια χθόνια λατρεία διεγείρει τὶς ἐπιθέσεις τοῦ Εὐριπίδη. Ὁ Πλάτων, ὅταν θέλῃ νὰ σχεδιάσῃ μιὰν ἰδεώδη ἀγωγή, πρὶν ἀπὸ κάθε ἄλλο καταπιάνεται μὲ τοὺς ἀποτελεσματικoὺς γιὰ τὴν ἠθικότητα τῶν νέων κινδύνους, πού κατὰ τὴ γνώμη του περιέει ἡ θεολογία τῶν Ὀλυμπίων. Τέλος, οἱ Ὀλύμπιοι θεοὶ ἐξακολουθοῦν νὰ παραμένουν στὴν ἑλλάδα ὅσον καιρὸ ἐπιζῇ ἡ εἰδωλολατρεία, καὶ οἱ ἀδυναμίες τῶν παραμένον ἀποτελεσματικὰ ὅπλα στὰ χέρια τῶν σκεπτικῶν, πού εἶναι μέσα στὴ μάντρα, ὅπως ὁ Λουκιανός, καὶ τῶν ἐχθρῶν, ἔξω ἀπ' αὐτήν, ὅπως ὁ Αὐγουστίνος.

Καὶ τώρα, γιὰ νὰ γυρίσωμε στὸ κύριον ζήτημα μας. Γιατί αὐτὴ ἡ θρησκεία ἄφηνε τόσο ἐλεύθερη τὴ σκέψη;

Πρῶτα πρῶτα ἦταν ἀνθρωπομορφικὴ, καὶ οἱ ἀνθρωπομορφικὲς θρησκείες εἶναι οὐσιαστικὰ εὐπλάστες. Μιὰ ματιὰ στοὺς ἑλληνικοὺς θεοὺς θὰ μᾶς δείξῃ, γιατί ὁ Ὅμηρος καὶ ὁ Ἡσίοδος, λέγει ὁ Ξενοφάνης, «ἀπέδωσαν στοὺς θεοὺς τὰ ἐλαττώματα τῶν

(5) *Πυθίων*, 9.

(6) Ἀπόσπασμα πού ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Πλάτωνα: *Πολιτεία*, 383.

(7) Πρόκειται γιὰ τὸν Ἄρη, «... τὸν ἀπότιμον ἐν θεοῖς θεόν» (*Οἶδ. Τύρ.*, σ. 191-215).

ἀνθρώπων»⁽⁸⁾. Ἐκαμαν τοὺς θεοὺς κατὰ τὴ δική τους εἰκόνα, μετὰ τὴν ὁμοιότητα ποὺ ἔχει μὴ εἰκόνα τοῦ φθαρτοῦ ἀνθρώπου. *Sua cuique deus fit cupido*. Τὸ φοβερό τοῦ πάθος γίνεται στὸν καθένα θεὸς του. Μάλιστα, καὶ ὄχι μόνο, τὰ πάθη, ἀλλὰ κάθε ὁρμή, κάθε βλέψη, κάθε εὐθυμία διάθεση, κάθε ἀρετὴ κάθε οἶστρος. Σὲ καθενὴ ἀπὸ τὶς ἐνέργειές του ὁ Ἕλληνας εὗρισκε κάτι τὸ θαυμαστό, καὶ τὸ ὀνόμαζε θεό: ἡ ἐστία στὴν ὁποία ζεσταινόταν καὶ ἔψηνε τὸ φαγητό του, ὁ δρόμος στὸν ὁποῖο ἦταν τὸ σπίτι του, τὸ ἄλογο ποὺ ἵππευε, τὰ ζῶα ποὺ ἔβοσκε, ἡ γυναῖκα ποὺ παντρεύτηκε, τὸ παιδί ποὺ τοῦ γεννήθηκε, ὁ λοιμός ἀπὸ τὸν ὁποῖο πέθαινε ἢ ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἀνέλαβε, τὸ καθένα γεννοῦσε μὴ θεότητα, καὶ τὴν ἔβαζε νὰ κυβερνᾷ τὸ καθένα. Τὸ ἴδιο καὶ μετὰ ἰδιότητες καὶ δυνάμεις πρὸς ἀφηρημένες. Ἡ Βία, ὁ Φόβος, ἡ Στάσις, ἡ Διασκέδασις, ἡ Μέθη, ἡ Δημοκρατία, ἡ Μανία, ὁ Φθόνος, τὸ Ὀργιο, ἡ Πειθὴ, ὁ Ὑπνος, ἡ Πείνα, εἶναι προσωποποιημένα καὶ σὲ ὁρισμένες περιπτώσεις λατρεύονται. Κάθε πράγμα ἔχει τὴ λατρεία του, ἀκόμη καὶ ὁ «ἀγνωστος θεός». (Γι' αὐτὸ, ἀποβλέποντας στὴ θρησκεία του, εἶναι δυνατό νὰ φανταστοῦμε τὸν Ἕλληνα θαῦμα ἀρετῆς ἢ κακίας). Ἐπιθυμοῦσε νὰ μεθύσῃ ὁ Ἕλληνας, καὶ νὰ ὁ Διόνυσος ἦταν προστάτης του· ἂν ἐπιθυμοῦσε τὴ διαφθορά, στρεφόμενος στὴν «Πάνδημον Ἀφροδίτην». Ἦταν κλέφτης, μποροῦσε νὰ βασιλεύει στὴ βοήθεια τοῦ Ἑρμῆ· εἶχε πάθος γιὰ τὴν ἀγνεία, νὰ ἡ λατρεία τῆς Ἀρτέμιδος. Θεοὶ ἀρκετοί· ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀρχικά, πρωτότυπα ὄντα μετὰ ἀνεξάρτητες δυνάμεις. Εἶναι οἱ σκιὲς τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ τὶς ἔφτιασε, τὶς ἐκάλεσε στὴν ὑπαρξὴ γιὰ νὰ προστατεύουν τὶς πράξεις τοῦ δημιουργοῦ τους, νὰ προφέρουν τὶς λέξεις ποὺ αὐτοὺς ἔβαλε στὸ στόμα τους, νὰ χαμογελοῦν, νὰ προστάζουν τὰ λάθη καὶ τὶς ἀρετές του μετὰ καλοκάγαθη καὶ ἀκλόνητη εὐγένεια⁽⁹⁾.

Αὐτὸ εἶναι ἀρκετὸ γιὰ νὰ ἐξηγήσωμε γιὰτὶ δὲν ὑπῆρχε θρησκευτικὴ τυραννία στὴν Ἑλλάδα. Θεοὶ τέτοιου εἶδους δὲν ἐμοιοῦσαν νὰ ἔχουν δραστὴ ἐπίδραση στὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων. Ἡ καταγωγὴ τους καὶ ὁ χαρακτήρας τους ἐξασθενοῦσε, χωρὶς πραγματικά καὶ νὰ ἀφανίζεται ἡ δυνάμει τους ἐπὶ τὸν πιστοῦς τους. Στὸ κάτω κάτω ἦταν μόνο ἔργο τῶν χειρῶν τῶν ἀνθρώπων, καὶ οἱ ἄνθρωποι ἀπὸ ἐνστικτο ἀπόκτησαν ἐλευθερίες μετὰ τὰ δημιουργήματά τους. Ὁ Ἀριστοφάνης, ποὺ ἦταν ὑποστηρικτὴς τῆς καθεστηκυμένης θρησκείας, παρουσιάζει τὸ Διόνυσον ἀπάνω στὴ σκηνὴ μπροστὰ στὴ συνέλευση τοῦ ἀθηναϊκοῦ κοινοῦ μετὰ τὸν ἀνάμικτο χαρακτήρα ἐνὸς καυχισιάρη, ἐνὸς ἀναντροῦ καὶ ἐνὸς γελωτοποιοῦ⁽¹⁰⁾· καὶ ἦταν ὁ Διόνυσος, ὅπως ἡ Haggison τονίζει, ὁ θεὸς μιᾶς γνήσιας πνευματικῆς λατρείας. Ὁ Ἀριστοφάνης φέρνεται καὶ στὸ Δία μετὰ ἴση ἀνευλάβεια· τὸν συσχετίζει σ' ἓνα μέρος μετὰ μὴ ἀφόρητα βλάσφημη θεωρίαν γιὰ τὴ βροχή, σ' ἄλλο πάλι συσχετίζεται μετὰ θαυμαστὴ σοβαρότητα, ὅτι εἶναι βέβαιον, πῶς ὁ Ἡρακλῆς θὰ ἀποκληρωθῇ, γιὰτὶ εἶναι νόθος γιὸς τοῦ Βασιλεῦς τοῦ Οὐρανοῦ⁽¹¹⁾. Τὸ ἴδιο καὶ μετὰ συγγραφεῖς λιγότερο ἀπρόσεκτους ἀπὸ τὸν Ἀριστοφάνη, καὶ σὲ βήματα μετὰ λιγότερο ἐλαφρὴ καρδίαν ἀπὸ τὸ βῆμα τῆς κωμωδίας. Λέγεται γιὰ τὸν Ἀγισίπολη ὅτι «ἀφοῦ συμβουλευτήκε τὸ μαντεῖο τῆς Ὀλυμπίας, πῆγε νὰ ρωτήσῃ καὶ τὸ θεὸ τῶν Δελφῶν, ἂν εἶχε τὴν ἴδια γνώμην μετὰ τὸν πατέρα του, μετὰ τὴν ἰδέαν ὅτι θὰ ἦταν αἰσχρὸν νὰ πῇ τὰ ἀντίθε-

(8) Πάντα θεοὶς ἀνέθηκαν Ὅμηρος θ' Ἡσίοδος τε
ὅσα παρ' ἀνθρώποισιν ὀνειδεῖα καὶ ψόγος ἐστίν
καὶ πλεῖστ' ἐφθέγγαντο θεῶν ἀθεμίστια ἔργα,
κλέπτειν, μοιχεύειν τε καὶ ἀλλήλους ἀπατεύειν.
(Ἀπόσπ. 7).

(9) Κατὰ τὸν Bent (*The Cyclades*, p. 373) ὑπάρχει σήμερον στὴν Πάρον μοναστήριον ἀφιερωμένον στὸ Μεθυσμένον Ἀι-Γιῶργη: «Στὶς 3 Νοεμβρίου συνήθως οἱ Παριανοὶ ἀνοίγουν τὸ νεὸν τοὺς κρασί καὶ μεθοῦν· χορεύουσιν καὶ παίζουν μὴ σκηνὴν κραιπάλης μπροστὰ ἀπὸ αὐτῆς τῆς ἐκκλησίας· ἐξαγνίζεται ὁμοῦς ἡ σκηνὴ ἀπὸ τὴν παρουσίαν τῶν ἱερέων». Τὸ πνεῦμα ποὺ δημιουργήσας τοὺς Ὀλύμπιους θεοὺς δὲν πέθανε ἀκόμη.

(10) Βάτραχοι.

(11) Ὀρνίθες, 1694 κ. ἔ.

τα»⁽¹²⁾. Καὶ ὁ Θέογιγς παρατηρώντας τὶς ἀνισότητες τῆς θεϊκῆς δικαιοσύνης ἔτσι προσφωνεῖ τὸ Δία: «Ζεῦ φίλε, θαυμάζω σε»⁽¹³⁾. Εἶναι ὁ τόνος μὲ τὸν ὁποῖο θὰ μπορούσε ἓνα παιδί νὰ μιλήσῃ στὸ μεγαλύτερο ἀδερφό του —ὁ Πίνδαρος εἶχε τὴ σκέψη ὅτι οἱ θεοὶ ἦταν ἀδερφοὶ μας— καὶ ὑποβάλλει τὴ σκέψη ὅτι σὲ περιπτώσεις ὅπου ὁ οὐρανὸς εἶπε κάτι καὶ ὁ λαὸς ἐπιθυμοῦσε ἄλλο, οἱ θεοὶ τῶν Ἑλλήνων θὰ ἐκκλιναν πρὸς τὴν κοινὴ γνώμη.

Αὐτὸ ἦταν τὸ πρόστιμο ποὺ οἱ Ἕλληνες πλήρωναν, γιατί ἐβλεπαν τὴ θεότητα μὲ πολλὰς μορφές. Κέρδισαν σὲ πλάτος, ἀλλὰ ἔχασαν σὲ ἔνταση. Ὁ θεὸς τους ἦταν πάντα πάρα πολὺ δημιούργημα τῶν πιστῶν του καὶ δὲν μπορούσε νὰ γίνῃ ἀόλυτος. Ἦταν ἓνας συνταγματικὸς μονάρχης, ποὺ οἱ ὑπῆκοοί του δὲν ξεχνοῦσαν ποτὲ ἐντελῶς ὅτι αὐτοὶ τὸν ἔβαλαν στὸ θρόνο του. Βασιλιάς τους στὴ θεωρία, στὴν πράξη ἦταν ὁ ἀντιπρόσωπός τους, ὑποχρεωμένος νὰ ἐκπληρῶνῃ τὶς ἐπιθυμίες τους. Καὶ ἀνάμεσα σ' αὐτὲς ἦταν ἡ ἐπιθυμία νὰ εἶναι ἐλεύθεροι.

Αὐτὸ εἶναι μιὰ ἐπίδραση ποὺ ἔκαμε τὸ ἔργο τῆς ἑλληνικῆς θρησκείας χαλαρό. Μιὰ δευτέρη εἶναι συγγενικὴ μ' αὐτήν. Δὲν ὑπῆρχε Ἑλληνικὴ Βίβλος.

Αὐτὸ εὐνοεῖ τὴν ἐλευθερία στὴν πρώτη ἀρχή. Μιὰ Βίβλος ἔχει ἀπειρα πλεονεκτήματα γιὰ ἐκείνους ποὺ μποροῦν νὰ τὴ χρησιμοποιοῦν, ἀλλὰ γιὰ τὸν κόσμον γενικὰ ἔχει τοὺς κινδύνους τῆς. Σκεφτῆτε πόσο εὐκόλα ὁ γραπτὸς λόγος, ἐρμηνευμένος ἀπὸ τὴν αὐστηρότητα τῆς ἀμάθειας, μπορεῖ σφιχτὰ νὰ περιορίσῃ τὴν ἀλήθεια. Ὁ Ψαλμωδὸς εἶπεν ὅτι ὁ ἥλιος «περιτρέχει τὸν οὐρανὸ ἀπὸ τὸ ἓνα ἄκρο στὸ ἄλλο» καὶ ὅτι «τὰ θεμέλια τοῦ σφαιρικοῦ κόσμου εἶναι τόσο καλὰ στερεωμένα ποὺ δὲν μποροῦν νὰ μετακινήθουν». Πῶς τότε μπόρεσε ὁ Γαλιλαῖος νὰ ὑποστηρίξῃ ὅτι ἡ γῆ κινεῖται γύρω ἀπὸ τὸν ἥλιο; Νὰ, ἐδὼ δολόκληρὴ ἡ ἐγγύηση τῆς *Ἀγίας Γραφῆς* γιὰ τὸ ἀντίθετο. Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος μᾶς εἶπεν ὅτι οἱ ἄνθρωποι εἶναι καμωμένοι νὰ ζοῦν *ἐπὶ τοῦ προσώπου τῆς γῆς*. Ἔπεται λοιπὸν ὅτι δὲ ζοῦν σὲ περισσότερα ἀπὸ ἓνα πρόσωπα τῆς γῆς ἢ *ἐπὶ τῶν νώτων τῆς γῆς*. Μὲ τέτοιο χωρίο μπροστὰ στὰ μάτια του, ἓνας χριστιανὸς δὲν ἤθελε οὔτε νὰ μιλήσῃ γιὰ τοὺς Ἀντίποδες⁽¹⁴⁾. Ἔτσι οἱ θεολόγοι τοῦ Μεσαίωνα συζητοῦσαν, χρησιμοποιοῦντας τὴ *Βίβλο* ὅχι γιὰ νὰ τὴ ζωντανέψουν, ἀλλὰ γιὰ νὰ τὴν ἀπολιθώσουν. Καὶ μὲ ἀμέτρητους τρόπους λιγότερο σοβαροὺς ἀπὸ αὐτοὺς, τυχαῖες παρατηρήσεις ποὺ παρανοήθηκαν, ὥμες ἀντιλήψεις πρωτόγονης ἐποχῆς, ἠθικὲς ἐντολὲς γιὰ πρωτόγονο λαό, ὅλα αὐτὰ περιβλήθηκαν μὲ θεϊκὸ κύρος καὶ σφυρηλάτησαν ἀλυσίδες γιὰ τὴν ἐλευθερία τῆς σκέψης, μόνο καὶ μόνο γιατί βρέθηκαν μέσα στὸ *Ἑρὸ Βιβλίον*.

Ἀπὸ τέτοιους κινδύνους οἱ Ἕλληνες ἦταν ἐλεύθεροι. Δὲν εἶχαν Βίβλο. Ὁνομάζουμε συχνὰ τὸν Ὅμηρον ἑλληνικὴ Βίβλο. Ἀλλὰ ἡ φράση εἶναι παραπλανητικὴ, γιατί ὁ Ὅμηρος δὲν εἶχε τὸ ἀμετάκλητο κύρος τοῦ Νόμου, ποὺ μιὰ φορὰ προχειρίστηκε καὶ δεσμεύει γιὰ πάντα, ἀλλὰ τὴ λεπτὴ ἐπίδραση ἑνὸς βιβλίου, ποὺ βρίσκεται στὰ χεῖρια τοῦ καθενός. Οἱ δελφικοὶ χρησμοὶ πλησιάζουν πολὺ τὸν Ἑβραϊκὸ Νόμο, γιατί ἦταν ἀμεσες ἐντολὲς τοῦ Ἀπόλλωνα. Ἀλλὰ δὲν ἔγιναν ποτὲ μηχανεὲς τυραννίας, γιατί τοὺς ἔδιναν γιὰ ν' ἀντιμετωπίσουν εἰδικὲς περιστάσεις, καὶ ἦταν αὐστηρὰ προσωρινὲς στὶς ἐφαρμογές τους. Ἡ Ὀρφικὴ λατρεία εἶχε, ἀλήθεια, ἱερὰ βιβλία. Ἀλλὰ γιὰ τοὺς μεγάλους θεοὺς τοῦ Ὀλύμπου δὲν ὑπῆρχε Βιβλίον ἢ γιὰ ὁποιαδήποτε ἀπὸ τὶς θεότητες, ποὺ λάτρευαν στὴν Ἑλλάδα. Γιὰ τὸν Ἀπόλλωνα καὶ τὸ Δία κυκλοφοροῦσαν πολλὰς παραδόσεις, κανεὶς ὅμως δὲν ἐνοχλήθηκε νὰ τὶς ἐναρμονίσῃ, καὶ οἱ πιστοὶ τους, χωρὶς νὰ ἐπιμένουν σὲ ἀκριβολογημένο ὅρισμό, ἦταν εὐχαριστημένοι ἀπὸ μιὰ γενικὴ *«εὐσέβεια»*. Γι' αὐτὸ λοιπὸν ὁ Πλάτων μπορούσε νὰ ἐπινοήσῃ μιὰν ἀφήγησιν τῆς Δημιουργίας γιὰ νὰ ὑποστηρίξῃ ἓνα ἰδιαίτερο πολίτευμα, γιατί, ὅπως λέγει, «δὲν ξέρομε τὴν ἀλήθεια γιὰ τὰ παλιά»⁽¹⁵⁾. Τὰ λόγια του φέρνουν πάλι στὸ νοῦ μας πόσο διαφορετι-

(12) Ἀριστοτ., *Ρητορ.*, 1398b 32.

(13) Ἀπόσπ. 78.

(14) Cosmias, *Topographia Christiana*, παραπομπὴ τοῦ Lecky, *Hist. of Rationalism*, I 267 κ. ἑ.

(15) *Πολιτεία*, 382, 414 κ. ἑ.

κή ήταν ή τοποθέτηση του Έβραίου με τὸ βιβλίο του τῆς «Γενέσεως» καὶ ἡ ἀκριβολογούμενη ἀφήγησή του γιὰ τὴν ἀρχὴ τοῦ κόσμου. Καὶ γενικὰ τὸ ἴδιο· ἡ σκέψη στὴν Ἑλλάδα μπορούσε νὰ δουλέψῃ ἀνεμπόδιση, γιατί δὲν ὑπῆρχεν ἐκεῖ ὀρισμένος γνώμωνας με τὸν ὁποῖον νὰ τὴν ἀναχαιτίζουν.

Ἀπὸ δὴ προέρχεται μιὰ στάση ἀπέναντι τῆς θρησκείας πολὺ ἀνόμοια πρὸς τὴν στάση τῶν Ἑβραίων. Ὁ Ἑβραῖος δέχεται τὸ Θεό, πού τοῦ ἀποκαλύφθηκε: ὁ Ἕλληνας μεταβάλλει με τὴ σκέψη του τοὺς θεοὺς του. Ἄν ὁ Ἑβραῖος βρισκόταν σὲ ἀμφιβολία, τοῦ ἦταν εὐκόλο νὰ πάρῃ ἀπόφαση. Ὁ Θεὸς του εἶχε ἐκδώσει διαταγές· δὲν ἦταν γραμμένες μέσα στὰ βιβλία τοῦ Μωϋσῆ· Ἀλλὰ ὁ Ἕλληνας δὲν εἶχε νὰ ἐπικαλεσθῇ τέτοιες αὐθεντίες. Ἐπρεπε πίσω πάλι νὰ ριχτῇ στὸ δικό του τὸ λόγο, στὴ δική του τὴν αἴσθηση γιὰ τὸ δίκαιο καὶ τὸ ἀληθινό. Αὐτὸ ἦταν τὸ ἐργαστήρι μέσα στὸ ὁποῖο σφυρηλατοῦσε τὴν πεποιθήσεις του. Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς βλέπομε τὸν Πλάτωνα νὰ προβαίνει σὲ κάθαρση τὸς ἀφηγήσεων γιὰ τὰ οὐράνια, νὰ τοὺς δίνει νέα τροπὴ καὶ νέες ἐρμηνείες, νὰ φτιάχνῃ καὶ νὰ χαλᾷ τὴ θεολογία κατὰ τὴ κρίση του. Ἄν κάτι στὴν παραδομένη θεολογία προσβάλλῃ τὸ ἠθικὸ του αἶσθημα, τὸ ἀπορρίπτει φανερά⁽¹⁶⁾. Τὸ ἴδιο καὶ με συγγραφεῖς λιγότερο ὀρθολογιστικούς ἀπὸ τὸν Πλάτωνα. Ὁ Πίνδαρος ἦταν ὀρθόδοξος καὶ συντηρητικός. Μολαταῦτα, δταν διασταυρώθηκε με μιὰ ἀδιαστικὴ παράδοση γιὰ τοὺς θεοὺς, τὴν ἀρνήθηκε ἀόλυτα:

«Ἐμοὶ δ' ἄπορα γαστρίμαργον μακάρων τιν' εἰπεῖν· ἀφίσταμαι»⁽¹⁷⁾.

Δὲν ἔχει τίποτα νὰ πῇ γιὰ μῦθο πού ἀναστατώνει τὸ ἠθικὸ του αἶσθημα. Ἄς ἔχῃ δὴλ τὴν παράδοση με τὸ μέρος του, πρέπει νὰ εἶναι ψεύτικος: ὁ Πίνδαρος ἐμπιστεύεται στὰ δικά του ἐνστικτα καὶ τὸν ἀπορρίπτει. Μιὰ τέτοια στάση μπορεῖ νὰ ἔχει τὸ ἀντίστοιχὸ τῆς στὴν ἑβραϊκὴ λογοτεχνία, ἀλλὰ ἐκεῖ δὲν εἶναι κοινὴ. Συνολικὰ ὁ Ἑβραῖος ὑποτασσόταν στὴν παράδοση, ἐνῶ ὁ Ἕλληνας εἶχε ἐμπιστοσύνη στὸν ἑαυτὸ του καὶ τὸ λόγο του [...].

Πόσο διαφορετικὸς ἀπὸ τὴν θεότητα τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἶναι ὁ Ἰεχωβά! Πόσο διαφορετικὴ θέση κατέχει στὴ ζωὴ τοῦ λαοῦ Του! Εἶναι ζηλότυπος καὶ αὐθαίρετος Θεός: δεσπάζει τοὺς πιστοὺς του καὶ τοὺς κάνει νάνους. Ὁ Ἰεχωβά ὑπάρχει πρὶν ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ λαοῦ Του, τὸν γνωρίζουν μόνο ἀπὸ τὴν ἀποκάλυψη πού ἔκαμε τοῦ ἑαυτοῦ του, καὶ βρίσκονται μέσα στὴ χούφτα τοῦ χεριοῦ Του. Ὁ Ἕλληνας λέγει γιὰ τὸν Ἀπόλλωνα καὶ τὸ Δία: ὑπάρχουν· ὁ Ἰεχωβά λέγει στὸ λαὸ Του: ΥΠΑΡΧΩ· οἱ Ἑβραῖοι συγγραφεῖς δείχνουν αὐτο-υποταγὴ καὶ αὐτο-ταπείνωση σ' Αὐτόν, καθόλου ἑλληνική. Τοὺς βασάνιζε ἡ αἴσθησή Του. Αὐτὸς ἐμπνέει, τι ὑπάρχει μεγάλο καὶ ἀξιομνημόνευτο στὰ γραφόμενά του. Ὑπάρχουν τριάντα ἐννέα βιβλία στὴν *Παλαιὰ Διαθήκη*. Ἐκτὸς ἀπὸ ἕνα, ὅλα ἀσχολοῦνται συνεχῶς με τὴν σχέσεις τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπο· δέκα ἐννιά —τὸ *Βιβλίον τοῦ Ἰωβ*, οἱ *Ψαλμοί*, τὰ βιβλία τῶν προφητῶν— δὲν ἔχουν ἄλλο θέμα. Δὲν συμβαίνει τὸ ἴδιο με τὴν ἑλληνικὴ λογοτεχνία. Δὲν βρίσκεται ἀπὸ πίσω τῆς, σὰν ἀμετάβλητο βάθος, πάλι ἀνάμεσα στὴ θέληση τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴ θέληση τοῦ Θεοῦ. Δὲν ἔχει ἐπανελημμένες διαμαρτυρίες ἐναντίον ἐνὸς ἀποστάτη λαοῦ, πού τ' αὐτιά του εἶναι συνεχῶς βουλωμένα καὶ χοντρές οἱ καρδιές του. Κι αὐτὸ δὲν ὀφείλεται σὲ καμμιὰ ἐξαιρετικὴ ἀγάπη τῆς δικαιοσύνης ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες. Εἶναι προπάντων, γιατί ἡ θρησκεία δὲν ἦταν τὸ ἴδιο πράγμα γιὰ τὸν Ὀμηρὸ ἢ τὸν Αἰσχύλο καὶ γιὰ τὸ Μωϋσῆ ἢ τὸν Ἡσαΐα. Στὸ σχέδιό τους γιὰ τὸν κόσμον ὁ Θεὸς δὲν ἦταν τὸ πᾶν. Ἦταν ἕνα μέρος τῆς ζωῆς τους, σημαντικὸ μέρος, ἀλλὰ ὄχι περισσότερο. Ὑπῆρχε γιὰ νὰ προσφέρῃ τὴν προστασία του στὴν ἀπασχολήσεις τους καὶ τὰ συμφερόντά τους, ἀλλὰ ὄχι νὰ τοὺς διευθύνῃ, νὰ δεσπάζῃ, νὰ τοὺς καταπονῇ. Αὐτὸ συμβαίνει ἀκόμη καὶ στοὺς πιδὸ «θρησκούς» Ἕλληνες. Ὄταν ὁ Πλάτων οἰκοδομῇ τὴν ἰδανικὴ πολιτεία του, ἡ πρώτη λέξη στὴν σελίδες του δὲν εἶναι ὁ Θεός, ἡ πρώτη σκέψη τοῦ συγγραφέα δὲν εἶναι πῶς θὰ εὐχαριστήσῃ τὸ θεό. Πολὺ ἀργότερα μέσα στὴν πραγματεία του φτάνομε σὲ τέτοιες ἀπό-

(16) Λόγου χάρι στὴν *Πολιτεία*, στὸ 2ο βιβλίο καὶ σὲ μέρη τοῦ τρίτου.

(17) *Ὀλυμπιον.*, Α', 53-4: [«Ὅχι, δὲν μπορῶ νὰ ὀνομάσω καννίβαλο κανέναν ἀπὸ τοὺς θεοὺς. Ἀρνέμαι»].

ψεις. Διαβάστε τὴν *Πολιτεία* τοῦ Πλάτωνα ὕστερα ἀπὸ ἓνα ἀπὸ τὰ βιβλία τῶν προφητῶν καὶ ἡ διαφορετικὴ διάθεση γίνεται φανερή.

Οἱ δύο πόλεις Ἀθήνα καὶ Ἱερουσαλήμ ἀντανακλοῦν καλὰ τὸν ἀντίστοιχο χαρακτῆρα τῆς θρησκείας τους. Ἐνδοξοὶ εἶναι οἱ ναοὶ ποὺ στέφουν τὴν Ἀκρόπολη καὶ καυθαγιάζουν τὴν ζωὴ ποὺ σάλεψε κάτω ἀπ' αὐτήν. Ἀλλὰ βρίσκονται ἐκεῖ μόνο σὰ στοιχεῖα ἁρμονικοῦ συνόλου, σὰ μιὰ ὁμορφιὰ ἀνάμεσα σὲ πολλὲς ἄλλες. Ἡ θέα ἀπὸ τὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν ὑποβάλλει πολὺ διαφορετικὲς σκέψεις. Μέσα ἀπὸ τὴν κοιλάδα ἐπάνω στοὺς λόφους τῆς κεῖται ἡ Ἱερουσαλήμ, συγκεχυμένη μάζα ἀπὸ θόλους καὶ πύργους καὶ ἐπίπεδες στέγες, ὅλα τόσο σφιχτά συσσωρευμένα ποὺ τὸ μάτι δὲν βλέπει ἱχνος ἀπὸ ἀνοιχτοὺς χώρους ἢ ἀπὸ δρόμους ποὺ νὰ τὰ διασχίζουν. Γιά μιὰ στιγμή φαίνεται σὰ μιὰ ἀπὸ τίς λιγότερο ἐλκυστικὲς πόλεις τῆς Ἀνατολῆς, σὰν πολιτεία ἀπὸ τρώγλες καμωμένες γιὰ ἓνα λαὸ χωρὶς φαντασία ἢ ἰδανικὸ ἢ αἴσθηση τοῦ ωραίου. Ἔτσι φαίνεται ἢ θὰ φαινόταν, ἐκτὸς ἀπὸ ὀρισμένους ἀνοιχτοὺς χώρους, ἀκριβῶς μέσα ἀπὸ τὸ τεῖχος τῆς πόλης καὶ πρὶν ἀρχίσουν τὰ σπίτια: πελώρια προαύλια μὲ θολωτὰ οἰκοδομήματα καὶ λίγα κυπαρίσσια ποὺ ὑψώνονταν ἀπὸ τὰ πελώρια τεμένη πρὶν μέσα ἀπὸ τὰ προαύλια φαίνονταν χαμένα μέσα στὸ χωρὸ τους. Τὰ τεμένη εἶναι οἱ αὐλὲς τοῦ Ναοῦ. Τοῦτο ἐδῶ τὸ μέρος ποὺ ὁ Ἑβραῖος, ἐνῶ κρατοῦσε τὴν πόλιν τοῦ ἁθλίου καὶ ἀχαρῆ, ἀφιέρωσε στὴ λατρεία τοῦ Ἰεχωβά· ἐδῶ εἶναι οἱ αὐλὲς τοῦ Οἴκου τοῦ Θεοῦ του.

Εἶναι δύσκολο νὰ μιλᾷ κανεὶς μ' αὐτὸ τὸν τρόπο, χωρὶς νὰ δίνει τὴν ἐντύπωση ὅτι οἱ Ἕλληνες ἦταν ἄθρησκοι. Φυσικά, ὡς σύνολο ἦταν ἐντελῶς τὸ ἀντίθετο· μαρτυρεῖ ἡ κατάπληξή τους γιὰ τὸν ἀκρωτηριασμό τῶν Ἑρμῶν. Ἀλλὰ ἦταν θρησκοὶ μὲ τὸν τρόπο ποὺ τὸ σημερινὸ κοινὸ τακτικὸ ἐκκλησιαστικὸ εἶναι θρησκο. Δὲν θὰ ἔφταναν ἴσως ὡς τὸ σημεῖο νὰ συμφωνήσουν μὲ τὸ μακαρίτη αἰδεσιμότατο Mark Pattison ὅτι ἡ θρησκεία εἶναι καλὸς ὑπηρετὴς ἀλλὰ κακὸς κύριος⁽¹⁸⁾· ἀλλὰ νά, ὑπῆρχαν πολλὰ ἄλλα ἐνδιαφέροντα στὴ ζωὴ τους ἐκτὸς ἀπὸ τὸ θεό. Κανεὶς τους δὲν ἦταν θρησκός μὲ τὸ νόημα ποὺ ἔδιναν στὴ λέξη ὁ Αὐγουστίνος ἢ ὁ Πασκάλ ἢ ὁ Τολστόι. Εἶναι δύσκολο νὰ βροῦμε στὴν ἐλληνικὴ λογοτεχνία παράλληλα χωρὶα σὰν τὸ ἀκόλουθο: «Υπάρχουν δύο θεοί. Εἶναι ὁ θεὸς ποὺ πιστεύει ὁ λαός γενικά — ἓνας θεὸς ποὺ ἔχει ἔργο του νὰ τοὺς ὑπηρετῇ (κάποτε μὲ πολὺ λεπτὸ τρόπο, ἴσως μὲ τὸ νὰ δίνει ἀπλῶς εἰρήνην στὸ πνεῦμα τους). Αὐτὸς ὁ θεὸς δὲν ὑπάρχει. Ἀλλὰ ὁ θεὸς ποὺ ὁ λαός ξεχνᾷ — ὁ θεὸς ποὺ ὅλοι ἔχομε νὰ ὑπηρετοῦμε — αὐτὸς ὑπάρχει καὶ εἶναι ἡ πρώτη αἰτία τῆς ὑπαρξῆς μας καὶ ὅλων ὅσα βλέπομε»⁽¹⁹⁾. ἢ, πάλι, σὰν τὰ λόγια τοῦ Ψαλμοῦδου: «τόσο μωρὸς ἦμουν καὶ ἁμαρτος, σὰν νὰ ἦταν ἓνα ζῶο μπροστά σου... Ποιὸν ἔχω στὸν οὐρανὸ ἄλλον ἀπὸ Σένα, ἀλλὰ κι ἐδῶ στὴ γῆ δὲν εἶναι κανεὶς ποὺ νὰ τὸν ἀποζητῶ συγκρίνοντάς τον μὲ σένα. Ἡ σάρκα μου καὶ ἡ καρδιά μου ἔσφαλαν· ἀλλὰ ὁ Θεὸς εἶναι ἡ δύναμις τῆς καρδιάς μου καὶ ἡ παντοτεινὴ του δόσις». Ποιὸς Ἕλληνας σκέφτηκε ποτὲ γιὰ τὴ θρησκεία του ὅπως ὁ Πασκάλ σκέπτεται γιὰ τὴ μεταστροφή⁽²⁰⁾: «Ἡ ἀληθινὴ μεταστροφή εἶναι νὰ ἐκμηδενιστῇς μπροστά σ' αὐτὸ τὸ καθολικὸ ὄν, ποὺ τόσες φορὲς τὸ ἔχεις ἐξοργίσει καὶ ποὺ μπορεῖ κάθε ὥρα νὰ σ' ἐξολοθρέψῃ ἔννομα: ν' ἀναγνωρίσης ὅτι τίποτε δὲ δύνασαι χωρὶς αὐτόν, καὶ ὅτι δὲν ἔγινες ἀξίος γιὰ τίποτε ἐκτὸς ἀπὸ τὴ δυσμένειά του»; Ἡ ὁπως σκέπτεται ὁ Νιούμαν γιὰ τὸν καθολικισμό: «Μιλῶ γι' αὐτὸν μὲ τὴν ἰδέα ὅτι διδάσκει στὴν ἐρειπωμένη φύση τοῦ ἀνθρώπου τὴν τέλεια ἀνικανότητά του νὰ κερδίσῃ τὸν οὐρανὸ μὲ τίποτε ποὺ μπορεῖ νὰ τὸ κάμῃ ὁ ἴδιος· τὴν ἠθικὴ βεβαιότητα γιὰ τὴν ἀπόλεια τῆς ψυχῆς του, ἂν ἀφεθῇ στὴς δυνάμεις του· τὴν ἀπόλυτὴ ἀπουσία δικαιωμάτων καὶ ἀξιώσεων ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ πλάσματος, ὅταν εἶναι παρὼν ὁ Δημιουργός· τίς ἀπεριόριστες ἀπαιτήσεις τοῦ Δημιουργοῦ γιὰ τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ πλάσματος»⁽²¹⁾; καὶ ἄλλοι πολλοί.

(18) *Memoirs*, σ. 97.

(19) Τολστόι. Δὲν κατῴρθωσαν νὰ ἐπαληθεύω καὶ ὁ ἴδιος τὸ χωρίο. Ἀντιπαραθέστε τὸ ἐπιχέριμα τοῦ Ὁμήρου γιὰ τὴ θρησκείαν «πάντες δὲ θεῶν χατέουσ' ἀνθρώποι» [ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ἔχουν ἀνάγκη θεῶν]: Ὁδ., γ, 48.

(20) *Pensées*, 508 (ἐκδ. Brunschvicg).

(21) *Scope and Nature of University Education*, κεφ. 7.

Τὰ χωρία αὐτὰ ἀποδίνουν τὴ γνήσια διάθεση τοῦ Ἡσαΐα καὶ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, ἀλλὰ ποῦ θὰ βροῦμε τὰ ἀντίστοιχά τους στὴν ἐλληνικὴ λογοτεχνία; Ἐκεῖνος ποῦ περισσότερο τὰ πλησιάζει εἶναι ὁ λόγος τοῦ Πλάτωνα ὅτι ἐμεῖς οἱ ἄνθρωποι εἴμαστε «ἐν τῶν κτημάτων»⁽²²⁾ τῶν θεῶν· ἡ ὁ περίφημος ὕμνος τοῦ στωικοῦ Κλεάνθη. Θὰ ἀσχοληθοῦμε μὲ τὸν Πλάτωνα ἀργότερα. Ὅσο γιὰ τὸν ὕμνο, πρέπει νὰ ὑπενθυμίσωμε ὅτι ἡ στωικὴ φιλοσοφία εἶχε ἀκμάσει τὸν τρίτο αἰῶνα, ὅτι οἱ ἰδρυτές καὶ οἱ κύριοι διδάσκαλοί της εἶχαν ἀσιατικὴ προέλευση καὶ ὅτι ὁ θεὸς τοῦ Κλεάνθη εἶναι ἀπρόσωπη δύναμη. Καὶ σκέπτομαι ὅτι πολλοὶ ποῦ διαβάζουν τὸν ὕμνο θὰ καταλάβουν ὅτι, παρὰ τὴν ἐπιφανειακὴ ὁμοιότητα, τὰ λόγια τοῦ ἁπείρα ἀπέχουν ἀπὸ τὴ διανοητικὴ αὐτοαπάρνηση τοῦ Νιούμαν ἢ τὸ ἐντονο πάθος τοῦ Ψαλμωδοῦ.

Ἐχομε λοιπὸν τώρα τρεῖς ἐπιδράσεις ποῦ ὑπόθαλψαν τὴν παρρησίαν τὴν Ἀθήνα: τὴν ἀπουσία τῆς Βίβλου· ἕνα ἐνστικτο πρὸς ὀρθολογισμό· καὶ τὴ διάθεση ποῦ γέννησε ἡ ἀνθρωπομορφικὴ θρησκεία. Αὐτὲς μετασχηματίζονται σὲ μιὰν ἄλλην ἐπίδραση καὶ μαζί μ' αὐτὴν ἐξηγοῦν γιατί, ἂν κάτι ἐμπόδιζε τὸν Ἕλληνα νὰ βλέπῃ τὴ ζωὴ ὅπως εἶναι, αὐτὸ δὲν εἶναι οἱ θεοὶ του.

* * *

Ἄν ἡ θρησκεία ἄφηνε ἐλεύθερους τοὺς Ἕλληνες, τὸ ἴδιο ἔκανε καὶ ἡ πολιτικὴ. Ἄν καὶ συνδέοταν τόσο στενὰ ἡ ζωὴ τοῦ πολίτη καὶ ἡ ἰδιωτικὴ ζωὴ, ἂν καὶ ἀπαιτοῦσε τὸ ἐλληνικὸ κράτος ἀπὸ τοὺς πολίτες τοῦ τόσο πολὺ περισσότερα ἀπὸ ὅσα τὸ δικό μας, μολαταῦτα τὸ ἄτομο δὲν ἔγινε ποτὲ ἕνα ἀπλὸ τίποτε σ' ἕνα φύλλο ἀπογραφῆς, ἀλλὰ διατήρησε καὶ διεκδικεῖ τὴν ἀτομικότητά του.

Ὁ πολιτικὸς ἀτομικισμὸς εἶναι πλατιά χαραγμένος στὴ διαδρομὴ τῆς ἱστορίας τῆς Ἑλλάδας. Στὶς χειρότερές του στιγμὲς φαίνεται στὴν ἔλλειψη αὐτοελέγχου, στὴν ἀνικανότητα νὰ συνενώσῃ, στὴν ἀπρόσεκτη φιλαυτία, ὅλα πράγματα ποῦ ἦταν τόσο δυσαρέτως κοινά. Δὲν ἦταν σπάνιο γιὰ ἕναν ἐξορισμένο πολίτη νὰ ἐνωθῇ μὲ τοὺς ἐχθροὺς τῆς πατρίδας του καὶ νὰ προσπαθῇ νὰ τὴν καταστρέψῃ. Ὀλιγαρχικοὶ καὶ δημοκρατικοὶ πολεμοῦσαν κατὰ τῶν ἐστιῶν ἀπὸ τίς ὁποῖες εἶχαν ἐξοριστεῖ. Ἕλληνες ἐξόριστοι ὑποδαύλιζαν καὶ συνόδευσαν καὶ τίς δυὸ ἐπιδρομὲς τῶν Περσῶν. Ὁ Ἀλκιβιάδης τὴν μιὰ μέρα κυβερνοῦσε ἕναν ἀθηναϊκὸ στόλο, τὴν ἄλλῃ ἔδειχνε στὴ Σπάρτη τίς ἀσθενεῖς θέσεις γιὰ τὴν ἄμυνα τῆς χώρας του. Ὅπως, γιὰ νὰ γίνῃ ἀρεστός, λέγει: «τῇ ἐμαυτοῦ μετὰ τῶν πολεμικῶν, φιλόπολις ποτε δοκῶν εἶναι, νῦν ἐγκρατῶς ἐπέρχομαι»⁽²³⁾.

Ἄλλὰ ὁ ἐλληνικὸς ἀτομικισμὸς πῆρε καλύτερες μορφές ἀπὸ αὐτές. Κάποτε ὁ ἀτομικισμὸς ἔφερε πίσω στὰ σπίτια τους ἀπὸ τὸν Εὐφράτη δέκα χιλιάδες Ἕλληνες. Τίποτε δὲν εἶναι τόσο διδακτικὸ σ' ἐκείνη τὴν ἱστορία τοῦ Ξενοφῶντα, ποῦ καθοδηγήσει τόσο πολλοὺς μαθητὲς στὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα, ὅσο ἡ ὀργάνωση τοῦ στρατοῦ· τίποτε δὲν εἶναι πιὸ χαρακτηριστικὰ ἐλληνικὰ. Δὲν εἶναι στρατὸς σὲ πορεία, ἀλλὰ κοινοβούλιο ἀπὸ 10.000 μέλη. Ἄν δημιουργηθῇ κάποια κρίση, οἱ στρατιῶτες συγκροτοῦν συνέλευση, οἱ στρατηγοὶ τοὺς ἐκθέτουν τὴν κατάστασιν, ὁμιλεῖς ἀγορεύουν ὑπὲρ ἢ κατὰ, ὁ στρατὸς ψηφίζει, καὶ ἡ πορεία ξαναρχίζει. Στρατηγοὺς ποῦ εἶναι ἀναρμόδιοι ἢ ὑποποιοὶ τοὺς καταγγέλλουν δημοσίᾳ: ὁ στρατὸς ἀθωώνει, ἐπιβάλλει πρόστιμο ἢ θάνατο. Μοιάζει σὰν ὄνειροπόλημα τοῦ Gilbert καὶ τοῦ Sullivan⁽²⁴⁾. Μολαταῦτα οἱ δέκα χιλιάδες βάδιζαν —καὶ οἱ ἴδιοι ψήφισαν μέσα σὲ χειμωνιάτικη κακοκαιρία— ἐπάνω σὲ μεγάλῃ ἔκτασιν τῆς πιὸ δύσκολης χώρας τοῦ κόσμου. Καὶ αὐτὸ ἦταν ἀτομικισμὸς.

(22) *Φαίδων*, 62 β.

(23) *Θουκ.*, 6, 92. [Τὴν πατρίδα μου, μαζί μὲ τοὺς χειρότερους ἐχθροὺς της, ἐγὼ ποῦ εἶχα τὴ φήμη ὅτι ἤμουν ἄλλοτε «φιλόπολις», τώρα ἐρχομαι νὰ τὴ χτυπήσω μ' ὅλη μου τὴ δύναμιν].

(24) Ἄγγλοι εὐθυμογράφοι τοῦ περασμένου αἰῶνα [σ.τ.μ.].

δα μακριά από την πατρίδα. Την ώρα που οι ναύτες εμπαίνουν στα πλοία για μία τελευταία απόπειρα να διασπάσουν το κλοιό, ο αρχηγός τους έκανε μία τελευταία έκκληση στους τριηράρχους. Τα πρώτα λόγια που τους είπε είναι σημαντικά: «τους θύμιζε ότι έχουν την πιδ ελεύθερη στον κόσμο πατρίδα και ότι στη χώρα τους δεν υπήρχε καμμία επέμβαση στην καθημερινή ζωή του καθενός»⁽³⁰⁾.

Ἀσφαλῶς μικρή επέμβαση υπήρχε σὲ ὅ,τι καθένas ἔλεγε. Ἡ ἑλληνικὴ κωμωδία δίνει μιὰ ἰδέα ὡς ποῖο βαθμὸς ἡ παρρησία μπορούσε νὰ εἶναι ἀδέσμευτη. Οἱ ἐπικρίσεις τοῦ νοτιο-αφρικανικοῦ πολέμου, πού ἐπισύρανε στὴν κεφαλὴ τοῦ Λόυδ Τζῳρτζ καὶ ἄλλων τὰ βίαια βλήματα τοῦ ὀργισμένου πλήθους, ἦταν ἡπιες, ἂν τις συγκρίνωμε μὲ τις ἐπικρίσεις πού εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ κάνῃ ὁ Ἀριστοφάνης στὸ κρατικὸ θέατρο γιὰ τὸν ἀγῶνα τῶν συμπατριωτῶν του ἐναντίον τῶν Πελοποννησίων. Ὡς ὑποθέσωμε ὅτι ἦταν συνήθεια στὴ χώρα μας τὰ θεατρικὰ ἔργα νὰ παρουσιάζονται στὸ κοινὸ «τὴ Δευτέρα τοῦ Πάσχα στὸ Albert Hall, κάτω ἀπὸ τὴν προστασία τοῦ κράτους, καὶ μπροστὰ σὲ ἀκροατήριον πού νὰ μὴ περιλαμβάνῃ μόνο λειτουργοὺς κάθε εἶδους καὶ βαθμοῦ, ἀλλὰ καὶ σπουδαστὲς τῶν Πανεπιστημίων καὶ μαθητὲς τῶν σχολείων»⁽³¹⁾. Ὡς ὑποθέσωμε ὅτι ἐνῶ ἡ Ἀγγλία εἶχε μπλέξει σὲ ἀπεγνωσμένο πόλεμο, κάποιοι ποιητὲς παρουσιάζοντας τὸ ἔργο του σ' αὐτὴ τὴ γιορτῇ, συνηγοροῦσε γιὰ τὴν εἰρήνη καὶ καταφερόταν κατὰ τοῦ πολέμου μὲ ὀχι μετρημένα λόγια, κατηγοροῦσε τὸν Τσάμπερλαιν γιὰ κατάχρηση, ἔδειχνε τὸν Τζῳν Μπούλλ παχύ, λαίμαργο, μωρόπιστο, ἄμαθο, γέρο, πού τὸν ἐξαπατοῦσε καὶ τὸν ἐλήστευε ἢ κυβέρνηση, πού ἦταν στὴν ἐξουσία. Ὡς ὑποθέσωμε ὅτι ἀνέβαζαν τὸν ἴδιο τὸ λόρδο Ρόμπερτς στὴ σκηνή, γελοιογραφημένο σὰν κομψωμένο καυχήσιον, νὰ τὸν εἰρωνεύεται δημοσία ὁ αὐθάδης δῆλος καὶ στὸ τέλος νὰ τὸν μεταφέρουν στὸ νοσοκομεῖο βαρὶὰ πληγωμένο, ἐνῶ οἱ ὁπαδοὶ τῆς εἰρήνης μ' ἐμπαικτικούς ἀλλαγμοὺς γιὰ τὰ ἀτυχήματά του ἀποσύρονται σὲ πλούσιο δαίπνον· ἂς ὑποθέσωμε ὅτι ἕνας σύγχρονος συγγραφέας τολμοῦσε νὰ γράψῃ ἕνα τέτοιο θεατρικὸ ἔργο· θὰ τὸ ἀνεχόταν καὶ γιὰ μιὰ στιγμὴ ἕνα ἀγγλικὸ κοινόν; Καὶ ὁμῶς κατὰ τὴ διάρκειαν τοῦ Πελοποννησιακοῦ Πολέμου ὁ Ἀριστοφάνης, παρουσιάζοντας ἐπάνω στὴ σκηνὴ τὸ ἀθηναϊκὸ κοινόν, τοὺς κρατικούς τοῦ ἀρχηγούς, καὶ ἕνα ἀπὸ τοὺς πιδ διακεκριμένους τοῦ στρατηγούς δὲν τοὺς γελοιογράφησε μὲ λιγότερο χοντρό τρόπο⁽³²⁾.

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ κωμωδία εἶχε μιὰ ιδιόρρυθμὴ ἀκολασία στὴν Ἑλλάδα. Ἀλλὰ αὐτὸ δὲν ἀλλοιώνει τὸ γεγονός τῆς ἀκολασίας. Ὁ κανὼνας τῆς παρρησίας βάσταξε πάντα στὴν Ἀθήνα. Οὔτε τὸ καιρὸς τῆς χειρότερης καταστροφῆς, οὔτε ὅταν ἡ Ἀθήνα δὲν πολεμοῦσε πιά γιὰ τὴ νίκη, ἀλλὰ γιὰ τὴν ὑπαρξὴ της, οὔτε ὅταν τὰ δοκάρια τοῦ στόλου της εἶχαν διαλυθῇ πάνω στὶς ἀκρογιαλιές τῶν Συρακουσῶν καὶ ὁ στρατὸς της σάπιζε στὰ λατομεῖα τους, ἀκόμη οὔτε ὕστερα ἀπὸ τὴ συμφορὰ τῶν Αἰγὸς Ποταμῶν περιορίστηκε ἡ ἐλευθερία τοῦ λόγου. Ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου ἀκόμη συνεδρίαζε, ὁ κήρυκας ἀκόμη ρωτοῦσε τίς ἀγορεύειν βούλεται⁽³³⁾.

(30) Θουκ., 7, 69.

(31) Verrall, *Four Plays of Euripides*.

(32) Οἱ ἐπικρίσεις τοῦ γιὰ τὸν Κλέωνα σὲ πολλὰ ἔργα, γιὰ τὸν ἀθηναϊκὸ δῆμο στοὺς Ἰππῆς, γιὰ τὸ Λάμαχο στοὺς Ἀχαρνῆς, εἶναι ἡ βάση γιὰ τὴν παραπάνω ἀναλογία.

(33) Ἔγιναν ὁμῶς κάποιες ἀπόπειρες νὰ περιορίσουν τὴν ἀσυδοσία τῶν κωμικῶν. Ψηφίστηκε στὰ 440 νόμος πού ἀπαγόρευε νὰ ἀσχολοῦνται μὲ τὴ σύγχρονον πολιτικὴν, ἀλλὰ ἀκυρώθηκε στὰ 437. Παρόμοιον θέσπισμα ἔγινε στὰ 416· ἀπαγόρευε τὸ ὀνομαστικὴν κωμωδεῖν, τίς προσωπικὰς ἐπιθέσεις· καὶ ὁμῶς στὰ 414 ὁ Ἀριστοφάνης ἔγραψε τοὺς Ὀρνιθας. Δύο φορές ὁ Κλέων ἔσυρε στὸ δικαστήριον τὸν ποιητὴ. Τίποτε τὸ θετικὸ δὲν ἔερχε ἀπὸ τίς λεπτομέρειες αὐτῶν τῶν ἐπιθέσεων του· ἀλλὰ εἶναι φανερό ὅτι ὁ Κλέων δὲν πέτυχε ἀπόφαση ἐναντίον τοῦ ποιητῆ σὲ καμιά δίκην, καὶ ἀκόμη ὅτι οὔτε σταμάτησε τίς προσωπικὰς ἐπιθέσεις του. Τὴν πρώτη δίκην, ἀλήθεια, στὰ 426, ἀκολούθησαν ὕστερα ἀπὸ δύο χρόνια οἱ Ἰππῆς. Εἶναι πιθανόν ὅτι στὰ τέλη τοῦ πέμπτου αἰῶνα υπήρχε ἄλλος περιοριστικὸς νόμος· πάντως ἡ κωμωδία χάνει τότε τὴν ἀσυδοσίαν της. Χαρακτηριστικὸ τῶν Τριάκοντα Τυράννων εἶναι ὅτι ἔβαλαν ὀρισμένους περιορισμοὺς στὴν πνευματικὴ ἐλευθερία (Ξεν., Ἀπομν., 1, 2. 31).

Αὐτὴ ἦταν ἡ πράξις στὴν Ἀθήνα. Ἀκολουθοῦσε μιὰ θεωρία ποὺ εἶχαν ὀρίσει, ἐρευνήσει καὶ καθαρὰ ἀναπτύξει. Ὅλοι οἱ πολιτικοὶ θεωρητικοὶ στὴν Ἑλλάδα, μ' ἐξαίρεση τὸν Πλάτωνα, μιλοῦν γιὰ τὸ κράτος μὲ τὴν ἰδέα ὅτι ὑπάρχει γιὰ τὸ ἄτομο. Ἐνας ἀπὸ αὐτοὺς, φίλος καὶ θαυμαστής τοῦ Περικλῆ, ποὺ ἐγνώρισε ἀπὸ κοντὰ τὰ πολιτικὰ πράγματα, γιὰ τὰ ὁποῖα ἔγραψε, μᾶς ἄφησε στὸ ἔργο του τὸ ἰδεώδες τῆς Ἀθηναϊκῆς Δημοκρατίας. Σῶζεται ἀγέραςτο σὰ Χάρτης τῆς Δημοκρατίας, σὰν Καινὴ Διαθήκη τοῦ Φιλελευθερισμοῦ.

Στὸν *Ἐπιτάφιο Λόγο* ποὺ τὸν βάζει στὰ χεῖλη τοῦ Περικλῆ, ὁ Θουκυδίδης παρουσιάζει τὸν Περικλῆ νὰ διακηρύσσει τὴν ἀντίληψή του γιὰ τὸ τί εἶναι ἡ Ἀθήνα καὶ τί κάθε κράτος ὀφείλει νὰ εἶναι. Μᾶς κάνει ἀμέσως ἐντύπωση, ὅταν διαβάζουμε τὸ λόγο, ἡ ὁλοκληρωμένη ἐλευθερία τοῦ Ἀθηναίου πολίτη, ἡ ἀπουσία κάθε προσπάθειας νὰ τὸν κάμουν καλὸ μὲ νόμους, ἡ ἀπουσία κάθε προστασίας ἐναντίον στὴν ἔλλειψη πατριωτισμοῦ, καί, ἀλήθεια, ἡ ἀπουσία κάθε φόβου γι' αὐτό. Βρισκόμαστε μέσα σὲ ἀτμόσφαιρα πολὺ διαφορετικὴ ἀπὸ τὴ σύγχρονη πολιτικὴ σκέψη. Δὲ γίνεται λόγος γιὰ ταξικὸ μῖσος καὶ γιὰ ταξικὸ ἐγωϊσμό, ποὺ πρέπει νὰ ἱκανοποιηθοῦν δρισμένο σύστημα ἀπὸ ἐπιταγὲς καὶ ἰσοζύγια καὶ ἀντισταθμίσεις, οὔτε γιὰ ὑποχρεωτικὴ στρατιωτικὴ θητεία ἀναγκαῖα γιὰ νὰ ἐγχαράξῃ τὸν πατριωτισμό, νὰ βάλῃ σὲ πειθαρχία καὶ νὰ κατευθύνῃ τὶς ἀνώμαλες ἐνεργητικότητες τοῦ ὄχλου, οὔτε γιὰ συντάξεις βγαλμένες ἀπὸ κρατήσεις ἐπιθυμητὲς γιὰ νὰ γεννήσουν τὴν ἰδέα γιὰ ἀποταμίευση, οὔτε γιὰ νόμο προορισμένο νὰ προστατέψῃ τοὺς πολῖτες ἀπὸ τὴ μέθη, γιὰ ἐκκλησιαστικὰ σχολεῖα καὶ γιὰ θρησκευτικὴ ἐκπαίδευση, ποὺ χωρὶς αὐτὴν ὁ ἄνθρωπος πίσω πάλι θὰ πέσῃ στὸ βάραθρο ἀπ' ὅπου βγήκε. Ὁ Περικλῆς ζῇ μέσα σὲ ἕναν ἰδανικόν, ἴσως πολὺ ἰδανικόν κόσμον. Δὲν τοῦ ἔτυχε νὰ φοβηθῇ μήπως ἡ τέρψη θὰ περισπάσῃ τὸν Ἀθηναῖο ἀπὸ τὸ καθήκον του, κάθε ὑποψία γιὰ τὶς τέρψεις ἀπουσιάζει τελείως ἀπὸ τὸ λόγο του. Τέτοια πράγματα τὰ θεωρεῖ οὐσιαστικὸ στοιχεῖο τῆς ἐθνικῆς ζωῆς. «*Καὶ μὴν τῶν πόνων πλείστας ἀναπαύλας τῇ γνώμῃ ἐπορισάμεθα, ἀγῶσι μὲν γε καὶ θυσίαις διητησίαις νομίζοντες...*»⁽³⁴⁾. Οὔτε φοβάται μήπως ἡ ψυχικὴ καλλιέργεια καὶ ἡ παιδεία ὑποσκάψουν τὶς ρίζες τοῦ χαρακτήρα, ἐκθηλύνοντας τοὺς ἄντρες, κάνοντάς τους καλύτερος νὰ σκέπτονται παρὰ νὰ ἀποφασίζουν: «*Φιλοκαλοῦμεν γάρ μετ' εὐτελείας καὶ φιλοσοφοῦμεν ἀνευ μαλακίας*»⁽³⁵⁾.

Ὑπῆρχε στὴν Ἑλλάδα ἕνα κράτος ὅπου τέτοια πράγματα τὰ θεωροῦσαν ἐπικίνδυνα. Ἡ Σπάρτη ἦταν ὀργανωμένη μὲ ἀρχὲς περισσότερο ἀπὸ ρωμαϊκές, καὶ οἱ πολῖτες τῆς ἀνατρεφόταν μὲ μιὰ σειρά γυμνάσια, μὲ συσσίτια καὶ λεπτομερεῖα καὶ κανονισμούς, γιὰ νὰ γίνουν ἀφοσιωμένοι ὑπῆρέτες τοῦ κράτους. Ἡ Ἀθήνα θὰ φαινόταν ἀλλόκοτος τόπος σ' ἕνα Σπαρτιάτῃ ἐπισκέπτῃ. Πρῶτα πρῶτα δὲ τοῦ ἦταν ἀλλόκοτο, ὅτι θὰ ἦταν μέσα στὴν Ἀθήνα τόσο ἐλεύθερος, γιατί στὴ δική του πατρίδα εἶχαν τὴ συνήθεια νὰ κάνουν *ξενηλασίες*, περιοδικὲς ἐξορίες τῶν ξένων. Καὶ ἔπειτα πόσο διαφορετικὴ ἦταν ἡ ζωὴ τοῦ Ἀθηναίου ἀπὸ τὴ ζωὴ ποὺ εἶχε συνηθίσει στὸν τόπο του! Ἐφτά χρόνων τὸν εἶχαν πάρει μακριὰ ἀπὸ τὴν οἰκογένειά του στὸ *συσσίτιον*, εἶδος ἀρχαίου δημόσιου σχολείου, καὶ ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα «*ζοῦσε κανονικὰ δημόσια ζωὴ ἀπὸ κοινού, πάντοτε κάτω ἀπὸ τὰ δεσμὰ καὶ τοὺς τύπους ἐνὸς κανονισμοῦ ὡς ἕνα μέρος στρατιωτικοῦ, ὡς ἕνα μέρος μοναστικοῦ — ἀποξενωμένος ἀπὸ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς χωριστῆς ἐστίας — βλέποντας τὴ γυναῖκα του, κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη μετὰ τὸ γάμο, μόνο κρυφά, καὶ διατηρώντας μὲ τὰ παιδιὰ του λίγες ἰδιόρρυθμες σχέσεις*. Ἡ ἐπιτήρηση ὀχι μόνον τῶν συμπολιτῶν του, ἀλλὰ καὶ ἐξουσιοδοτημένων ἐλεγκτῶν ἢ λοχαγῶν διορισμένων ἀπὸ τὸ κράτος ἦταν κάτι ποὺ ἀδιάκοπα τὸν ἀκολουθοῦσε· τὴν ἡμέρα του τὴν περνοῦσε σὲ δημόσιες γυμνα-

(34) Θουκ. 2, 38, 1: [Ὡστόσο καὶ ἀπὸ τοὺς κόπους φροντίσαμε νὰ βροῦμε ὄσο γινόταν πιὸ πολλὰς ξεκούρασες στὸ πνεῦμα μας, μὲ τὸ νὰ κρατοῦμε τὴ συνήθεια νὰ κάνουμε ἀγῶνες καὶ θυσιᾶς τὴ μιὰ μετὰ τὴν ἄλλη ὅλο τὸ χρόνο]: Μετάφρ. Ἰ. Κακριδῆ.

(35) Ἐνθ. ἀν. 40., 1: [Ἀγαποῦμε τὸ ὥραϊο καὶ κρατοῦμε τὴν ἀπλότητά μας, ἀγαποῦμε τὴ θεωρία καὶ δὲν χάνομε τὴν ἐνεργητικότητά μας]: Μετάφρ. Ἰ. Κακριδῆ.

στικές ασκήσεις και σὲ κοινὰ γεύματα, τὶς νύχτες τοῦ στοῦ δημόσιο στρατῶνα στὸν ὁποῖο ἀνήκε»⁽³⁶⁾. Ξυπολυσιά, ἓνα μόνο ἐνδυμα χειμῶνα-καλοκαίρι, μαστιγώσεις σ' ἓνα ἐπιχώριο ἱερό (εἶχε δεῖ παιδιά νὰ πεθαίνουν κάτω ἀπὸ τοὺς ραβδισμοὺς), περιορισμένη τροφή, καὶ γιὰ ψυχαγωγία κυνήγι καὶ χορός —αὐτὰ ἦταν ὁ κλῆρος τοῦ ἀπὸ παιδί. Στὸ κάτω-κάτω, σκέφτονταν οἱ Σπαρτιάτες, ὀφείλτε νὰ κάμετε τοὺς ἀνθρώπους πατριῶτες, καὶ ποιὸς ἄλλος δρόμος ὑπάρχει νὰ τοὺς κάμετε;

Ὁ Περικλῆς σκέφτηκε ὅτι ὑπῆρχαν ἄλλοι τρόποι, καὶ ὀνομαστικὰ καταδικάζει τὸ σπαρτιατικὸ σύστημα. «Καὶ ἐν ταῖς παιδείαις οἱ μὲν ἐπιπόνῳ ἀσκήσει εὐθὺς νέοι δύνανται τὸ ἀνδρεῖον μετέρχονται, ἡμεῖς δὲ ἀνειμένως διατρώμενοι οὐδὲν ἤσσαν ἐπὶ τοὺς ἰσοπαλεῖς κινδύνους χωροῦμεν... καίτοι εἰ ραθυμία μᾶλλον ἢ πόνων μελέτη καὶ μὴ μετὰ νόμων τὸ πλεῖον ἢ τρόπων ἀνδρείας ἐθέλομεν κινδυνεύειν, περιγίγνεται ἡμῖν τοῖς τε μέλουσιν ἀλγεινοῖς μὴ προκάνειν, καὶ ἐς αὐτὰ ἐλθοῦσι μὴ ἀτολμοτέρους τῶν ἀεὶ μοχθοῦντων φαίνεσθαι...»⁽³⁷⁾. Ἀφῆστε τὸ ἄτομο στὸν ἑαυτὸ τοῦ καὶ μπορεῖ νὰ ἔχετε ἐμπιστοσύνη ὅτι θὰ κάμῃ τὸ καθήκον τοῦ, αὐτὴ εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ Περικλῆ. Καταπίεση, περιορισμός, ἀπαγόρευση, εἶναι λέξεις ποὺ δὲν τὶς βρίσκουμε στὴν πολιτικὴ θεωρία τοῦ. Ἐμπιστοσύνη στὸ λαὸ συγκερασμένη μὲ φιλελευθερισμό. Ἀφῆστε κατὰ μέρος τὶς τέσσερις τελευταῖες λέξεις καὶ ἔχετε τὶς ἀρχὲς τοῦ Περικλῆ. Αὐτὸ ἦταν τὸ ἐλληνικὸ ἰδεώδες· ἀπεριόριστη ἐλευθερία. Εἶναι παράξενο ὅτι μὲ τέτοιες ἀρχὲς τὸ ἐλληνικὸ πνεῦμα παρέμεινε ἀδιάφθορο;

Ἡ ἐλευθερία αὐτὴ ἦταν σπάνιο προνόμιο στὴν ἀρχαιότητα. Σκεφτῆτε γιὰ μιὰ στιγμή τὴ Ρώμη. Ὁ Πλούταρχος λέγει γιὰ τὸ λαὸ τῆς ὅτι «εἶχαν τὴ γνώμη, ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ ἀφήνουν τοὺς πολῖτες νὰ παντρεύονται, νὰ κάνουν παιδιά, νὰ ζοῦν ἰδιωτικὴ ζωὴ μόνοι τους, νὰ κάνουν γιορτές καὶ συμπόσια κατὰ τὴν ἐπιθυμία τους, ἀλλὰ ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχουν τὸ φόβο ὅτι θὰ ἐλεγχτοῦν καὶ θὰ ἐξεταστοῦν ἀπὸ τοὺς ἄρχοντας· καὶ ὅτι δὲν ἦταν καλὸ νὰ δώσουν στὸν καθένα τὴν ἐλευθερία νὰ κάνῃ ὅ,τι θὰ ἤθελε ἀκολουθώντας τὴν ἐπιθυμία τοῦ καὶ τὴν προαίρεσή του»⁽³⁸⁾.

Αὐτὴ ἦταν ἡ γνώμη τοῦ Πλούταρχου γιὰ τοὺς Ρωμαίους καὶ αὐτὴ ἦταν ἡ γνώμη τοῦ ὑπάτου ποὺ ἀνέβηκε στὸ βῆμα ἓνα πρωὶ στὰ 186 π.Χ. καὶ ἀνακοίνωσε στὸ ἀκροατήριό τοῦ τὰ μέτρα ποὺ ἡ Σύγκλητος σκόπευε νὰ λάβῃ γιὰ νὰ ἀποτρέψῃ τὰ Βακκανάλια⁽³⁹⁾. Ἦταν μιὰ ρωμαϊκὴ θρησκευτικὴ ὁργάνωση γιὰ τὴ λατρεία τοῦ Διονύσου, ποὺ εἶχε χρησιμοποιοῦσε τὶς συγκεντρώσεις τῆς γιὰ χοντρὲς ἀκοσμίες καί, ἀκόμη, γιὰ συνωμοσία ἐναντίον τοῦ κοινωνικοῦ καθεστώτος. Βρώμικη ὑπόθεση, χωρὶς ἀμφιβολία καὶ ἀκριβῶς ὁ ὑπάτος τὴν εἶδε σὰν ἀπειλὴ κατὰ τῆς ἠθικῆς καὶ τοῦ κράτους. Ὅμως σημειώστε τὰ λόγια μὲ τὰ ὁποῖα ἐπιτιμᾷ τὸ ἀκροατήριό του: «Οἱ πρόγονοί σας δὲν ἤθελαν ἀκόμη καὶ τυχαῖα νὰ συγκεντρώνεστε ἢ ἀπὸ σύμπτωση. Ἐκτὸς ἂν ἔπρεπε νὰ ὀδηγηθῇ ἔξω ὁ στρατὸς γιὰ ἐκλογικοὺς σκοποὺς ἢ οἱ δήμαρχοι συγκαλοῦσαν τὸ λαὸ σὲ συνέλευση ἢ ἓνας ἄρχοντας καλοῦσε συγκέντρωση. Ὅπου μαζεῦνταν πλῆθος, εἶχαν

(36) Grote, *Hist. of Greece*. II, 298.

(37) Θουκ. 39, 1-2 καὶ 4: [Ὑστερα στὴν ἀνατροφή, ἐκεῖνοι (οἱ Λακεδαιμόνιοι) ἀπὸ παιδιά ἀκόμη παλεύουν μὲ σκληρὴ ἀσκήση νὰ γίνουν ἀντρείοι· ἐμεῖς περνοῦμε τὴ ζωὴ μας ξέγνοιαστα κι ὁμῶς τραβοῦμε γιὰ ν' ἀντικρύσουμε ἓναν κίνδυνο τὸ ἴδιο μέγανον μὲ καθόλου λιγότερη ἀπὸ ἐκείνους ὁρμή... Μιά φορὰ ἂν ἐμεῖς θέλομε νὰ παίρνομε πάνω μας τὸν κίνδυνο ζώντας μιὰ ζωὴ ἀνέμελη πρὸς πολὺ παρά γεμάτη ἐγνοίες κουραστικές, μὲ μιὰ ἀντρεία, ποὺ δὲ μᾶς τὴν ἐπιβάλλουν τόσο οἱ νόμοι, ὅσο μᾶς τὴ δίνει ὁ τρόπος ποὺ ζοῦμε, τότε ἔχουμε ἓνα κέρδος παρὰ πάνω ἐμεῖς· ἀπὸ τὴ μιὰ δὲν κουραζόμαστε ἀπὸ πρὶν γιὰ τὶς στενὸχωρες ὥρες ποὺ εἶναι νὰ ἐρθουν, ἀπὸ τὴν ἄλλη δὲν βρεθοῦμε μέσα σ' αὐτές, δὲν δειχνόμαστε λιγότερο τολμηροὶ ἀπὸ ἐκείνους, ποὺ βασανίζονται σὲ ὅλη τους τὴ ζωὴ]. Μετάφρ. Ἰ. Κακριδῆ.

(38) Κάτων, 16.

(39) Τὰ Βακχεῖα, τὰ ὄργια τοῦ Διονύσου [σ. τ. μ.].

τῇ γνώμῃ ὅτι ἐκεῖ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἕνας τακτικὸς ἀξιώματοῦχος γιὰ νὰ τοὺς ἐλέγχει»⁽⁴⁰⁾. Βρισκόμαστε ἐδῶ πολὺ μακριὰ ἀπὸ τὰ ἰδεώδη τοῦ Περικλῆ [...].

Ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στὴν Ἑλλάδα καὶ τὴ Ρώμῃ εἶναι εὐκολο νὰ ἐξηγηθῇ. Πολλὰ αἰτίες μπορεῖ νὰ συνεργάστηκαν γι' αὐτὴν, ἀλλὰ ἡ κύρια ἀνάμεσά τους εἶναι ἡ διαφορετικὴ ἱστορία τῶν δύο λαῶν. 600 χρόνια, χωρὶς στιγμὴ σχεδὸν γι' ἀνάπαυση, πολλές φορὲς νικημένη καὶ παλεῦοντας κάθε στιγμὴ γιὰ τὴν ὑπαρξὴ της, ἡ Ρώμῃ διάνοιξε τέλος τὸ δρόμο τῆς πρὸς τὴ νίκη. Ἀπὸ τὴν ἀσημὴ πόλῃ τους οἱ πρῶτοι τῆς πολίτες μποροῦσαν νὰ βλέπουν τοὺς λόφους τῶν ἐχθρῶν τους καὶ τὰ φρούρια ποὺ τοὺς ἐφραζαν κάθε διάβαση. Ἑτρούσκους, Λατίνους, Αἰκούους, Οὐόλσκους, Ἑρνίκους, Σαυνίτες, Γαλάτες —μὲ ὅλους αὐτοὺς ἔπρεπε νὰ χτυπηθῇ καὶ νὰ τοὺς καταβάλλῃ. Καὶ ὅστερα ἀπὸ αὐτοὺς οἱ μεγαλύτεροι ἀνταγωνιστές, ὁ Πύρρος, ὁ Ἀννίβας, ὁ Φίλιππος, ὁ Ἀντίοχος καὶ οἱ στρατοὶ τῆς Ἀφρικῆς καὶ τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ πάλῃ αὐτὴ ποὺ βάσταξε αἰῶνες δὲν ἔδωσε καλοῦπι γιὰ χαρακτήρα ἀνεκτικό. Σταθερότητα, ἐνεργητικότητα, ἀποφασιστικότητα, συμπαγὴ ὄγκο, ἦταν οἱ ἀρετές ποὺ ζητοῦσαν ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους πολίτες. Ἡ ἀντοχὴ τους δὲν ἔπρεπε νὰ εἶναι ἀντοχὴ εὐλυγισίας· ἔπρεπε νὰ εἶναι σιδερένιοι ἄνθρωποι. Δὲν ἦταν δουλειά τους νὰ μιλοῦν, ἀκόμη λιγότερο ν' ἀμφιβάλλουν. Δὲν εἶχαν καιρὸ νὰ στήνουν σοφιστεῖες γύρω στὴν ὑπαρξὴ τῶν θεῶν, ποὺ τοὺς χρειάζονται νὰ τοὺς δίνουν τὴ νίκη, ἢ γύρω στὰ δικαιώματα τοῦ ἀτόμου ἐναντίον τοῦ κράτους, τὴν ὥρα ποὺ ἡ πατρίδα τους μποροῦσε νὰ κυριευθῇ καὶ νὰ λεηλατηθῇ μέσα στὸ ἐπόμενο εἰκοσιτετράωρο· ἢ γύρω στὴ φύση τοῦ σύμπαντος, τὴν ὥρα ποὺ οἱ Ἑρνικοὶ ἔκαιαν τὴ συγκομιδὴ τους. Δράση τοὺς χρειαζόταν καὶ ὄχι λογικὰ ἐπιχειρήματα, ποὺ θὰ ἀδυνατίζαν μόνο τὴ δράση.

Ἡ Ἑλλάδα λίγο πολὺ ἦταν εὐτυχισμένη. Εἶχε βέβαια περίοδο ἔντασης, ἀλλὰ πέρασε εὐκολὰ καὶ σύντομα στὴ χαλιναγωγημένη εἰρήνῃ τῶν ἱστορικῶν χρόνων. Στὴν Ἀθῆνα τοῦ πέμπτου αἰῶνα δὲν χρονοτριβεῖ ἡ μνήμη σὲ ἐποχὲς μὲ βίαια παθήματα, γιατί ἡ ἐλληνικὴ ἱστορία δὲν ἦταν *populi iam octingentesimum bellantis annum res*⁽⁴¹⁾, «ἡ ἱστορία ἐνὸς λαοῦ ποὺ πολεμοῦσε 800 τώρα χρόνια». Καὶ γι' αὐτὸ ὁ χαρακτήρας τῶν Ἑλλήνων ἦταν μαλακότερος. Δὲν εἶχαν ὑποχρεωθῇ νὰ ἀσκηθοῦν στὴν περιστολὴ καὶ τὴν αὐτο-εξάλειψη, ὥσπου ἡ περιστολὴ καὶ ἡ αὐτο-εξάλειψη τοὺς ἐγίνε δευτέρῃ φύση. Οἱ Ἕλληνες ἦταν πιὸ ὀρμέφυτοι καὶ φυσικοί, καὶ γι' αὐτὸ περισσότερο ἐλεύθεροι: Στὴν ὄψῃ τῆς ρωμαϊκῆς ζωῆς, ὅπως καὶ στὰ βλοσυρὰ χαρακτηριστικὰ τῶν Ρωμαίων ἀρχόντων, εἶναι ἀποτυπωμένη ἡ σκληρότητα, τὸ ἐνστικτο γιὰ τὸν ἐλεγχὸ καὶ τὴν ἀπαγόρευση, πράγματα ποὺ παρατηροῦμε σὲ λαοὺς ποὺ ὁ κόσμος τοὺς ἦταν σκληρός. Ἀλλὰ τὸ πρόσωπο τῆς Ἑλλάδας ἔχει κάτι ἀπὸ τὴ γαλήνη, ποὺ οἱ γλύπτες τῆς ἀγαποῦσαν νὰ ἀπεικονίζουν.

Παρασυρθήκαμε σὲ σύγκριση τῆς Ἑλλάδας καὶ τῆς Ρώμης. Ἀλλὰ δὲν πρόκειται γιὰ ἐπὶκριση. Οἱ συμπάθειές μας ἐδῶ θὰ πᾶνε σύμφωνα μὲ τὴ φύση μας, καὶ δὲν μᾶς ἀπασχολεῖ ποῖο ἦταν τὸ σωστό. Τὸ σπουδαῖο εἶναι ὅτι καὶ στὴ θεωρία καὶ, γενικά, στὴν πράξιν τὸ ἐλληνικὸ κράτος ἀπόφευγε νὰ ἐμποδίζῃ τοὺς πολίτες του. Καὶ ἐδῶ ὁ Ἕλληνας ἀφηνόταν ἐλεύθερος, ἐλεύθερος νὰ δῇ τὴ ζωὴ κανονικά καὶ νὰ τὴ δῇ στὸ σύνολό της. Οὔτε ἱερεῖς οὔτε πολιτικοὶ τὸν τυραννοῦσαν ἐπάνω ἀπὸ τὸ κεφάλι του.

(40) Λίβιος, 39, 15.

(41) Λίβιος, *Περιγραφή τῆς Ρώμης*, 9, 18.

ΜΙΑ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΑΝΑΓΝΩΣΤΗ

‘Από τὸ δικηγόρο Λαρίσης κ. Έμμ. Καραμανώλη πήραμε τὴν ἀκόλουθη ἐπιστολή:

Στὸ μέγα θέμα ποὺ ὁ «*Δαυλός*» θέτει «τί εἶναι ἐλληνικότητα;» ἀπάντησαν καὶ θ’ ἀπαντήσουν σημαντικοὶ πνευματικοὶ ἄνθρωποι.

Ἡ ἀντιπαράθεση τοῦ Ἑλληνισμοῦ μὲ τὸν Χριστιανισμό στὰ κείμενά τους ἀλλοτε εἶναι ρητὴ καὶ ἐμφανὴς καὶ ἄλλοτε σιωπηρὴ καὶ ἐξυπακουομένη.

Γιὰ νὰ εἶναι δμως πλήρης ἡ κατανόηση τῆς διαφορᾶς, ὡς ἐμφανίζεται, θὰ πρέπει, νομίζω, ν’ ἀκουσθῇ καὶ ἡ ἄλλη πλευρά. Ὁ διάλογος ἄλλωστε εἶναι στοιχεῖο τῆς ἐλληνικότητας.

Ὁμολογῶ ὅχι ἀπλῶς ἀτολμία ἀλλὰ πλήρη ἀδυναμία ν’ ἀντιπαραθέσω τοὺς δύο αὐτοὺς κόσμους. Ἀπ’ ὅ,τι ὅμως ἔχω διαβάσει καὶ παρακολουθῶ (ἐδῶ στὴν ἐπαρχία δλα ἔρχονται πιὸ ἄργα, πιὸ ἄτονα καὶ πιὸ ἐξασθενημένα —διατηρεῖται ὥστόσο ἡ ἀνησυχία νὰ παρακολουθοῦνται ἔστω τὰ ρεύματα), ὑπάρχουν Χριστιανοὶ ποὺ ἰσχυρίζονται τὰ ἴδια ἀκριβῶς μὲ τὴν ἐλληνικότητα. Π.χ. ὁ Χ. Γιανναρᾶς, ὁ Π. Νέλλας, ὁ Στ. Ράμφορ, ὁ Ἀγουρίδης, ὁ Ἐπίσκοπος Ἀνδρουῦσης κ. Γιαννουλάτος, ὁ Μητροπολίτης Δημητριάδος κ. Χριστόδουλος διακηρύσσουν, ὅτι ἡ Ὁρθόδοξη Πίστις ἐξασφαλίζει τὴν πλήρη Ἐλευθερία, τὴν ἀπόλυτη ἀτομικότητα, τὴν γνήσια ἰσότητα (ἀκόμη καὶ ὁ Θεὸς εἶναι ἴσος μὲ τὸν ἄνθρωπο), τὴν οὐσιαστικὴ οἰκουμενικότητα, τὴν ἔλλειψη λογοκρατίας, σκοπιμότητας, δογματισμοῦ (ναί, δογματισμοῦ) κ.λ.π. Τὸ σημερινὸ νεορθόδοξο κύμα δίνει ὅχι ἀπλῶς μιὰ ἐλληνικὴ διάσταση στὸν Χριστιανισμό, ἀλλὰ τὸν ἐπικαλύπτει.

Προτείνω γι’ αὐτὸ στὸν «*Δαυλό*», ν’ ἀπευθυνθῇ καὶ πρὸς αὐτοὺς (ἐνδεικτικῶς), ἀφοῦ διαγράψῃ τίς θέσεις τῆς ἐννοίας «ἐλληνικότητα», γιὰ ν’ ἀπαντήσουν (ἐφ’ ὅσον θέλουν) ἂν πράγματι ταυτίζεται ἡ διαφέρῃ καὶ ποὺ ὁ ἕνας κόσμος ἀπὸ τὸν ἄλλο.

Πάντως ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸν «*Δαυλό*» τὸ ἐρώτημα τὸ θέτω, μέσω αὐτοῦ, ὡς ἀπλὸς ἔστω ἀναγνώστης.

[*Λάρισα 18/11/83*]

Μετὰ τιμῆς
Ἑμμανουήλ Γ. Καραμανώλης

[Σ. «Δ»: Ἡ συζήτηση ποὺ γίνεται στὶς στήλες τοῦ «*Δαυλοῦ*» εἶναι ἀνοιχτή, δηλαδὴ συμμετέχουν σ’ αὐτὴν οἱ συζητητές μὲ δικιά τους πρωτοβουλία, χωρὶς ἰδιαίτερη προσωπικὴ πρόσκληση πρὸς τὸν καθένα ἐκ μέρους τοῦ περιοδικοῦ (ἐκτὸς μιᾶς ἢ δύο εἰδικῶν περιπτώσεων). Ἐπομένως, μπορεῖ οἷοσδήποτε νὰ συμμετάσχῃ σ’ αὐτὴν (καὶ φυσικὰ —ἂν θέλουν— καὶ οἱ ὑποδεικνυόμενοι ἀπὸ τὸ κ. Έμμ. Καραμανώλη), μὲ μοναδικὸ περιορισμὸ ἐκεῖνον ποὺ ἔθεσε ὁ «*Μετέωρος*», ὅταν προκήρυξε τὴ συζήτηση, δηλαδὴ τὴν τελείως ἐλεύθερη κι ἀδογματιστὴ ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας γύρω ἀπὸ τὸ θέμα μας —«περιορισμός» ποὺ στὸ βάθος ἀποτελεῖ τὴν ἀπαγόρευση παντὸς περιορισμοῦ, ὑποκειμενικοῦ ἢ ἀντικειμενικοῦ...].

Εὐχαριστοῦμε τοὺς ἀναγνώστες γιὰ τίς πολλὰς δεκάδες ἐπιστολὰς ποὺ μᾶς ἀπέστειλαν, τίς σχετικὰς μὲ τὴ συζήτησή μας. Ἡ πληθώρα τους δὲν ἐπιτρέπει ἐπὶ τοῦ παρόντος οὔτε τὴ δημοσίευσή τους —ἔστω τῶν πιὸ οὐσιαστικῶν ἀπ’ αὐτές— λόγῳ τῆς στενότητας τοῦ χώρου οὔτε τὴν ἄμεση ταχυδρομικὴ ἀπάντησή σὲ κάθε μία χωριστά.

Μ Ε Τ Ε Ω Ρ Ι Σ Μ Ο Ι

Υπάρχει ένα θεμελιώδες έρωτηματικό για όσους προσπαθούν να προωθήσουν ελεύθερα και χωρίς αναστολές την αναζήτησή τους πάνω στο μεγάλο θέμα της ελληνικότητας: 'Η ελληνικότητα στην καθαρή, άκραιφνή κι άπεφθη ουσία της είναι, ναι, αξία και ποιότητα πνευματική, συνειδησιακή, είναι *προσωπική σκοπιὰ* θεωρήσεως του ύποκειμένου και του αντικειμένου, είναι έποπτεία της υπάρξεως και του Κόσμου (μ' ένα λόγο: του όντος που είναι *ένα*, αφού ό δυϊσμός είναι και ξένος προς την αυθεντική ελληνικότητα και παραπλανητικό έφεύρημα της λογοκρατικής σκοπιμότητας): Τουτό άραγε σημαίνει, ότι ό φορέας της ελληνικότητας, δηλαδή ό συνειδησιακά *"Ελληνας*, ανεξάρτητα έθνικης, φυλετικής, πολιτικής καταστάσεως και λοιπών φορμαλιστικών γνωρισμάτων, θεάται κι έρευνά το όν —και πλέον ού; Όρέγεται, βιώνει και προσεγγίζει την αλήθεια— κι έδώ σταματά; 'Η συνειδησιακή και υπαρξιακή του τελειοποίηση, ή έσωτερική του άπελευθέρωση και έξαλήθευση αντιπροσωπεύει το τέλος, το ιδανικό του τέρμα; Με άλλα λόγια, *"Ελληνας* είναι ό ελεύθερος πνευματικός και θεωρητικός άνθρωπος άπλως —κι όχι ταυτόχρονα ό δρών, ό αγωνιζόμενος, *ό πράττων την ελευθερία και ό πράττων την αλήθεια*; Τα έρωτηματικά αυτά ανακύπτουν σάν ένα πανύψηλο φράγμα μπροστά σ' όσους φθάνουν σέ κάποιο ανώτερο βαθμό έλληνοποίησης έσωτερικής, σ' όσους έχουν αποτινάξει τόν όγκόλιθο των συμβατικών αναστολών και πλανών και πλέουν όλοταχώς προς τ' άνοιχτά πελάγη της ουσίας και της

γνώσεως. Φράγμα, που στο βάθος του συνίσταται στο φοβερό δίλημμα: "Η παραμένοντας θεωρητικός άνθρωπος συνεχίζω άπερίσπαστα την έξαλήθευση και έλευθέρωσή μου ή άναμινγνόμενος στα πρακτικά, τα δημόσια, τα πράγματα της ζωής γενικά, αναστέλλω, διακόπτω ή έπιβραδύνω την πορεία μου προς το τέλειο, το ελεύθερο, το αληθινό! Το δίλημμα είναι τραγικό, και δέν υπάρχει καμμία ελεύθερη και φωτεινή συνείδηση στην ιστορία του Πνεύματος που νά μñ αυτοβασανίστηκε και νά μñ αυτοσπαράχτηκε μπροστά στην άδυσώπητη αυτή πρόκληση. Δέν μου είναι δυνατόν έξ αντικειμένου ν' άνερευνήσω έδώ, μέσα στα πλαίσια ένός μικρού σημειώματος, ιστορικά το θέμα, αλλά ύπενθυμίζω άπλως τις χαρακτηριστικές περιπτώσεις ώρισμένων γιγάντων της ελεύθερης σκέψεως, όπως του 'Ηράκλειτου, του Πυθαγόρα, του Πλάτωνος, του Γκαίτε κλπ., που πάλαιψαν πολύ γύρω άπό το δίλημμα αυτό, για νά καταλήξουν τελικά είτε στην άπόλυτη και συνειδητή άρνηση νά δράσουν πρακτικά ('Ηράκλειτος), είτε στην έκ μέρους της έξουσίας έκμηδένιση της δράσεώς τους (Πυθαγόρας), είτε στην άποτυχία τους νά συνδυάσουν τό θεωρεΐν την αλήθεια με τό πράττειν την αλήθεια (Πλάτων —ταξίδια του στη Σικελία—, Γκαίτε).

Τελικά, δηλαδή, είναι άσυμβίβαστη ή συνειδησιακή έξαλήθευση κι έλευθέρωση με την πράξη; Καί, πιό συγκεκριμένα, το ιδανικό και ή βίωση της ελληνικότητας είναι υπόθεση αύστηρά

του *Προσώπου* και δέν είναι ταυτόχρονα ιδανικό της ομάδας, δέν είναι πολιτικό ιδεώδες και πράξη πολιτική; Και οι *Έλληνες* είναι καταδικασμένοι να παραμένουν έσας μονάδες, λαμπρές έστω κι όλοφώτεινες κι έκλεκτες μονάδες, χωρίς όμως να μπορούν, ως έκ της φύσεώς τους, ν' άποτελέσουν ομάδα, σύνολο, πολιτικοκοινωνική οντότητα *έλληνική*, δηλαδή κοινότητα πράγματι έλεύθερη και πράγματι άληθινή; Μπορούμε να φανταστούμε, ότι λίγοι ή πολλοί ή όλοι οι άνθρωποι είναι δυνατόν να συγκροτήσουν πολλές ή μιá πολιτική ένότητα, όπου κορυφαία κι υπέρτατη ιδεολογική αλλά και πρακτική αξία και «κατάσταση» θά είναι τó ζεύγμα έλευθερία-αλήθεια, όπου δηλαδή τó πολιτικό άτομο, ή συνείδηση, όχι μόνο δέν θα δουλούται, δέν θα άκρωτηριάζεται και δέν θα διαστρεβλώνεται, άλλ' αντίθετα θα όλοκληρώνη την κίνησή της πρòς την ουσία, πρòς την έξαλήθηση και πρòς την έλευθέρωση; Όμολογώ, ότι αισθάνομαι πολύ άσχημα πού άποφάσισα να κάνω θέμα του σχολίου μου αυτού ένα τέτοιο πρόβλημα: είναι σάν να άποπειρώμαι να λύσω τó υπ' αριθμόν 1 πρόβλημα της ιστορίας αλλά και της σκέψεως, με δύο λόγια: τó μέγιστο πρόβλημα του ανθρώπινου είδους. Γιατί πράγματι είναι σάν να θέλω ν' άπαντήσω σ' έρωτήματα σάν κι αυτά: μπορεί να υπάρξη ομάδα πού ή λειτουργία της δέν θα στηρίζεται στη δύναμη —κι αν ναί, πάνω σέ τί θα στηρίζεται; μπορεί να υπάρξη ομάδα χωρίς δόγμα — κι αν ναί, ποιό πράγμα μπορεί νάται ή πνευματική συγκολλητική ουσία πού θα συνέχη τά έπί μέρους πρόσωπα πού θα την άποτελούν; μπορεί να υπάρξη ομάδα όπου ή όρμη ή τó ένστικτο έπιβολής τών μέν έπί τών δέ, θα έξοβελισθί —κι

αν ναί, τί θα έξασφαλίζη την *ιεράρχηση*, αν δεχθούμε ότι αυτή ή τελευταία είναι ή *sine qua non* προϋπόθεση λειτουργίας της κοινότητας; Και —αν υποθέσω, ότι βρίσκω θεωρητικά τις άκριβείς λύσεις σ' όλα αυτά— με ποιό τρόπο ό υπάρχων δογματισμός, ή κατεστημένη δύναμη, ή υπεραναπτυγμένη όρμη έπιβολής, οι σύγχρονοι αυτοί άποκλειστικοί στυλοβάτες πάσης υπαρκτης ομάδας, θα έξαλειφθούν, για να έγκαθιδρυθί στη θέση τους ή κοινότητα της έλευθερίας και της αλήθειας;

Θ ά μπορούσε να με σαρκάση κανείς, καθώς διαβάσει τόν έως έδω προβληματισμό μου, κατηγορώντας με ως ούτοπιστή, ως όνειροπαρμένο όραματιστή μιās *Νεφελοκοκκυγίας*, άδιανόητης και άπολύτως άνέφικτης. Δέν δέχομαι ένα τέτοιο σαρκασμό, γιατί θάταν σάν να δεχόμεν περιορισμούς στη σκέψη, στην άναζήτηση, στη θεωρία —και θάταν άκόμη σάν να καταδίκαιζε και ή ταπεινότητά μου, παραδεχόμενη μιá τέτοια έναντίον της κατηγορία, όλους όσοι έχουν προβληματισθί πάνω σ' αυτά, δηλαδή τά πιό ρωμαλέα πνεύματα της ιστορίας. Και γι' αυτό συνεχίζω, άπαντώντας ως έξης στα τραγικά έρωτηματικά πού έθεσα: Ναί, ή έλευθερία κι ή αλήθεια —ή ελληνικότητα, σύμφωνα με την όρολογία του *«Δαυλού»* —είναι υπόθεση προσωπική, αλλά... Έσύ, πού με διαβάζεις, τη νοείς και την πράττεις (ως *πρόσωπο*, έννοώ); Μπορείς να γίνης συνειδησιακά Έλληνας, άδιαφορώντας για τó τί κάνουν οι άλλοι, οι πολλοί, ή κοινότητα; Κατορθώνεις να έξαληθευθί και να έλευθερωθί θεωρητικά και πρακτικά, ν' άπαλλαγίς άπό τó σύνδρομο της όρμης έπιβολής,

ἀπὸ τὸ βάσανο τῆς δίψας γιὰ δύναμη, ἀπὸ τὴν αὐτοῦποδούλωση στὴ δογματική σκοπιμότητα; Πιδ ὦμά, πιδ ἀπλᾶ: Διακινδυνεύεις, ἀρνούμενος τὸ ψεύτικο, τὸ παρὰ φύσιν, τὸ ἐξουσιαστικὸ καὶ βιώνοντας τὸ ἀληθινό, τὸ κατὰ φύσιν, τὸ ἔναρχο (ἄλλο ἔναρχο κι ἄλλο ἐξουσιαστικὸ, βέβαια); Ἔτσι τίθεται τὸ ζήτημα! Ὅσοι ἐνδιαφερόμαστε νὰ φτιάξουμε ἀπλῶς τοὺς ἄλλους καὶ τὴν κοινωνία, εἴμαστε κοινοὶ ἐξουσιαστές, κοινοὶ δειλοὶ λογοκράτες, ποὺ τοὺς χαρακτηρίζει τὸ πρῶτιστο γνῶρισμα τῆς δειλίας, ἡ ἐξώστροφη ἀντιμετώπιση τῆς ἀναγκαιότητας καὶ ἡ ἐπίρριψη ὧλων τῶν κακῶν κι ἀνάποδων στοὺς ἄλλους, μὲ ἀντίστοιχη ἀπαλλαγὴ κι ἀθώωση τοῦ ἑαυτοῦ τους... Τοῦτο μόνο θέλω νὰ πῶ, γιὰ νὰ

κλείσω τὸ πικρὸ κι ἄχαρο —ἀλλὰ καὶ πόσο καίριο καὶ πράγματι πόσο συγκλονιστικό!— αὐτὸ θέμα: Ἄν ὅλοι, ὅσοι κατηγοροῦμε καὶ κυτάζουμε νὰ φτιάξουμε τοὺς ἄλλους, εἴχαμε φτιάξει τοὺς ἑαυτοὺς μας, ἡ ἑλληνικότητα, ἡ ἐλευθερία κι ἡ ἀλήθεια, θάταν ταυτόχρονα καὶ συνειδησιακὴ καὶ πολιτικὴ πραγματικότητα. Δὲν γίνεται, δὲν μπορεῖ νὰ γίνη πολιτικὴ πράξη, ἐν ὧν (καὶ διότι) δὲν εἶναι συνειδησιακὴ βίωση. Ἐν τὸ ὄν, καὶ ἐδῶ! Ὁ δυϊσμός, ὁ διαχωρισμὸς τοῦ προσωπικοῦ ἰδανικοῦ ἀπὸ τὸ πολιτικὸ ἰδανικὸ καὶ τῆς προσωπικῆς ποιότητας ἀπὸ τὴν πολιτικὴν ποιότητα, εἶναι ἀνυπόστατος —κι εἶναι ἐκ τοῦ πονηροῦ...

Μετέωρος

ΘΑΝΑΣΗΣ ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ

Σιγά μονολογοῦσε

«Τοῦ Σπάρτακου τὰ ξεσχισμένα μέλη ἀκόμη ἀσπαίρουν·
ἐφτὰ χιλιάδες σταυροί, κάτι ἀσυνήθιστο
γιὰ τὴ χορτάτη πιὰ ἀπὸ κάτι τέτοια Ἀπρία»—
σιγά μονολογοῦσε ὁ ποιητὴς Ἰόβιος περιεργαζόμενος
τὸν πόνο σὲ πρόσωπα καὶ τρύπια χέρια—
«Ἄν δὲν ἐκφράστηκα δημόσια ἐναντίον τους,
ἢ σιωπὴ μου αὐτὴ κι' ἀπὸ κατάφαση περσότερο βαραίνει.
Ἐπρεπε νᾶχα πάρει θέση ἀπέναντί τους.
Τώρα νομίζω ἄσκοπο (ἴσως κι ἄστεϊο) πὼς εἶναι
νὰ πάω μὲ τοὺς σταυρωτῆδες ἢ τοὺς σταυρωμένους
(μιά κι' ὁ Ἰανδὸς τοὺς σταυρωτῆδες διάλεξε νὰ πάει).
Κι ἐξάλλου μιὰ ἐντελῶς ἄκαιρη ἐκ τῶν ὑστέρων ἐκλογὴ
ἀνεπανόρθωτα θὰ μὲ ἐξέθετε στοὺς κύκλους μου.
Ἄς συνεχίσω λοιπὸν τὸ ἔπος μου κάνοντας φρόνιμα
κάτω ἀπὸ τοὺς καλοῖσκιωτους ἀετοὺς τοῦ Κράσσου».

ΦΑΙΔΩΝΑΣ ΘΕΟΦΙΛΟΥ

Ἕνα Δία

*Νὰ φύγω, εἶπα.
Νὰ φύγω ἀργὰ καὶ σταθερά.
Νάχω καὶ τὸ νοῦ μου, μὴ κινδυνέψω ἄδικα.
Νὰ κρύψω, εἶπα, καὶ τὸν ἔρωτα,
ποῦ ξεκινάει ἀπ' τὸ κεφάλι μου
καὶ διακλαδίζεται στὴν ἀφή μου.
Νὰ σκεπάζω καὶ τὸ μέρος τῆς καρδιάς μου,
ὅπου ναι καρφωμένη ἡ ἁρμονία,
μὴ καὶ με καταλάβουν, πῶς εἰμαι φορτωμένος τέτοια πράγματα.
Νὰ φύγω ἀργὰ καὶ σταθερά,
μὲ προσιτὴ ἀδιαφορία,
κρατώντας στὰ χέρια «εἶδη ἐπουσιώδη ἐν ἐπαρκείᾳ»,
πῶς εἰμαι τάχατες δικός τους.
Κι' ἀφοῦ περάσω μὲ τὸν πανικὸ στὰ χεῖλη
πάνω ἀπ' τὸ σῶμα τῆς Ἑλλάδας ποῦ πεθαίνει,
νὰ φτάσω ἀσθμαίνων τὸ κεφάλι της.
Ἐκεῖ δὲν θὰ μὲ ἀντιληφθοῦν,
ὅτ' εἶναι ὅλοι στὸ κέντρο τῆς συνωστισμένοι.
Ἐκεῖ θ' ἀναπάψω τὸ λαχάνιασμα,
στὴν πρωινὴ δροσιὰ τῆς πέτρας.
Θὰ φιλήσω τὰ βρώμικα μαλλιά της.
Θὰ προλάβω τὴν ἀφή τοῦ κεφαλιοῦ της
καὶ τὴ θέρμη της νὰ μεταλάβω.
Τί κι' ἂν ἀκόμα ζήσει,
ὁ θάνατός της θάναι ἀναπόφευκτος.
Γι' αὐτὸ θὰ χρειαστοῦν χιλιάδες ἀπὸ μᾶς — ἂν καὶ ὅποτε βρεθοῦν —
νὰ κάνουν Ἕνα Δία.
Τότε μπορεῖ νὰ γεννηθεῖ ἀπ' τὸ κεφάλι τοῦ ἡ Ἑλλάδα.*

ΕΛΕΝΗ ΕΦΡΑΙΜΙΔΗ — ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗ

Τὰ θρύψαλά μας

*Τὰ θρύψαλά μας
μέσ' τοὺς παλιοὺς ἀμφορεῖς
λερωμέν' ἀπ' τὴ στάκτη
ἐλεεινά·
κι' ἡ μορφὴ μας
διαρρέει ἀπ' τὰ τοιχώματά τους
εἰσχωρώντας σὲ πέτρες
ἐντρομῇ,
σὰν ν' ἀντικρύζει
σπασμένες φλέβες Ἑλλάδας.*

ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΥΡΙΑΚΑΚΟΣ

“Οψεις τῆς ἑλληνικότητας

Ἡ ἔννοια τῆς ἑλληνικότητος ἔχει ἓνα βάθος, ὅσο εἶναι τὰ ἀτελεύτητα ὅρια τοῦ σύμπαντος. Δὲν ξεχωρίζει ἡ ἑλληνικότητα γιὰ τὰ ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά ποὺ σὰν ράτσα διαθέτει ἡ ἑλληνικὴ φυλὴ. Καὶ οἱ ἄλλες φυλές διαθέτουν προτερήματα θαυμάσια, ποὺ δὲν τὰ ἔχουν οἱ Ἕλληνες. Ἐκεῖνο ποὺ μᾶς κάνει νὰ θεωρούμαστε ἐκφραστές κάποιας ξεχωριστῆς ιδιότητος, εἶναι ὅτι ἐμεῖς οἱ Ἕλληνες γιὰ πρώτη φορὰ στὴν ἱστορία, παρουσιάσαμε τὸν ἄνθρωπο **ἄτομο** στὴν ξεχωριστὴ ἰδιαιτερότητά του. Γιὰ πρώτη φορὰ τότε τὸ **ἄτομο** ἀποδεσμεύεται ἀπὸ τὰ προαιώνια σφικτὰ δεσμὰ τῆς ομάδος, ἀπελευθερώνεται, δημιουργεῖ τελείως ἐλεύθερα καὶ ζεῖ τελείως προσωπικά.

Ἡ μεταβολὴ αὐτὴ ποὺ συγχρονίζεται μὲ τὴν ἐμφάνιση τῆς δημοκρατίας, ἀποτελεῖ μιὰ ἐπανάσταση, μιὰ μεταβολὴ ψυχολογικὴ τοῦ ἀνθρώπου, μὲ ἀπίθανες προεκτάσεις γιὰ τὸ μέλλον του. Ἄν μιλάμε λοιπὸν γιὰ ἔννοια ἑλληνικότητος μὲ καταπληκτικὲς διαστάσεις, εἶναι ἀκριβῶς γιὰ τὴν πραγματοποιήσασθαι αὐτῆς τῆς μεταβολῆς, ποὺ ἄλλαξε τὴν μορφή τοῦ πολιτισμοῦ, ἐπομένως τὴν πορεία τοῦ κόσμου. Ἄν μένει κατὰ ἀπὸ τὸ ἐφήμερο πέρασμα τῆς ομάδος, τοῦ ἔθνους, τῆς φυλῆς, αὐτὸ εἶναι βέβαια ὁ πολιτισμός. Καὶ οἱ πολιτισμοί, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη καὶ πέρα ἐκφράζονται ἀπὸ τὰ ἰδιοφυῆ ἐκείνα ἄτομα, τὰ ὁποῖα διαθέτουν ξεχωριστὴ προσωπικότητα καὶ θαυμαστὴ ἰδιαιτερότητα. Γιατὸ καὶ ὁ πολιτισμὸς ἀπὸ τότε διασώζει τὰ ὀνόματά τους.

* * *

Ἡ Ἑλλάδα ποὺ σφράγισε ὅλη τὴν ἀνθρώπινη ἱστορία, δὲν εἶναι ἡ ἀρχαϊκὴ, οὔτε ἡ ἑλληνιστικὴ ἢ ἡ βυζαντινὴ, παρ' ὅλη τὴν πολὺτιμη προσφορὰ τους στὸ πολιτιστικὸ μας γίγνεσθαι. Ἡ Ἑλλάδα ποὺ φωτίζει ἀκόμη τὸ δρόμο τοῦ κόσμου ὅλου, εἶναι αὐτὴ τοῦ 5ου αἰῶνα, ἡ κλασσικὴ. Αὐτὴ εἶναι ἡ Ἑλλάδα τοῦ *Ἀτόμου*. Γιατὸ καὶ μὲ ἄτομα ἀναφέρεται. Εἶναι ἡ Ἑλλάδα πρὶν ἀπ' ὅλα τοῦ Περικλῆ, αὐτὴ τοῦ Φειδία καὶ τοῦ Ἰκτίνου, τοῦ Αἰσχύλου καὶ τοῦ Σοφοκλῆ, τοῦ Θουκυδίδου καὶ τοῦ Πρωταγόρα. Ἀποθεώνεται καλλιτεχνικὰ ὁ ἄνθρωπος καὶ, ἐνῶ πολιτικὰ παραπαλεῖ (γιατὶ κάνει, βέβαια, τὰ πρῶτα τοῦ ἐλεύθερα βήματα), ὅμως νικαεὶ ὀριστικά. Τὴν ἴδια ἐποχὴ ἡ ομάδα, σκληρὴ καὶ δυσκίνητη, ἀποχωρεῖ στὸ παρασκήνιο καὶ στὸ ἡμίφως σὲ μεγάλο μέρος τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου. Ἦδη στὴν ἐποχὴ τοῦ Εὐριπίδου ὁ *χορὸς* ἔχει ὑποβαθμισθῇ στὴν ἀρχαία τραγωδίᾳ καὶ ἔχει ὁ ρόλος του μειωθῇ.

* * *

Τὴν ἴδια ἐποχὴ, στὸν 6ον καὶ 5ον αἰῶνα, ἡ Κίνα καὶ οἱ Ἰνδίες δίνουν τοὺς δικούς τους πολιτισμοὺς καὶ ὁδηγοῦν τὴν μονάδα ἄνθρωπος μακριὰ ἀπὸ κάθε ἐξωτερικὴ, ξεχωριστὴ ἰδιομορφία. Συνιστοῦν στὰ ἄτομα, ποὺ ἔχουν ἤδη κάποια ἰδιαιτερότητα, (ἀφοῦ μποροῦν νὰ ἀκούσουν ἢ νὰ διαβάσουν τίς συστάσεις τοῦ Κομφουκίου ἢ τῶν Βραχμάνων), τοὺς συνιστοῦν λοιπὸν: «*Νὰ σβηστοῦν, νὰ ἀφανιστοῦν μέσα σὲ μιὰ παγκόσμια ὑπαρξή, ποὺ θὰ εἶναι ἡ δική τους ἀνυπαρξία*».

Ἀλλὰ καὶ μέσα στὸν ἴδιο τὸν ἑλληνικὸν ὅλον ἔχει εἰσχωρήσει, ἀπὸ τὸν 8ο καὶ τὸν 7ο αἰῶνα, ὁ διονυσιασμὸς τῆς Μεσοποταμίας καὶ τῆς Αἰγύπτου μὲ τίς ἐκρηκτικὰς του ἐκδηλώσεις. Τὸ ἑλληνικὸ λοιπὸν πνεῦμα, μέχρι καὶ τίς ἀρχὲς τοῦ 6ου αἰῶνα, βρίσκει στὸ δίλλημα: Διονυσιακὴ ἀναρχία, ποὺ περιοδικὰ ἐπαναλαμβάνεται καὶ ἐπανερχεται σὰν κύμα ἀγρίου καὶ πρωτογονικοῦ ἢ ἀπάνθρωπης ὀλοκληρωτικῆς πολιτείας στρατοπέδου, ὅπως αὐτὴ τῆς Σπάρτης; Διότι ἱστορικὰ βέβαια τὴν Ἑλλάδα τὴν ἐκφράζει τόσο ἡ

Σπάρτη όσο και η Αθήνα, πολιτιστικά όμως την Ελλάδα την εκφράζει ο 5ος αιώνας και αυτός είναι 90% Αθήνα και 10% Έφesos, Κόρινθος, Χίος, Μίλητος κλπ.

Ποιά ήταν άραγε αυτή η δύναμη, που εμπόδιζε την Ελλάδα να εξαφανιστεί ανάμεσα στις δυο αυτές φοβερές συμπληγάδες;

Βλέπουμε, καθώς παρακολουθούμε την γλυπτική του αρχαϊκού κόσμου, τους *κούρους*, ενωμένους σχεδόν με την πέτρα, σαν να βγαίνουν από ένα προϊστορικό ύπνο, με το αινιγματικό έκεινο μειδίασμα, που μιμήθηκε ο Νταβίντσι στη *Τζιοκόντα*, με το ένστιχτό τους το καθαρό, και ακόμα αδιάφθορους και σχεδόν ανάγγιχτους από τον πολιτισμό. Αυτή η σχεδόν αιγυπτιακή ακινησία αρχίζει πια να σπάει στα μέσα του 6ου αιώνα. Ο κάθε *κούρος* προσπαθεί πια να περπατήσει. Το ένα πόδι πηγαίνει μπρός από το άλλο. Τα χέρια δπλίζονται, απομακρύνονται από το σώμα. Ξεχωρίζει από την πέτρα το κορμί, που μέχρι τότε πρόβαλλε σχεδόν ταυτόσημο μ' αυτήν και ήμιανάγλυφο. Βρισκόμαστε ήδη μπροστά στην ύποψία του κλασσικού θαύματος. Ο *κούρος* σε λίγο θά είναι άγαλμα σκέτο, με αρμονική κίνηση.

Και δλ' αυτά, διότι και στην ψυχή τους οι Έλληνες, στις δημοκρατικές πόλεις, διαισθάνονται την μεταβολή. Ανακαλύπτουν την αξία της *υπάρξεως*. Της υπάρξεως αυτής που η δημιουργικότητά της θά απλωθεί σαν εύλογια των θεών, σαν ευεργεσία χαράς σε όλη την ανθρώπινη ιστορία, αυτήν την ιστορία που ο Πλάτων ονόμασε: «Κινητή εικόνα της άθανασίας».

Την ίδια στιγμή που η Ελλάδα με τους *κούρους*, σχεδόν ταυτισμένους με την πέτρα, σπάει την αρχαϊκή παράδοση και απελευθερώνει την ιδέα από την ακινησία της ύλης, οι Ίνδιες δένονται και προσκολλώνται ακόμη σφιχτότερα στην αρχέγονη ήδη παράδοσή τους, για να μην απομακρυνθούν πλέον, ποτέ απ' αυτήν. Επί χιλιάδες χρόνια αναλλοίωτο το σύστημα των καστών αποστεώνει το ινδικό ιστορικό γίνεσθαι. Η άρνητική στάση περιλαμβάνει βέβαια και τη φιλοσοφική σκέψη. Μίλουν για επιστροφή σε κάποια αιώνια παγκόσμια ένότητα, που μέσα της χάνεται η ατομική ψυχή.

Η Ελλάδα όμως ανακαλύπτει, ότι το *ατομο* ή μάλλον η ύπαρξη, όπως θα λέγαμε σήμερα, είναι πράγματι ένα σύμπαν ολόκληρο, με βάθος και έκταση απεριόριστη. Όλο το μυστήριο λοιπόν του κόσμου, όλη η μαγεία και η όμορφη ύπαρχουν στο *ατομο* και ιδιαίτερα στο *ξεχωριστό ατομο* με την δημιουργικότητα, αυτή τη δαιμονική δύναμη που επιτρέπει στον άνθρωπο να ξεπερνάει τη σχετικότητά του με τον πολιτισμό. Από τότε η Ελλάδα έβαλε τη σφραγίδα της στην παγκόσμια ιστορία και η σφραγίδα αυτή ακόμη και σήμερα καθορίζει και προσδιορίζει κάθε πολιτιστική δημιουργία. Αυτή είναι η «είδοποιος διαφορά» της Ελλάδος με τον υπόλοιπο κόσμο της εποχής εκείνης: Το *ατομο*. Επομένως η ελευθερία και η δημοκρατία από τη μιὰ μεριά και από την άλλη η ομάδα, δηλαδή η συγκέντρωση και η μονοφωνία, η αυθαιρεσία και η σκληρή απάνθρωπη πειθαρχία, η μάζα, η κονσέρβα άνθρωπος, θά λέγαμε σήμερα.

Την ίδια στιγμή η Αίγυπτος, η Μεσοποταμία και η Παλαιστίνη, με τον έκρηκτικό διονυσιασμό, εξαφανίζουν τον άνθρωπο πίσω από τη μάσκα ενός φοβερού πάντοτε Θεού.

* * *

Στη διακεκαυμένη Αίγυπτο, βλέπουν τόσο συγκαταβατικά τη χαρά του Έλληνα εφήβου και πολεμιστή και έχουν τόσο περιφρόνηση στη θεωρούμενη ως μηδαμινή καθημερινή ζωή, ώστε λένε στο Σόλωνα: «Ω, Έλληνες, *αί παιδές έστε, γέρων δέ Έλλην ούκ έστιν*».

Ο γερμανός ιστορικός Χέρντερ, προσπαθώντας να μπει στο πνεύμα του αρχαίου αιγυπτίου ιερέα, γράφει: «*Αν ένας αρχαίος αιγύπτιος έμπαινε σε ένα ελληνικό μουσειό,*

θα τρώαζε: *Τί ἀνακάτωμα, θὰ ἔλεγε, τί θράσος! Ξιφομάχε, πόσην ὥρα θὰ ρίχνεσαι, μπροστά; Καί, σὺ νεανία, πόσην ὥρα θ' ἀπλώνεις τὸ χέρι στὸ στεφάνι; Καί, σὺ Ἀφροδίτη, ὁλοένα θὰ βγαίνεις ἀπὸ τὸ λουτρό; Καί, σεῖς παλαιστές, ἀκόμα δὲν νικήσατε; Πόσο ἀλλοιωτικοὶ εἴμαστε ἐμεῖς! Παρασταίνουμε μόνο ἐκεῖνο ποὺ διαρκεῖ αἰώνια, τὴ στάση τῆς ἡρεμίας, τῆς ἱερῆς σιωπῆς».*

Οἱ Ἕλληνες ὁμῶς λατρεύουν τὴν κίνηση καὶ τὸν συνεχῶς διελαύνοντα χρόνο, ποὺ εἶναι ἡ ζωὴ. Βέβαια ὁ Πλάτων, ὁ θαυμαστής τῆς Σπάρτης, θέλει σὲ ὅλα νὰ βλέπει τὴν ἀκίνητη αἰώνια καὶ ἀμετάβλητη ἰδέα. Ἀκόμα καὶ στὴν ὑπέροχη κινητικότητα τῆς γλυπτικῆς καὶ ζωγραφικῆς ἐκεῖνος βλέπει τυχαῖες, αὐθαίρετες καὶ στιγμιαίες κινήσεις. Δὲν μπορεῖ νὰ συγχωρήσῃ ὁ μεγάλος σοφὸς τὴν ἀμετάβλητη ἀπώλεια τοῦ ἀρχαικοῦ κόσμου οὐτε μπορεῖ νὰ συνηθίσει τὴν καταπληκτικὴ κινητικότητα καὶ ἀλλαγὴ τῆς δημοκρατίας. Τέκνο ὁ ἴδιος τῆς δημοκρατίας αὐτῆς, ἔχει ἓνα ἀπαράμιλλο γράψιμο, κυριολεκτικὰ καλλιτεχνικὸ, ἴδιος ποιητής, Καταδικάζει ὁμῶς σὲ ἐξορία τοὺς ποιητές.

Οἱ Ἕλληνες καλλιτέχνες, ὁμῶς, βρήκανε τὸν οὐσιαστικὸ ἐσωτερικὸ ρυθμὸ τῆς ζωῆς, τὸν νόμο τῆς λειτουργίας τῆς ὑπάρξεως καὶ εἶναι ἀπερίσπαστοι ἀπὸ ἀμφιβολίες. Ὁ Πλάτων δὲν εἶχε ἀκόμα γεννηθεῖ καὶ ἡ παρακμὴ, ἡ σύγχρονη στὸν Πλάτωνα, δὲν εἶχε ἐπέλθει. Ἡ κοινωνία ὅλη βρίσκεται σὲ ἰσορροπία ἰδανικῇ, μὲ τὴ δημοκρατία σὲ ἀνθισση. Ἡ γλυπτικὴ βρῆκε τὸ ρυθμὸ τῆς πιὸ ἁρμονικῆς κινήσεως, ἡ ζωὴ τὸ μέτρο τῆς, ἡ πολιτεία τοὺς θεσμοθετημένους ἀπ' αὐτὴν νόμους.

Ἦδη ἀπὸ τὴν Ἐφεσο ὁ Ἡράκλειτος κήρυξε τὴν ἐνότητα τῶν ἀντιθέτων. Καὶ ἡ ἐνότητα αὕτη βρίσκει τὴν ἰδανικὴ ἔκφρασή της στὸ δημοκρατικὸ πολίτευμα, ποὺ ὅλα τὰ ἀντίθετα τὰ προβάλλει καὶ τὰ ἐνοποιεῖ μέσα σὲ μιὰ ἁρμονικὴ συνεχῆ σύγκρουση, ὅπως ἡ ὁργανωμένη πάλη στὴν παλαίστρα. Ἀπὸ αὕτη τὴν κοσμογονία τελικὰ καὶ ὁ Πλάτων δὲν μένει ἀνεπηρέαστος. Ἄν καὶ ὅταν γράφει ἤδη ἔχει ἐπέλθει ἡ παρακμὴ καὶ βρισκόμαστε στὸν τέταρτο αἰώνα, ἐν τούτοις διασαφηνίζει στὸν *Παρμενίδη* (ὁδηγοῦμενος ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ του ἐνστικτο), ὅτι δὲν εἶναι σωστὴ ἡ ἀποψη τῶν μαθητῶν του καὶ τῶν Ἑλεατῶν, πὼς ὑπάρχει χωριστὴ ὑπαρξὴ τῶν ἰδεῶν ἀπὸ τὰ φαινόμενα.

* * *

Ὅσο καὶ νὰ εἶναι πολῦτιμο τὸ εἰδικὸ καὶ ἀναμφισβήτητο βάρος τοῦ Πλάτωνα, ἡ αὐθεντικὴ Ἑλλάδα, ποὺ καθορίζει τὴν *ἐλληνικότητα* τοῦ κάθε στοιχείου, εἶναι αὕτη τοῦ 5ου αἰώνα. Ὁ Ἑλληνισμὸς ἔχει πολλὰς περιόδους, μέσα στὴν ἱστορία. Ἡ ἀρχαϊκὴ Ἑλλάδα, ἡ κλασσικὴ, ἡ ἑλληνιστικὴ, ἡ βυζαντινὴ, ἡ νεοελληνικὴ. Ὅλες αὐτὲς οἱ μορφὲς ἔχουν βέβαια προσθέσει τὴ συμβολὴ τους στὴν οὐσία τῆς ἐλληνικότητος. Ὅμως τὸ ἀνεπανάληπτο μοντέλο, τὸ οὐσιαστικὸ ὑπόδειγμα γιὰ ὅλη τὴν δημοκρατικὴ ἀνθρωπότητα εἶναι ἡ Κλασσικὴ Ἑλλάδα. Αὐτὴν ἀκόμη ἀντιγράφει ὅλη ἡ Δύση, αὐτὴν μιμεῖται καὶ ἐπαναλαμβάνει. Αὐτὴν προσπαθεῖ νὰ ξεπεράσῃ.

Λέμε ὑπερβολές; Μὰ νὰ καὶ ἡ σημερινὴ ἐξέλιξη τῆς ποιήσεως ποὺ παίρνει τὴ μορφή τοῦ ὄνειρικοῦ. Ἔτσι ἀρχίζει ὁ 5ος αἰώνας μὲ τὸν Αἰσχύλο. Γιαυτὸ καὶ ὁ Σοφοκλῆς λέει: *«Αἰσχύλος ὥσπερ μεθύων ἐποίει τὰ δέοντα, ἀλλ' οὐκ εἰδώς γε»*. Σὰν μεθυσμένος ὁ Αἰσχύλος δημιούργησε, χωρὶς νὰ ξέρει τί κάνει. Καὶ πράγματι. Ὁ «*Προμηθεὺς Δεσμώτης*» εἶναι τόσο πικρὸ καὶ δύσκολο ποίημα-θέατρο, ποὺ νιώθεις ὅτι κάποιον θαμπὸ δρᾶμα κατευθύνει τὴ δημιουργία του. Ἔτσι καὶ ὁ σύγχρονος Μπρετόν ἡ ὁ δικός μας Ἑλύτης δίνουν τὴν ὄνειρικὴ ἀτμόσφαιρα τοῦ μέσα μας κόσμου. Ἡ συνειδητὴ διαδικασία, ποὺ ἔχει ὁ πεζὸς λόγος, ἀπουσιάζει ἀπὸ τὴ σύγχρονη ποίηση.

Γιαυτὸ καὶ ὁ Πλάτων καταγγέλλει συνολικὰ ὅλη τὴν τέχνη καὶ εἰδικὰ ἐξοβελίζει τοὺς ποιητές, ἀπὸ τὴν ἰδανικὴ πολιτεία του. Καὶ ἡ ποίηση τοῦ 5ου αἰώνα δὲν εἶχε ὁργανωμένη τὴν καταβύθιση στὸ ὑποσυνειδητό, ὅπως σήμερα. Τίποτε ὁμῶς δὲν συγχωρεῖ ὁ

Πλάτων, ἂν δὲν δημιουργεῖται μὲ ἀπόλυτα συνειδητὲς διαδικασίες. Ὁ Εὐριπίδης πάντως καὶ ὁ Ἀριστοφάνης φαίνονται στὴν ὥριμη ἐποχὴ τους νὰ ἀνησυχοῦν, ποὺ ἀπομακρύνθηκαν ἀπὸ τὴ βαθειὰ ἐσωτερικὴ ἔμπνευση τοῦ Αἰσχύλου, ποὺ τόσο ἐκδηλές ἦταν οἱ ὑποσυνειδητὲς πηγές του.

Εἰδικὰ ὁ Εὐριπίδης ἀντελήφθη πλήρως τὴν ἀδυναμία τῆς συνειδήσεως νὰ ἐκφράσῃ τὸ ἀπύθμενο βάθος τῆς ὑπάρξεως. Ἔτσι, παρ' ὅλο τὸ ρεαλισμὸ ποὺ τὸν διέκρινε, δίνει στὶς «*Βάκχες*» μεταφυσικὰ ρίγη καὶ ὄνειρικὲς καταστάσεις, ποὺ ξεπερνοῦν τὴν αἰσχύλεια ἀτμόσφαιρα. Βλέπουμε δηλ., ὅτι ἡ ἀντιφατικότης τοῦ βάθους, ποὺ ἀνιχνεύουμε στὴν ἀρχαία τραγωδία, εἶναι αὐτὴ ποὺ καθορίζει καὶ τὸ σημερινὸ κλίμα τοῦ θεάτρου τοῦ Ἰονέσκο, τοῦ Τένεσση Οὐῆλλιαμς, τοῦ Μπέκετ καὶ λίγο τοῦ Πρίσλεϋ.

Βέβαια ἡ συνείδηση πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἀφετηρία, ὅχι ὁμως ἡ μόνη περιοχὴ στοῦ λόγου καὶ στὶς τέχνες, ὅπως ἤθελε ὁ Πλάτων καὶ ὅπως ζητοῦν καὶ σήμερα οἱ πιὸ ἀρτηριοσκληρωτικοί. Τώρα ξέρουμε πλέον, ὅτι οἱ πηγές τῆς ἐμπνεύσεως καὶ τῆς δημιουργίας βρίσκονται σὲ βαθύτερους καὶ ἀνεξερευνήτους κόσμους τῆς ὑπάρξεως.

* * *

Καὶ ὁμως ὁ Πλάτων εἶναι πάντα ἐντελῶς ἔξω ἀπὸ τὸ κλίμα τῆς ζωντανῆς δημοκρατίας. Βρίκει ὅλη τὴ δημιουργία τοῦ 5ου αἰῶνα καὶ εἰδικὰ τὸν Περικλή, τὸν ἀνεπανάληπτο ἐκφραστὴ τῆς δημοκρατίας, αὐτὸν ποὺ ὀργάνωσε τὴν κατασκευὴ τοῦ Παρθενώνα, τὸν πιὸ καλλιτέχνη-ρῆτορα τῆς ἱστορίας (ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸν *Ἐπιτάφιο*). «*Γέμισε ὁ Περικλῆς τὴν Ἀθῆνα μὲ φλυαρίες*», μᾶς λέει στοῦ «*Γοργία*» ὁ Πλάτων.

Ὁ μόνος φιλόσοφος τῆς ἀρχαιότητος ποὺ τὸ ἔργο διατηρήθηκε ἀκέραιο, εἶναι ὁ Πλάτων. Ὑπάρχουν βέβαια καὶ ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη μερικὰ ἔργα, ἀλλὰ αὐτὰ εἶναι μόνο τὰ διδακτικὰ του ἐγχειρίδια. Τὰ καλύτερα ὁμως βιβλία του ἔχουν χαθεῖ. Ἔτσι στοῦ χώρου τῆς φιλοσοφίας ἀκέραιο ἔχουμε μόνο τὸν Πλάτωνα. Κάποιο ὀργανωμένο χέρι σὲ διεθνή τότε κλίμακα φρόντισε γιὰ τὴν καταστροφὴ ὅλου τοῦ θησαυροῦ Σοφίας καὶ Τέχνης, ποὺ ἀποτελοῦσε ὁ ἀρχαῖος ἑλληνικὸς κόσμος. Ἡ πρώτη παγκόσμια ὀργάνωση τῆς ἱστορίας ἦταν ἡ Χριστιανικὴ Ἐκκλησία, καὶ εἶχε μίσος ἀκατάλυτο γιὰ κάθε τι τὸ ἑλληνικόν. Ἡ ἐβραϊκὴ μισαλλοδοξία εἶχε περάσει ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνες στὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ.

Ἐκατομμῦρια γλυπτῶν καὶ ἀναγλύφων καὶ ἑκατοντάδες χιλιάδες συγγραμμάτων σκίστηκαν, κήκων καὶ συντρίφτηκαν. Χιλιάδες ναοὶ συλήπηκαν καὶ γκρεμίστηκαν. Τὸ ὅτι παρ' ὅλ' αὐτὰ διασώθηκαν μερικὰ ράκη, ποὺ δείχνουν ὁμως τὴν ἔκταση καὶ τὸ βάθος τοῦ ἀρχαίου θαύματος, δὲν σημαίνει ὅτι τὰ λυθῆθηκαν καὶ τὰ διατήρησαν οἱ χριστιανοὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Σημαίνει μόνον, ὅτι ὁ πλοῦτος τοῦ ἀρχαίου κόσμου ἦταν τόσο πολὺς, ὥστε δὲν ἐπῆρκεσαν τόσοι αἰῶνες γιὰ τὴν ὀλοκληρωτικὴ του καταστροφὴ.

Πῶς, λοιπόν, ὁ Πλάτων διασώθηκε ἀκέραιος ὡς τὶς μέρες μας; Φαίνεται, πῶς ἡ φιλοσοφία του ἢ τουλάχιστον σοβαρὸ μέρος της ἐρχότανε γάντι στὶς ιδέες τῶν χριστιανῶν. Καὶ αὐτό, γιὰ τὸ Πλάτων εἶναι τὸ Α καὶ Ω τῆς ἀρνήσεως ὅλου τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ἀπὸ τὸν Ὅμηρο μέχρι τοὺς συγχρόνους του. Καὶ δὲν ἀρνείται ἀπλῶς αὐτὸν τὸν κόσμο, ἀλλὰ τὸν καταγγέλλει καὶ τὸν καταδικάζει ἀκόμη.

Στὴν «*Πολιτεία*» προδικάζει ἐκτόπιση καὶ συχνὰ τιμωρία γιὰ τοὺς ρήτορες, τοὺς ποιητὲς-τραγωδοῦς, τοὺς γλύπτες, τοὺς ζωγράφους, τοὺς ἡθοποιοὺς καὶ τοὺς πολιτικούς.

Γιὰ τὸ λοιπὸν νὰ τὸν κάψουν οἱ Χριστιανοί; Ἔτσι διασώθηκε τὸ ἔργο του καὶ μόνο ὁ πανδαμάτωρ χρόνος κατέστρεψε ὅ,τι τελικὰ δὲν μπορεῖ νὰ διασωθεῖ. Ὁ Μέγας Βασίλειος, ἄλλωστε, ἔχει εἰσαγάγει ἑμμεσα στοῦ ἔργο του πολλὰ ἀπὸ τὶς ιδέες του, μὲ τὴν

ἐξοχη διατύπωσή τους.

* * *

Ὁ Πλάτων γεννιέται μὲν στὴν Ἀθήνα τὰ τελευταῖα χρόνια τοῦ 5ου αἰώνα, ὅμως ἀνδρώνεται καὶ γράφει στὸ δεῦτερο ἡμῖσι τοῦ 4ου αἰώνα. Λεῖπει δηλ. ἀπὸ ὅλη αὐτὴ τὴν ἀστραπὴ φωτός, τὴν καταιγίδα δημιουργίας τῶν 60 χρυσῶν χρόνων τοῦ Περικλέους. Καὶ ἐνῶ εἶναι οὐσιαστικά ὁ πρῶτος ἀπόγονος τῆς καταπληκτικῆς αὐτῆς περιόδου, δὲν τιμᾷ τὴν παράδοση τῆς πατρίδας του, ἀλλὰ προβάλλει καὶ προτείνει σὰν ὑπόδειγμα τὸν καταστροφέα αὐτῆς τῆς χρυσῆς ἐποχῆς, τὴ σκληρὴ καὶ μακρὰν τοῦ πολιτισμοῦ Σπάρτη. Μάλιστα δὲν τὸν ἱκανοποιεῖ αὐτὴ ἡ «ἀνοικτίρμων» Σπάρτη τῆς ἐποχῆς του καὶ προτείνει τὴν ἀρχαία καὶ ποιμενικὴ Σπάρτη τοῦ 8ου καὶ 9ου αἰώνα. Προτείνει δὲ ὡς ὑπόδειγμα ἀνατροφῆς τῶν ἀρχόντων τὴν σκληρὴ ἐκπαίδευση τῶν φυλάκων τῆς ἀρχαίας Σπάρτης καὶ Κρήτης.

Εἶναι λοιπὸν τόση ἡ ἀντίθεση τῶν ἰδεῶν τοῦ Πλάτωνα μὲ τὴν ἀτμόσφαιρα καὶ τὸ κλίμα τῆς δημοκρατίας τοῦ 5ου αἰώνα, ὥστε δὲν μπορεῖ νὰ ληφθῇ ὡς μέτρο ἐλληνικότητος οὔτε ὁ στοχασμὸς του οὔτε ἡ νοοτροπία του οὔτε ἡ καταγωγή του. Οἱ θεῖοι του Χαρμίδης καὶ Κριτίας, τῆς ἐποχῆς τοῦ Περικλῆ, ὑπῆρξαν οἱ ἀρχηγοὶ τῶν 30 Τυράνων, ποὺ γέμισαν τὴν Ἀθήνα τοῦ 404 μὲ τρόμο καὶ αἷμα, ὡς ἐντολοδόχοι τῶν Σπαρτιατῶν νικητῶν τοῦ Πελοποννησιακοῦ Πολέμου.

Πῶς ὅμως τόσος θαυμασμὸς τῶν τριῶν τελευταίων αἰώνων γιὰ τὸν Πλάτωνα; Ἀπλούστατα ὁ σοφὸς αὐτὸς εἶναι πάνω ἀπ' ὅλα ἓνας καλλιτέχνης -ποιητής, ποὺ δεῦτερος σὲ τέχνη τοῦ λόγου δὲν ὑπάρχει στὸ χῶρο τῆς φιλοσοφίας. Εἶναι τόσο μεγάλη ἡ ὁμορφιά τοῦ λόγου του, εἶναι τόση ἡ μουσικότητα καὶ ἡ ἀρμονία σὲ κάθε του πρόταση, τόσο ὑποβλητικὴ ἡ ἀτμόσφαιρα τῶν διαλόγων του, τόσο ἀριστοτεχνικὴ ἡ παράθεση τῶν ἀντιθέτων ἀπόψεων καὶ τόσο διαλεκτικὰ ἐναρμονισμένη μὲ τὸ δικό του κλίμα ἡ κατάληξη κάθε συμπεράσματος, ὥστε καθίσταται ὁ σοβαρότερος συγγραφέας καὶ τεχνίτης τοῦ λόγου ὅλου τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Ἐπὶ πλέον εἶναι στὰ χέρια μας τὸ σύνολο τοῦ ἔργου του, ἀκόμη καὶ οἱ ἐπιστολές του.

Ἄν λοιπὸν καὶ ὁ Πλάτων ἔχει πλούσια στοιχεῖα ἐλληνικότητος ποὺ τὸν κάνουν πραγματικά ἀθάνατο, αὐτὰ συνίστανται στὴν ἀπαράμιλλη τέχνη καὶ ἀσύγκριτη ὁμορφιά τοῦ γραψίματός του, ὁμορφιά ἄλλωστε ποὺ ἀποτελεῖ τὸ χαρακτηριστικότερο στοιχεῖο ὅλης τῆς ἀρχαίας ἀτμόσφαιρας στὴν περιοχὴ τοῦ λόγου καὶ τῆς τέχνης.

Εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ κάνουμε αὐτὴ τὴν διασάφηση, ἀλλοιῶς δὲν γίνεται νοητό, πῶς τὸ ἔργο τοῦ Πλάτωνα, τελικά, συμπεριλαμβάνεται ὡς βασικὸ στοιχεῖο ἐλληνικότητος στὴν ἱστορία μας.

Ἡ δημοκρατία λοιπὸν καὶ ἡ πνευματικὴ καὶ πολιτικὴ ἐλευθερία ποὺ ἡ δημοκρατία συνεπάγεται πρέπει νὰ εἶναι τὸ σημεῖο ἀναφορᾶς καὶ ἡ εἰδοποιὸς διαφορὰ τοῦ κλασσικοῦ κόσμου τοῦ 5ου αἰώνα μὲ ὅλους τοὺς ἄλλους πολιτισμούς. Ἐκεῖ πρέπει νὰ συμπυκνώσουμε τὴν ἔννοια τῆς ἐλληνικότητος. Διότι μόνο μέσα στὴ δημοκρατία, μπορεῖ ἡ ὁμορφιά καὶ ἡ Τέχνη νὰ γίνουν ὁ πρῶτος στόχος τοῦ ἀνθρώπου. Μόνο μέσα στὴ δημοκρατία τὸ ἄτομο, ποὺ θὰ ἀναπτύξῃ αὐτὴ τὴν ὁμορφιά, τὸ ἐμπνευσμένο δηλ. ἄτομο, ἔχει τὴν κατάλληλη ἀτμόσφαιρα γιὰ νὰ δημιουργήσῃ. Ἡ ἐθνικὴ ἐλευθερία δὲν ἀρκεῖ, ἀνὰ μέσα στὸ ἔθνος ἢ τὴν πόλη τὸ ἄτομο δὲν εἶναι ἐπίσης ἐλεύθερο. Καὶ ἡ ἔννοια αὐτῆς τῆς ἐλευθερίας εἶναι σήμερα οὐσιώδης στοιχεῖο ζωῆς σὲ ὅλες τὶς δυτικὲς δημοκρατίες, ποὺ οἱ λαοὶ τους εἶναι πολιτιστικά Ἕλληνες. Καὶ εἶναι Ἕλληνες, γιὰτι συνεχίζουν τὴ δημοκρατικὴ παράδοση τῆς Ἀθήνας καὶ λατρεύουν τὴν τέχνη καὶ τὴν ὁμορφιά, ἐπιβεβαιώνοντας τὴ ρῆση τοῦ Ἰσοκράτους: “Ἕλληνες θεωροῦμε ὅλους ὅσους μετέχουν τῆς ἡμετέρας παιδείας.

ΜΕΤΑΞΥ ΣΟΒΑΡΟΥ ΚΑΙ ΑΣΤΕΙΟΥ

Ολίγας ημέρας πρὸ τῶν κυπριακῶν ἐξελίξεων ἔληξεν ἐπιτέλους καὶ τὸ θέμα τῶν ἐν Ἑλλάδι «ἀμερικανικῶν βάσεων τοῦ θανάτου». Ἡ Βουλὴ τῶν Ἑλλήνων διὰ 286 θετικῶν ψήφων, 13 ἀποχῶν —τῶν κομμουνιστῶν βουλευτῶν— καὶ 1 ἀρνητικῆς ἐνέκρινεν τὴν παραμονὴν τῶν βάσεων, τοῦλάχιστον διὰ πέντε ἔτη καὶ δεκαεπτὰ μῆνας, ὁπότε —ὡς ἐλέγχθη ὑπευθύνως— ἐὰν τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὑπάρξῃ διάφορος «πολιτικὴ βούληση», αὗται θὰ ἀπομακρυνθοῦν.

Ἡ παροῦσα πάντως ἐπὶ τοῦ θέματος «πολιτικὴ βούληση», ποσοστιαίως, ἔχει ὡς ἑξῆς: Τὸ 96,8% τῶν ἐκπροσώπων τοῦ ἔθνους ἐπιθυμοῦν τὴν παραμονὴν των, τὸ 3,9% ἀποφεύγουν νὰ λάβουν θέσιν, ἐνῶ τὸ 0,3% ἐνεσάρκωσαν εἰς τὴν Βουλὴν τὸ περίφημον «Ἐδῶ καὶ τώρα — Ἐξω οἱ βάσεις τοῦ θανάτου».

Ἐξ ὧσων γνωρίζω διὰ πρώτην, πράγματι, φορὰν παγκοσμίως (διὰ νὰ χρησιμοποιήσω μιὰ ἑκφρασίαν τοῦ συρμού) οἱ Ἀμερικανοὶ ἐπιτυγχάνουν τοσοῦτον ὑψηλὸν ποσοστὸν ἀποδοχῆς ἀπὸ κοινοβούλιον πολυκομματικόν. Τὸ 99,7% τὸ ὁποῖον οὐσιαστικῶς ἐξησφάλισαν, εἶναι ποσοστὸν τὸ ὁποῖον ἔως τώρα εἴχαμεν συνηθίσει νὰ τὸ βλέπωμεν ἐπιτυγχανόμενον εἰς κομμουνιστικὰς μόνον χώρας.

Ο ἐπὶ τῶν ἑλληνικῶν θεμάτων ἀρμόδιος τοῦ ἀμερικανικοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν ἀσφαλῶς ἀξίζει προαγωγῆς διὰ τοὺς ἐν γένει χειρισμοὺς του. Παραλλήλως, ὀρθὸν καὶ δίκαιον, νομίζω, εἶναι, ὅπως οἱ Ἀμερικανοί, ὁμοῦ μετὰ τῆς ὑπὸ τῶν συμφωνιῶν προβλεπομένης στρατιωτικῆς

βοηθείας, ἀποστείλουν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ μερικὰς χιλιάδας χιλιάδων ζεύγη ὑποδημάτων διὰ νὰ μοιρασθῶσι εἰς ὅλους ἐκείνους τοὺς ἀφελεῖς συνέλληνας, ποὺ ἐπὶ ἔτη ἔφθειραν τὰ ἰδικὰ των εἰς ἑκατοντάδας πορείας καὶ διαδηλώσεις, ἀπαιτοῦντες τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν «βάσεων τοῦ θανάτου». Εἰς τὸ Διεθνὲς Δίκαιον ἡ τοιαύτη φθορὰ θεωρεῖται ὑπὲρ τοῦ ἐκμισθωτοῦ ἐνεργηθεῖσα δαπάνη. Καὶ εἰς αὐτὸν καταλογίζεται — πρᾶγμα ποὺ σημαίνει, ὅτι τὸ τελευταῖον τοῦτο δυνάμεθα καὶ νὰ τὸ ἀπαιτήσωμεν, τώρα μάλιστα ποὺ ἐπαύσαμεν νὰ εἴμεθα προτεκτοράτον καὶ ἀσκοῦμεν ἀνεξάρτητον, πολυδιάστατον ἐξωτερικὴν πολιτικὴν.

Καὶ ἐγὼ μὲν ὡς καλὸς μαθητὴς τοῦ ἑκ Σινώπης Κυνός, ἀπὸ καιροῦ εἶχον ἀρχίσει κυλίων τὸν πίθον μου, οἱ σύγχρονοι ὁμῶς Κορίνθιοι, ἀψησχολημένοι μὲ τὰ εἰς Γρενάδαν, Νικαράγουαν, Λίβανον καὶ ἀλλαχοῦ τῆς γῆς συμβαίνοντα, μὲ τὴν ἐγκατάστασιν τῶν εὐρωπυραύλων καὶ γενικῶς μὲ τὴν σωτηρίαν τοῦ σύμπαντος κόσμου, οὔτε κἂν ἀντελήφθησαν τὸν Ἀλέξανδρον, ὅστις τοὺς κατέλαβε ἐξ ἀπίνης, διαβάς τὸν Ἰσθμόν!.. Κατελήφθησαν μάλιστα εὐωχοῦμενοι εἰς συμπόσια καὶ συβαριτικὰς πανηγύρεις εἰς ἀνάμνησιν τῆς πρὸ δεκαετίας καταρρευσάσης δικτατορίας, ἐπαληθεύσαντες οὔτω ἐμπράκτως τὰς βυζαντινὰς μας καταβολάς. Ὡς γνωστόν, ἐνῶ ὁ Μωάμεθ ἐπολιόρκει τὴν Κωνσταντινούπολιν, τὰ ζωτικώτερα θέματα μὲ τὰ ὁποῖα ἀψησχολοῦντο οἱ κάτοικοι τῆς Βασιλευούσης ἦσαν, ἐὰν ἦτο ὀρθὴ ἡ χρησιμοποίησις ἀζύμου ἄρτου εἰς τὴν θείαν μετάληψιν καὶ ἐὰν τὸ κομβο-

σχοίονιον ἔδει νὰ ἔχη 21 ἢ 40 κόμβους!

Τὰ κράτη, ὅπως τὰ φύλλα τῶν δένδρων, κιτρινίζουν καὶ πίπτουν, οὐδεὶς δὲ καὶ οὐδὲν δύναται τὴν μοῖραν ἀμφοτέρων νὰ ἀλλάξη...

Βεβαίως εἰς τὸ κυπριακὸν δράμα ἀναφέρομαι. Ὡς εἶχε πρὸ διμήνου προῖδει ὁ ὑπογράφων, ἐκ τῆς στήλης ταύτης, τὸ «κυπριακὸν πιᾶτον», ἐτοιμασθὲν ἀπὸ τοὺς ἀρχιμαγείρους Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, ἥδη ἐσερβιρίσθη εἰς τὴν τράπεζαν τῶν μπιστικῶν ὑπηρεσίας τῆς ἡμετέρας στάνης. Οἱ τελευταῖοι ἀρνηθέντες πρὸ μηνῶν νὰ φάγουν τὸ ἔδεσμα κεκαρυκευμένον καὶ ζεστόν, ἐξηναγκάσθησαν τώρα νὰ τὸ φάγουν κρύον καὶ ἀνάλατον.

Οἱ πολεμοχαρεῖς κυνηγοὶ ποὺ ἐπὶ ἔτη θορυβῶδῶς «ἐζήτουν τὸν λέοντα», μόλις οὗτος ἐπιτέλους ἐνεφανίσθη, ἐπάγωσαν, ἐγκαταλείψαντες δὲ τοῦτον ἤρχισαν νὰ ἀναζητοῦν τὰ «ἴχνη» του, εἰς τοὺς διαδρόμους καλῶς κλιματιζομένων γραφείων διεθνῶν ὀργανισμῶν καὶ ξένων ὑπουργείων.

Καὶ ἐναπομένουν πλέον μόνον αἱ ἐκ τοῦ γεύματος συνέπειαι. Ἰσως, μάλιστα, νὰ εἶναι γνωσταί, ἕως ὅτου αἱ γραμμαὶ αὐταὶ τυπωθοῦν. Διότι τὸ μό-

νον βέβαιον εἶναι, ὅτι τὸ «κυπριακὸν πιᾶτον» ἀπὸ τῆς πρὸ 30ετίας ἐφευρέσεώς του, προκαλεῖ πάντοτε περιεργότατα συνακόλουθα εἰς ὅσους τὸ γεύονται. Νεκροὺς ἀνασταίνει, ζῶντας ἐνταφιάζει καὶ πάντως ἀλλάζει τὸ σκηνικὸν οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὰς φιγούρας ποὺ παίζουν τὴν ἐξουσιαστικὴν φαρσοκωμωδίαν εἰς τὸν караγκιόζ-μπερντέν τοῦ φαιδροπορτοκαλεῶνος μας.

Οὐνεὺτων ἀνακαλύψας τὸν νόμον τῆς βαρύτητος συμφώνως πρὸς τὸν ὅποιον κάθε τι ποὺ πίπτει, πίπτει πρὸς τὰ κάτω, δὲν ἐγνώριζεν φυσικὰ τὴν νεοελληνικὴν πραγματικότητα, ὅπου ὠρισμένα πράγματα δύνανται νὰ πίπτουν καὶ πρὸς τὰ.. ἄνω. Διαβάζω εἰς τὰ ἐφημερίδας, ὅτι τὸ δολλάριον καὶ τὰ λοιπὰ ξένα νομίσματα «διωλίσθησαν ἔναντι τῆς δραχμῆς». Ἐν ἀντιθέσει ὅμως πρὸς τὸν νευτώνειον νόμον τὰ ξένα νομίσματα, ὡς γνωρίζετε, διολισθήσαντα ἔπесαν πρὸς τὰ... ἄνω. Ἀθάνατος Ρωμιοσύνη! Κάποιαν ἡμέραν θὰ μᾶς πείσης, ὅτι καὶ ὁ ἥλιος ἀνατέλλων ἐμφανίζεται ἐκ δυσμῶν...

Ἀριστοφάνης Καρφιάς

Δρ. ΚΩΝ. ΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

Ἡ ἑλληνικὴ ἀντίληψη περὶ ἱατρικῆς

Ἡ ἱατρικὴ εἶναι ἐπιστὴμὴ ἑλληνικὴ, ἀφοῦ ἀναπτύχθηκε τὸ πρῶτον στὴν Ἑλλάδα· καὶ πατρίδα τῆς εἶναι ἡ Θεσσαλία.

Σπέρματα ἱατρικῆς, ἔστω καὶ ἐμπειρικῆς, ἀνευρίσκουμε στὰ ἱατρομαντεῖα καὶ στοὺς ἱατρομάντις· κατόπιν παρατηρεῖται μιὰ ἐξελιγμένη μορφή τῆς ἱατρικῆς, ἡ ἐμπειρικὴ ἱατρικὴ τῶν Ἀσκληπιδίων, ποὺ διατηρήθηκε στὴν Ἑλλάδα μέχρι τοῦ δευτέρου μ.Χ. αἰῶνα. Παράλληλα, ἀπὸ τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνα, ἀναπτύσσεται ἡ ἐπιστημονικὴ ἱατρικὴ, στὴ νῆσο Κῶ, ἀπὸ τὸν Ἱπποκράτη, μιὰ ἀνώτερη μορφή ἐπιστήμης, μιὰ κατ' ἐξοχὴν φιλόνητος ἐπιστὴμη, ποὺ διατηρήθηκε μέχρι σήμερα δυστυχῶς ἐν μέρει μόνο.

Ὁ Ἱπποκράτης ὑπῆρξεν ὁ ἀντιπροσωπευτικώτερος ἱατρός τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος, γιὰ τὴν διέμορφωσιν τῆς ἐμπειρικῆς ἱατρικῆς σὲ ἐπιστημονικὴ καὶ πῆρε τὴν δίκαιη ἐπωνυμία ὁ πατὴρ τῆς ἱατρικῆς καὶ Μέγας, ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη (βλ. Ἀριστ., *Πολιτικά*, VII 4, 1326 - Α 15):

«Ὅλον Ἱπποκράτη οὐκ ἀνθρώπον (ὅχι δηλ. κατὰ τὸ ἀνάστημα) ἀλλ' ἱατρὸν εἶναι μεῖζον φήσειεν ἂν τις, τοῦ διαφέροντος κατὰ τὸ μέγεθος τοῦ σώματος». Καὶ τὸν ἀποκαλεῖ ἡγεμόνα τῶν Ἀσκληπιδίων: «Ὡς φησιν ὁ τῶν Ἀσκληπιδίων ἡγεμών» (*Μεταφυσ.*, Ε 2, 1027 α 19).

Ὁ Ἱπποκράτης «ἔγραψε πολλὰ καὶ πᾶσιν ἐγένετο διδάσκαλος» (Σουΐδας). «Καὶ οὕτως αὐτὰς (δηλ. τὰς βίβλους) κατασπάζονται ὡς Θεοῦ φωνάς, καὶ οὐκ ἀνθρώπινου προελθούσας ἐκ στόματος».

Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ θαυμάζεται στὸν Ἱπποκράτη εἶναι οἱ περὶ τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου ἀντιλήψεις του καὶ ἡ διαμόρφωσις ἐνὸς ἀνωτέρου ἱατρικοῦ συστήματος, θεωρητικοῦ καὶ πρακτικοῦ, ποὺ στηρίζεται στὴν κρᾶση καὶ ἰδιοσυγκρασίᾳ τοῦ κάθε ἀτόμου, ἡ ὁποία καθορίζεται ἀπὸ τὴν ἰδίαν του φύσιν ἀνάλογα μὲ τὴν ἐπίδραση τῶν χυμῶν καὶ φυσικῶν στοιχείων.

Καὶ μὲ τὶς ἀντιλήψεις αὐτὰς καθόρισε ὡς βάση τῆς ἱατρικῆς του καὶ κυρίως τῆς θεραπευτικῆς του τὸ εἶδος τῆς ἰδιοσυγκρασίας τοῦ κάθε ἀνθρώπου καὶ μάλιστα τοῦ κάθε ἀρρώστου: «Εἰδέναι τί ἐστὶν ἀνθρώπος καὶ δι' ὅσας αἰτίας γίνεται» (βλ. τὸ ἔμδον, *Ἀρχ. Ἱατρικῆς*, 2). Καὶ πάλιν: «Φύσιν ἀνθρώπου γινώσκειν ἀπὸ τίνων συνέστηκεν» (*Δι.*, Α. 2 *Ἀρχ. ἱατρικῆς*, 18, ἐμῆς ἐκδ.). «Συνέστηκεν: ἐκ τῶν χυμῶν, αἵματος, φλέγματος, χολῆς κίτρινης (ὀξείας - ξανθῆς) καὶ ἐκ τῆς μελαίνης (μελαγχολικοῦ χυμοῦ)».

Ἀνάλογα λοιπὸν μὲ τὴν κυριαρχίαν τῶν χυμῶν αὐτῶν πάνω στὸν ἀνθρώπινον ὀργανισμόν, καθόρισε, ὅπως καὶ ἡ σύγχρονη ἱατρικὴ, τέσσερις κυρίως τύπους ἰδιοσυγκρασίας, ἥτοι τὸν μελαγχολικόν, ἀπὸ τὴν κυριαρχίαν τῆς μελαίνης χολῆς, δηλ. τοῦ μελαγχολικοῦ χυμοῦ, τὸν φλεγματικόν (ἐπίδραση φλέγματος), τὸν αἱματώδη (αἷμα) καὶ τὸν χολώδη (χολὴ ξανθῇ).

Κάθε ὀργανισμὸς ἀκολουθεῖ τὸν δικόν του ἰδιοσυγκρατικόν τύπον, τὴν ἰδιοσυγκρασίαν του, καὶ σὲ τελευταία ἀνάλυσιν τὴν κρᾶσιν του. Τοῦτο σημαίνει, ὅτι ἡ φύσιν τοῦ κάθε ἀνθρώπου παρουσιάζεται διαφορετικὴ:

«Πρῶτον μὲν αἱ φύσεις τῶν ἀνθρώπων διάφοροι εἶναι» (*Διαίτ.* Α. 67, ἐμῆς ἐκδ.). Καὶ σὺν π. *Νούτων*, Α. 25: «Διαφέρει σῶμα σώματος καὶ ἡλικία ἡλικίας καὶ πάθημα παθήματος» (βλ. καὶ *Προorr.*, Β 21, ἐκδ. Littré). «Μέγισται οὖν αὐταί, αἱ τῆς φύσιος διαλλαγαί» (*Παραγγεῖλαι*, 20).

Ἐχομε τὴν γνώμην, ὅτι τοὺς χυμοὺς οἱ ἀρχαῖοι ἐμπνεύστηκαν ἀπὸ τὶς διαφορὰς στιβάδες τοῦ αἵματος ἐντὸς τοῦ δέρματος. Ἔτσι π.χ. τὴν κοκκινωπὴν τοῦ χροῦ τοῦ δέρματος

τὴν ὀφείλει στὸν αἱματώδη χυμὸ, τὴν κιτρινωπὴ στὴν κίτρινη χολή, τῇ δὲ σκοτεινῇ, μαύρῃ χροιά στὴ μέλαινα χολή, ὅπως λ.χ. παρουσιάζεται ὁ θρόμβος (πῆγμα) τοῦ αἵματος, καὶ τέλος τὸ ἀχρωμάτιστο μέρος τοῦ αἵματος μὲ ὑαλοειδῆ ὄψη στὸ φλέγμα κ.λ.π.

Ὁ ὁργανισμὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν ζώων παραλαμβάνει τοὺς διάφορους χυμοὺς ἀπὸ τὶς ζωϊκὲς καὶ φυτικὲς τροφές («οὗτοι δὲ οἱ χυμοὶ γίνονται ἐκ τῶν ἐσθιομένων καὶ τῶν πινομένων») καί, ἀφοῦ τοὺς ἐπεξεργασθῇ, τοὺς χρησιμοποιεῖ γιὰ τὶς φυσιολογικὲς λειτουργίες του· καὶ ὅση ποσότης μένει ἀχρησιμοποίητη, τὴν ἀποθηκεύει στὰ διάφορα κεντρικὰ ὄργανα (μεγάλες πηγές), ὅπως στὴν καρδιά τὸ αἷμα, στὸν ἐγκέφαλο τὸ φλέγμα, στὸ ἥπαρ τὴν ξανθὴ χολή καὶ στὸν σπλῆνα τὴ μέλαινα χολή, δηλ. τὸν καλούμενο μελαγχολικὸ χυμὸ. Οἱ χυμοί, ὅπως εἶπαμε, σὲ φυσιολογικὴ δράση ὀρίζουν τοὺς ἰδιοσυστατικoὺς τύπους, ὁπότε καθορίζουν καὶ τὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου. Σὲ ἐναντία ὅμως περίπτωσι μεταβάλλουν τὴν φύση τοῦ ὁργανισμοῦ, γιὰτὶ δροῦν κατὰ τρόπο παθολογικό. Ἐπομένως ἡ γνώση τῶν χυμῶν καὶ τῶν φυσικῶν στοιχείων καὶ μάλιστα ἡ σαφὴς γνώση μιᾶς μονάδας ἐξ αὐτῶν, ἥτοι τοῦ *μέρους*, μᾶς προσπορίζει τὴ γνώση τοῦ *ὅλου*. Τοῦτο καλοῦμε «*ἱπποκρατικὸ ζῶισμό*».

Ἡ χροιά τοῦ προσώπου καὶ τοῦ δέρματος, ἐξ ἄλλου, προδίδει καὶ τὴν πάθησι, ποὺ ὀφείλεται στὴ παθολογικὴ δράσι ἐνὸς χυμοῦ, ὅπως π.χ. ὁ ἴκτερος στὴν κίτρινη χολή, ὁ χαλκόχρους διαβήτης στὸν μέλανα χυμὸ, ἐπίσης ἡ νόσος τοῦ Adisson, ἡ κακοήθης ἀναιμία, ἡ καρκινοπάθεια κ.ο.κ.

Ὁ Γαληνὸς ἐπισημαίνει τὴν παθολογικὴν ἐπίδρασι ἐνὸς χυμοῦ ἀπὸ τὴν ἀλλοίωσι τῆς χροιάς τοῦ δέρματος: «*Ἀληθὴς ἐστὶν ἡ ἐκ τῆς χροιάς τοῦ δέρματος διάγνωσις, δταν οὖν τὸ σῶμα λευκότερον ἑαυτοῦ γεγονὸς ἀνευ πάθους τινός, τότε ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τὸν φλεγματικὸν ἐπικρατεῖν ἐνδείκνυται χυμὸν, τὸ δὲ ἀχρότερον ἢ ξανθότερον τὸν χολώδη. Οὕτω καὶ ἐπὶ τὸν ἐρυθρότερον ἐκτροπὴ τοῦ κατὰ φύσιν αἵμα πλεονάζειν· ἡ δὲ ἐπὶ τὸ μελανότερον τὴν μέλαιναν χολὴν δηλοῖ*» (Γαλ., XVI, 11).

Κατὰ ταῦτα ἡ φύσι, σὲ τελευταία ἀνάλυσι, μὲ τὴν ἰσόνομο κράσι τῶν χυμῶν καθορίζει κυρίως τὴν ἰδιοσυστασίαν τῶν ἀνθρώπων, δυνάμει τῆς ὁποίας προσαρμόζεται μὲ εὐχέρεια πρὸς τὶς ἀπαιτήσεις τῆς ζωῆς καὶ ἀμύνεται ἀποτελεσματικὰ πρὸς τὶς παθολογικὲς ἐπιδράσεις.

Καὶ σήμερα ἀκόμη, ξαναλέμε, ἡ θέσι τῆς ἰδιοσυστατικῆς ἱατρικῆς καὶ ἡ γιὰ τοὺς χυμοὺς διδασκαλία (χυμοπαθολογία - ὕγροπαθολογία) τοῦ πατρὸς τῆς ἱατρικῆς ὄχι μονάχα δὲν κτυπήθηκαν ἀπὸ κανένα ἄλλο ἱατρικὸ σύστημα, ἀλλὰ τουναντίον ἐξακολουθοῦν ν' ἀποτελοῦν τὴ βασικὴ ἀρχή, στὴν ὁποία στηρίζεται ἡ ὑγίης ἱατρική. Καὶ ὁ λεγόμενος «*ἱπποκρατισμός*» ἔθεσε καὶ πάλι τὴν ἐπιστημονικὴ ἱατρικὴ στὸ σωστὸ δρόμο τῆς ἐπιστήμης.

Ἐπομένως, δὲν πρέπει νὰ δεχόμεστε ὅτι ἡ ἀρχαία ἱατρικὴ δὲν ἔχει δῆθεν ἀκρίβεια γιὰ ὅλα τὰ ἱατρικὰ προβλήματα, ἀλλὰ ἀπεναντίας πρέπει νὰ τὴ θαυμάζουμε, γιὰτὶ παρέχει τὶς θεμελιώδεις ἀρχές, ποὺ στηρίζαν τὴ βάση καὶ τὴν πρόοδο τῆς μετέπειτα ἱατρικῆς. Καὶ ἐκεῖνο ποὺ ἔχει μεγάλη σημασία εἶναι, ὅτι ὁ Ἱπποκράτης διεχώρισε μὲν τὴν ἱατρικὴ ἀπὸ τὴ φιλοσοφία, καὶ ἰδίως τὴν προσωκρατικὴ, ἀλλὰ μελετοῦσε τὴν φιλοσοφία μὲ μεγάλη σπουδή, ὅπως τὴν διεχώρισε καὶ ἀπὸ τὴν ἐμπειρικὴ ἱατρικὴ τῶν Ἀσκληπιδίων καὶ ἐγκαθίδρυσε τὴν καλουμένην κλινικὴ ἱατρικὴ, ποὺ τὴν διεμόρφωσε σὲ πλήρη καὶ τελεία ἐπιστήμη.

Ἡ ἱατρικὴ τοῦ Ἱπποκράτη θεμελιώνεται στὴν πείρα καὶ στὸν ἐλεγχὸ τῆς λογικῆς καὶ ὄχι στὴν ἀνεξέλεγκτο ἀπόκτησι γνώσεων: «*Ἐν ᾧ γνώσι τὴν ἀναισχυντίαν τῶν ἐμπειρικῶν τολμησάντων Ἱπποκράτη καλεῖν ἐμπειρικὸν*» (Γαλ. (XVIII, 524).

Καὶ κυρίως ἡ ἱατρικὴ τοῦ Ἱπποκράτους θεμελιόυται πάνω στὴν παρατήρησι καὶ στὴν ἀκριβῆ αὐτοψία τῶν βιολογικῶν φαινομένων καὶ γεγονότων, τὰ ὁποία διέπονται

ἀπὸ τὸ φυσικὸ νόμο. Καὶ τὰ συμπεράσματά τους στηρίζει στὴν προσεκτικὴ ἔρευνα, κατὰ πρῶτον μὲν στὴν ἰδίᾳ φύσιν τοῦ κάθε ἀνθρώπου καὶ πρὸ παντὸς τοῦ πάσχοντος καὶ ἔπειτα στὴ κοινὴ φύσιν: «*Κοινὴ ἡ φύσις ἀπάντων, ἰδίῃ ἐκάστου*» (Ἐπιδ., Α. 23).

Μὲ ἄλλα λόγια, ἀφοῦ πληροφορηθεῖ πρῶτον τὰ τῆς φυσικῆς καταστάσεως τοῦ πάσχοντος, κατόπιν στρέφεται στὴν ἐνδελεχῆ ἔρευνα τοῦ φυσικοῦ του περιβάλλοντος, πληροφορούμενος ποιά εἶναι ἡ ἐπίδραση στὸν ἀνθρώπινον ὄργανισμό τοῦ κλίματος, τῆς ἐποχιακῆς καταστάσεως, ἀκόμη καὶ τῶν μετεωρολογικῶν συνθηκῶν: «*Μάθοις ἄν, ὅτι οὐκ ἐλάχιστον μέρος συμβάλλεται ἀστρονομίῃ εἰς ἱατρικὴν, ἀλλὰ πάνυ πλεῖστον*» (περὶ Ἀέρ., ὑδάτων καὶ Τόπων, § 2, ἐκδ. ἐμῆ, π. Ὠρῶν, 2).

«*Ὁ ἱπποκρατισμός*», τονίζει ἐο Schumacher (βλ. *Antike Medicine*, I 177-179), «*εἶναι ἀφ' ἐνὸς μὲν ἐμπειρία, ἀλλ' ὅχι μὲ τὴν συνήθη ἐννοία τοῦ ὄρου, ἀφ' ἑτέρου δὲ αἰτιολογία, ἀκόμη καὶ τελολογία*».

Ὁ Ἴπποκράτης ἀναζητεῖ παντοῦ ἀποδείξεις: «*Ὅς τὰς ἀποδείξεις πανταχοῦ πειράται προστιθέναι, κατ' ἐμὴν δὲ δόξαν καὶ διὰ τῆς ἐμπειρίας καὶ διὰ τοῦ λόγου* (λογικῆς) *εὐρεῖν δεῖ τὰ πάντα εἰ οἶδόν τ' ἐστίν*» (Γαλ. XVI 82,83).

Σὲ προηγούμενα ἄρθρα μας⁽¹⁾ τονίσαμε τὴ σχέση τῆς προσωκρατικῆς φιλοσοφίας μὲ τὴν ἱατρικὴ τοῦ Ἴπποκράτους, ποὺ δὲν ἀκολούθησε πάντως δουλικά, καὶ ἰδίως τὴ γνώμη του γιὰ τὴν ἐν γένει φύσιν. Ἀλλὰ τὸ νέο τῆς ἱπποκρατικῆς διδασκαλίας εἶναι: «*Ὁ ἀνθρώπος ἐν τῷ συνόλῳ*» (Fredrich, *Philol. Unters.*, XV, 8). Μὲ ἄλλα λόγια ἡ ἔρευνα του θὰ στραφεῖ πρὸς τὸ ψυχοσωματικὸ σύνολο, πρᾶγμα τὸ ὁποῖο θὰ γίνεῖ, σύμφωνα μὲ τὸν Πλάτωνα, κατὰ τὴν ἱπποκρατικὴ καὶ λογικὴ μέθοδο. Ἀπὸ τὸν Πυθαγόρα καὶ τὸν μαθητὴ του Ἀλκμέωνα πλούτισε τὴν ἱατρικὴ του ὁ πατὴρ τῆς ἱατρικῆς μὲ βασικὲς γνώσεις, ποὺ ἔμελλαν νὰ τῆς προσδώσουν, ὅπως καὶ στὴν μετέπειτα ἱατρικὴ, ἐξελικτικὴ μεγάλη προώθηση. Τὸ ὅτι ὁ Ἴπποκράτης διδάσκει, ὅτι ὁ ἐγκέφαλος εἶναι ἀξιολογώτατο κέντρο διανοήσεως καὶ αἰσθήσεως, αὐτὸ τὸ πῆρε ἀπὸ τὸν Ἀλκμέωνα: «*Τῷ δὲ αὐτῷ* (δηλ. ἐγκεφάλῳ) *μαϊνόμεθα καὶ παραφρονέομεν καὶ δαίματα καὶ φόβοι παρίστανται ἡμῖν...*» (π. *Τερῆς Νούσου*, 14). «*Κατὰ ταῦτα νομίζω τὸν ἐγκέφαλον δύναμιν πλείστην ἔχειν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ὥς τὴν συνέσιν ὁ ἐγκέφαλός ἐστιν ὁ διαγγέλλων*» (αὐτ., 16). Καὶ καταλήγει: ἀκούομεν καὶ βλέπομεν διὰ τοῦ ἐγκεφάλου, ὅ,τι δηλαδὴ δέχεται καὶ ἡ σύγχρονη ἐπιστήμη.

Ἡ ἐπίδραση τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἡρακλείτου στὴν ἱατρικὴ τοῦ Ἴπποκράτη καὶ μάλιστα στὴ διαιτητικὴ του εἶναι σαφεστάτη (Fredrich, *Philolog. Unters.*, XV, σελ. 89 καὶ 130. — Capelle, *Hippokr.*, σελ. 14. — Ἴπποκρ., π. *Διαίτης*, τὸ Α', ἡμετ. ἐκδ.).

Καὶ τῷ ὄντι στὸ ἀρχαιότατο αὐτὸ βιβλίον, ποὺ βρίσκεται πλησιέστερα στὴν προσωκρατικὴ φιλοσοφία ἀπὸ τὰ λοιπὰ ἔργα τῆς ἱπποκρατείου Συλλογῆς, γίνεται ἀπομίμηση ἀκόμα καὶ τοῦ λεκτικοῦ ὅρου τοῦ Ἡρακλείτου. Ὁ συγγραφεὺς του, διευκρινίζει ὁ Fredrich (βλ. *Philolog. Untersuchungen*, τόμ. XV, σελ. 217,11), «*εἶναι ἐρρανιστὴς καὶ χρησιμοποιεῖ κυρίως στὸ «Λόγον περὶ Διαίτης» κατὰ ποικίλο τρόπο τὶς πηγές. Ὁ συγγραφεὺς εἶναι ἄριστος φυσικός καὶ κάθε του περὶ φύσεως ἀνθρώπου παρατήρηση βρίσκεται στὰ πλαίσια τῶν φυσικῶν γεγονότων καὶ τεκμηριοῦται μὲ τοὺς φυσικοὺς νόμους*».

Οἱ δύο δυνάμεις, διδάσκει ὁ Ἴπποκράτης, τοῦ πυρός καὶ τοῦ ὕδατος (θερμαντικῆς καὶ ὑγραντικῆς), σπουδαίων παραγόντων τῆς ζωῆς, ἐνῶ εἶναι ἀντιθέτου ἐνεργείας, ἐντούτοις καὶ οἱ δύο μαζὶ ἐπιδιώκουν τὸν ἴδιο σκοπὸ, δηλαδὴ τὴν ὑπαρξὴ καὶ συντήρησιν τῆς ζωῆς. Πρόκειται γιὰ βασικὴ ἰδέα τῆς ἡρακλείτειας σκέψεως.

Ἡ ἐπιστημονικὴ ἱατρικὴ λοιπὸν ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων ἦταν γέννημα τῆς

(1) Βλ. *Δαυλόν*, τόμ. Β', σελ. 773, *Ἑλληνικὴ φιλοσοφία καὶ ἱατρικὴ*, σελ. 921, *Προσωκρατικοὶ φιλόσοφοι καὶ ἱατρικὴ*, καὶ σελ. 979, *Ἠθικὴ φιλοσοφία καὶ ἱατρικὴ*.

ἐλληνικότητα, ἀλλὰ διατήρησε καὶ τὸ θεῖο της χαρακτῆρα, καὶ ἔτσι ὁ Ἀσκληπιός, ἡ θεὰ Ὑγίεια ἢ Ἄκεστις, ἡ Ἀθηνᾶ, ἡ Ἀρτεμις καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἦταν οἱ ἀντιπροσωπευτικώτερες ἱατρικὲς θεότητες, ἐν ὀνόματι τῶν ὁποίων προσεδοκᾶτο ἡ ἀπόκτηση τῆς υγείας τῶν πασχόντων.

Τὴν ἱατρικὴ τοῦ πατρὸς τῆς ἱατρικῆς χαρακτηρίζει, κατὰ τὸν Daremberg, μιὰ ὕψηλὴ ιδέα περὶ τῆς ἱατρικῆς, τῆς ἐκτάσεώς της, τῆς διδασκαλίας της, τοῦ σκοποῦ της, μιὰ ἀδιάκοπη φροντίδα τῆς ἱατρικῆς ἀξιοπρεπείας. Ἕνα ζωηρὸ αἶσθημα ἐπαγγελματισμοῦ καὶ καθήκοντος. Μιὰ βαθειὰ ἀποστροφή πρὸς ὅλους ἐκείνους, οἱ ὅποιοι τὴν ἐξέθεταν, εἴτε μὲ τίς ἀγυρτίες τοὺς εἴτε μὲ τίς κακές τοὺς πράξεις, καὶ πρὸ παντὸς μὲ τὴν ἀπάνθρωπη φιλαργυρία τοὺς.

Κι' ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς μὲ ἀσυγκράτητο θαυμασμό καὶ ἀγάπη γιὰ τὸν Ἱπποκράτη λέγει: *«Πρῶτος ὁ Ἱπποκράτης εἶναι δίκαιον νὰ λογιζέται ὁ δημιουργός, διὰ τὰ εἰπω οὕτως, τῆς ἱατρικῆς. Πρῶτος οὗτος ἐχάρισε τὸ πολῦτιμον αὐτῆς δῶρον εἰς τὸν γένος τῶν ἀνθρώπων, φανερώων εἰς αὐτοὺς ὅσα ἔως τότε ἐκφράζουσιν μυστικὰ ὀλίγοι τινες, νὰ μὴν εἶναι τόσον πολλὰ σοφοὶ οἱ ἄνθρωποι»* καὶ ἐννοοῦσε τὰ Ἀσκληπιεῖα (Κορ., *Προλ. εἰς Ἱππ. π. Ἀέρων*, 1816, σελ. β καὶ γ).

Ὁ Κοραῆς ἐξ ἄλλου στὸ ἔργο του *Ὁ καθ' Ἱπποκράτη ἱατρὸς* μεταξὺ τῶν ἄλλων προσθέτει: Ὁ μέγας Ἱπποκράτης θέλει τὸν ἱατρὸ σῶφρονα, ἠθικὸ καὶ νὰ διάγει βίον τακτικόν, νὰ μὴ εἶναι σκυθρωπός, ἀλλὰ χαρούμενος καὶ ἀξιοπρεπής καὶ νὰ φέρεται μὲ σεμνότητα σὲ ὅλους καὶ ἀγαθότητα κ.λ.π. (βλ. *Ἱππ. περὶ ἱατροῦ*, ἔκδ. Κ. Μητροπούλου).

Ἡ ἱατρικὴ, παραγγέλλει ὁ Ἱπποκράτης στοὺς ἱατροὺς, εἶναι ἐπιστήμη ἀχώριστη τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς φιλάνθρωπίας. Γιατί ἐκεῖ ποὺ ὑπάρχει φιλάνθρωπία, ἐκεῖ συνυπάρχει κι' ἀγάπη πρὸς τοὺς πάσχοντες καὶ ἐνδιαφέρον καὶ προσήλωση πρὸς τὴν ἐπιστήμην: *«Ἄν γὰρ παρῇ φιλάνθρωπῇ, πάρεστι καὶ φιλοτεχνίῃ»* (*Παραγ.*, 6, ἐμῆς ἐκδ.). Ὅποτε ὁ ἱατρὸς, ὁ πραγματικὸς ἄνθρωπος καὶ ἐπιστήμων, μὲ τὴ θεῖα τέχνη ἐξυψώνεται καὶ γίνεται ἰσόθεος.

Λόγοι ὑπέροχοι, βαθύτατα ἐπιστημονικοὶ καὶ φιλάνθρωποι, ἀλλὰ ἀκατανόητοι ἀπὸ τοὺς σημερινοὺς ἀγύρτες, οἱ ὅποιοι εὐρισκόμενοι *«ἐν βυθῷ ἀτεχνίης»*, τὸ μόνον ποὺ τοὺς ἐνδιαφέρει εἶναι ἡ εἰσπραξὴ τοῦ μισθορίου. «Σὰς προτρέπω —λέγει— γιὰ τὴν ἀμοιβή σας νὰ μὴ φανερώναται μεγάλη ἀπανθρωπία, ἀλλὰ νὰ ὑπολογίζεσθε καὶ ἡ περιουσία καὶ ἡ οἰκονομικὴ κατάστασις τῶν πασχόντων» καὶ πολλὰς φορὲς θὰ ἐξυπηρετεῖτε τὸν ἄρρωστο καὶ δωρεάν» (*Ἱππ., Παραγ.*, 6).

Ἀλλὰ τί μεγάλη ἡ διαφορὰ τῆς συγχρόνου ἱατρικῆς ἀπὸ τὴν φιλάνθρωπὴ ἱατρικὴ τοῦ Ἱπποκράτη! Στὴν σημερινὴ ἐποχὴ ὁ πάσχων ἄνθρωπος εἶναι ἀντικείμενο πλουτισμοῦ ἐκ μέρους τῶν γιατρῶν, ποὺ δὲν εἶναι γιατροί, ἀλλὰ...

Ἀλλὰ δὲν θὰ ἐννοήσουν τὴ σημασία τῶν σαφῶν αὐτῶν λόγων ὅσοι βρίσκονται στὸ βυθὸ τῆς ἀμαθείας, διότι μὴ δυντες πράγματι ἐπιστήμονες χρειάζονται τὴν τύχη, γιὰ νὰ εὐδοκίμησουν καὶ νὰ παρουσιαστοῦν σὰν μεγάλοι ἐπιστήμονες. Μὲ ἄλλα λόγια ἡ κατηγορία αὐτὴ τῶν ἱατρῶν ποὺ διαπρέπουν μὲ τὴν εὖνοια τῆς τύχης, πρὸ παντὸς μὲ τὴ δικὴ τους ἀγυρτία κ.λ.π. κατορθώνουν καὶ προσελκύουν πελάτες, ποὺ τοὺς ἀπομυζοῦν καὶ ποὺ, ἂν αὐτοὶ τυχαίως παρουσιάξουν μιὰ καλυτέρευση, τὴν ἐκμεταλλεύονται παρουσιάζοντάς τιν ὡς «ἐπιτυχία» τοὺς.

Ἡ μεταπολεμικὴ ἱατρικὴ, ἀφοῦ ἐγκατέλειψε τὸν δρόμο τῆς ἑλληνικότητας, ἀκολούθησε ξένα ἀφιλάνθρωπα συστήματα καὶ μεταβλήθηκε σὲ «κοινωνικὴν» ἱατρικὴ. Καὶ ὁ δυστυχὴς ἄρρωστος κατατάχτηκε στὴν ὁμάδα, δὲν εἶναι πιά ἄνθρωπος, μένει χωρὶς ὄντοτητα καὶ στοργή. Καὶ ἔτσι βρίσκεται σὲ συνεχῆ κίνηση, χειμῶνα καὶ καλοκαίρι, γιὰ νὰ βρεῖ τὸν γιατρό του καὶ τὸ φάρμακό του. Ἀλλὰ ἡ κοινωνικὴ ἱατρικὴ στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὴν ἀρχὴ δὲν πῆρε τὸ σωστὸ δρόμο, γιὰτὶ ἀπὸ ὅλες τὶς πλευρὲς παρα-

γνωρίστηκε ἡ μεγάλη ἀξία τοῦ ἱατροῦ, καὶ κυρίως ἀπὸ τοὺς ἀσφαλιστικούς ὀργανισμούς, ἀλλὰ καὶ ἡ λεπτότητα τῆς θέσεως τῶν ἀσφαλισμένων τους. Τὸ κακὸ ἐπιδεινώνεται ἀπὸ τὴν ἀσύνητη συμπεριφορὰ τῶν τελευταίων, ποὺ τὰ βλέπουν ὅλα μὲ τὶς ἀξιώσεις τὶς παράλογες τοῦ στυνγοῦ ἀφεντικοῦ.

Τὰ ἀποτελέσματα ὅμως τῆς ἀσύνητης συμπεριφορᾶς ἔναντι τοῦ ἱατροῦ ὑπῆρξαν τραγικά, γιατί ὁ ἀσφαλισμένος στερήθηκε ἐνὸς καλοῦ φίλου, ποὺ οὔτε λίγο οὔτε πολὺ βαστάει στὰ χέρια του τὴν ὑγεία αὐτοῦ καὶ τῆς οἰκογένειάς του. Καὶ ἔτσι ὁ ἀσφαλισμένος δὲν προσέρχεται πιά στὸν φιλόσοφον ἱατρὸν γιὰ νὰ ζητήσει τὴ συνδρομὴ του οὔτε στὸν «ἐξοχώτατο», ὅπως ἀπεκαλεῖτο ὁ γιατρὸς ἕως πρόσφατα, ἀλλὰ σ' ἓνα κοινὸ ἄνθρωπο, ποὺ δὲ διαφέρει σὲ τίποτα ἀπ' αὐτόν, ἀφοῦ μπορεῖ νὰ τὸν βρίζει, νὰ τὸν ἐξευτελίζει καὶ νὰ τὸν καταπιέζει καὶ ὁ ὅποιος, στὸ τέλος, διτιμῆποτε ἄλλο θέλει πιά νὰ εἶναι ἢ νὰ γίνῃ παρὰ ἱατρός. Νὰ λέμε δηλαδὴ τὰ ἄσχημα τῶν γιατρῶν, ἀλλὰ νὰ μὴ ξεχνᾶμε καὶ τὴν νοοτροπία ὁλων τῶν ὑπολοίπων. Ἡ παρακμὴ εἶναι γενικὴ καὶ κάλυψε τὸ πᾶν.

Καὶ ἔτσι ἡ ἱατρικὴ τάξη χειμᾶσθηκε χωρὶς ἔλεος, παραγνωρίσθηκε ἡ θέση τοῦ ἱατροῦ καὶ ὁ ρόλος ποὺ ἔταξε σ' αὐτόν ἡ παράδοση κι' ἡ ἐπιστήμη του. Καὶ ὁ ἱατρός, πιεζόμενος ἀπὸ ἀντιξοότητες καὶ ἀπὸ βιοτικὲς ἀνάγκες, βγῆκε ἀπὸ τὸν κύκλο τῆς φιλανθρωπίας καὶ τῆς ἐπιστήμης καὶ ἀπὸ φιλόσοφος καὶ ἰσόθεος κατάντησε ἓνας κοινὸς ὑπάλληλος, ποὺ ὅλοι τὸν κακομεταχειρίζονται.

Καὶ ἔτσι δραπετεύσε ἡ ἱατρικὴ ἀπ' αὐτόν, δεδομένου ὅτι ἡ ἱατρικὴ δὲν καταδέχεται νὰ παρέχεται ἀπὸ ὑπηρέτες καὶ κοινούς ἀνθρώπους...

Καὶ ἄς μᾶς ἐπιτραπῇ καταλήγοντας νὰ ποῦμε: Ἑλληνικότητα, εἶναι ὁ κρίκος ποὺ κρατᾷ στὴν καρδιά κάθε ἀνθρώπου τὶς ρίζες του, σ' αὐτὸ τὸν τόπο, ἀπὸ τῆς ὀμηρικῆς ἐποχῆς μέχρι τὴν ἡμέραν, σὲ ἀδιάρρηκτη συνέχεια. Εἶναι μία ὑψηλὴ ἰδέα, ποὺ συνέχει τὸν ἄνθρωπο ὑπερήφανα, ὅπουδῆποτε καὶ ἂν κατοικεῖ. Εἶναι πολὺ ὑψηλὴ, τόσο, σύμφωνα μὲ μιὰ ἀρχαία παράδοση, ἦταν οἱ τότε κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος, «ἔφταναν τοὺς πέντε πῆχεις στὸ ὕψος» — καὶ τόσο δυνατὴ, ὅσο ἐκεῖνοι.

Ἑλληνικότητα σημαίνει ἓνα μεγαλειώδη καὶ ἀπερίφραστο πολιτισμὸ, ποὺ δὲν εἶχε ποτὲ κανένας λαός, καὶ ποὺ ὅλοι οἱ ἄλλοι δὲν ἔλειψαν νὰ παραλάβουν γιὰ νὰ στερεώσουν τοὺς δικούς τους.

Καμμιά ἄλλη ἐθνότητα δὲν ἔδωσε στὸ κόσμον τόσα πολλὰ δημιουργήματα, στὴν σκέψη, τὴν τέχνη, στὴν ἐπιστήμη, καὶ κυρίως στὴν ἱατρικὴ. Ἡ ἱατρικὴ ἦταν — καὶ πρέπει νὰ ξαναγίνει — ἡ πιὸ ἐλληνικὴ ἀπ' ὅλες τὶς ἐπιστήμες, μ' ὅλη τὴν ἠθικὴ καὶ πνευματικὴ σημασίαν τῆς ἔννοιας ἐλληνικῆς.

ΔΙΟΝΥΣΗΣ ΜΙΤΑΚΗΣ

Συζητώντας τὴν ἑλληνικότητα

Πάνω σ' ἓνα ξανάσασμά μου, σὰν εἶδα πρὶν τρεῖς μῆνες περίπου στὸ φῶς τὰ τρία φετεινά μου βιβλία, ἄρχισε νὰ κλωθογυρίζει στὴ σκέψη μου ἀδιάπλαστο μ' ἄλλα καὶ τὸ θέμα «ἑλληνικότητα», συμπτωματικὰ κάπως ἔτσι ποὺ ἄρχισε στὸ τεύχος Σεπτέμβρη καὶ τῶσε σοβαρότερα τὸν Ὀκτώβρη '83 ὑπόψη στοὺς ἀναγνώστες τοῦ δ «Δαυλός» γιὰ συζήτηση.

Τὴ συζήτηση ἀνοίξε ὁ «Μετέωρος» εὐστοχα (σ. 961), ὅτι «εἶναι ἐξαιρετικὰ δύσκολο νὰ ὀριστεῖ ἡ ἑλληνικότητα... γιατί ἡ ἐννοία ἔχει τόσο ἱστορικὸ εὖρος, τόση χρονικὴ ἔκταση, ὥστε νὰ παρουσιάζει πολλὰς ὁψεις καὶ ἀποχρώσεις στὶς διαφορὰς ἐποχές...». Κι ὀρθὰ ξεχωρίζει «τὸ ζεῦγμα Ἑλευθερία — Ἀλήθεια» ὡς κορυφαῖες ἐννοίες τῆς κι ἀξίης τῆς (σ. 692), ἃν κι εὐλόγα θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ ἐκφράσει ἐπιφυλάξεις γιὰ κάποια ἄλλα σημεῖα. Ἀ.χ. ν' ἀμφισβητῇ βάσιμα σὰν ἑλληνικὴ ἀνακάλυψη τὴν «ἐπιστημονικὴ τεχνολογία», γιατί θὰ πρεπε πρῶτα ν' ἀποδειχτεῖ ὡς ἐμπειρικὴ ἢ προγενέστερη τεχνολογία τῶν πυραμίδων.

Συμφωνῶ καὶ στὸ ὅτι ἡ καθάρια ἑλληνικότητα εἶναι κανονικὰ ἀσυμβίβαστη μὲ τὸ δόγμα, ἀκόμα καὶ στοὺς χώρους τῆς θρησκευτικῆς πίστης. Παραδειγματικὰ τὸ ἐβραϊκὸ «ἀρχὴ σοφίας φόβος Κυρίου» θάταν ἀδιανόητο ἢ «μωρία» γιὰ διανοούμενο Ἑλληνα, ὅπως παρατήρησε καὶ ὁ Ἀπόστολος Παῦλος: «Ἰουδαῖοι σημεῖα αἰτοῦσι καὶ Ἑλληνας σοφίαν ζητοῦσιν» (Κορ., Α1,22). Ἔτσι ἐξηγιέται, ποὺ τὸ καθαυτό ἑλληνικὸ στοιχεῖο ἀπόστεργε τὸ χριστιανικὸ δόγμα τοῦ Τερτυλλιανοῦ «πίστευε καὶ μὴ ἐρεῦνα» κι ἔκλινε στὸ ὠριγένειο φέγγος «πίστευε καὶ ἐρεῦνα».

Ἀντίστροφα, ταιριαστὰ στὸν Ἑλληνα ἐρχονται τ' ἀρχαῖα «ἀρχὴ σοφίας ὀνομάτων ἐπισκεψίς» καὶ «ἀρχὴ λέξεως τὸ ἑλληνίζειν» (Ἀριστ., Ρητορ., 1407α, 20) ποὺ πᾶ νὰ ποῦν πῶς πρέπει νὰ προτάσσεται ἐξηγητικὰ στὸ θέμα γλωσσικὴ ἐξέταση καὶ νὰ δίνεται ἔστω καὶ λειψὰ ὀνομαστικὸς ὀρισμός, ἀφοῦ «ἐξ ἀρχῆς τὰ πράγματα φυόμε-

να βλέπειεν.. κάλλιστ' ἂν οὕτω θεωρήσειεν» (Ἀριστ., Πολ., 1252α, 24), δηλαδή: Ὅποιος παρατηρήσει στὴ γένεσή τους τὰ πράγματα, θὰ καταφέρει νὰ τὰ θεωρήσει καλύτερα. Καί, θὰ πρόσθέταμε, πῶς ἔτσι, σ' εὐεπίφορα γι' ἀνοίγματα θέματα σὰν τὸ προκείμενο, θὰ ἀποφεύγονταν πιθανῶς διαλογικὲς πελαγοδρομίες, ποὺ θὰ περίπλεκαν ἴσως τὸν ἀναγνώστη, ἀντὶ νὰ τὸν διευκολύνουν μεθοδικὰ, γιὰ νὰ βγάλει μόνος τοῦ σωστὰ συμπεράσματα.

Τὰ διάφορα λεξικά μᾶς μαθαίνουν πῶς ἑλληνικότητα εἶναι «τὸ γνῶρισμα, ἡ ἰδιότητα τοῦ Ἑλλήνα ἢ τοῦ ἑλληνικοῦ». Σ' αὐτὰ διακρίνομε δύο σημασίες, μιὰ στενότερη, π' ἀφορᾷ τὰ γνωρίσματα τῶν Ἑλλήνων, καὶ μιὰ εὐρύτερη, ποὺ τὸ διαζευτικὸ «ἢ τοῦ ἑλληνικοῦ» προσδίνει στὴ λέξη δυσπροδιόριστο χωρὸχρονο καὶ εἰδολογικὸ ἐννοιολογικὸ πλάτος, ὥστε τελικὰ αὐτὴ ν' ἀποβαίνει ταυτόσημη μὲ τὴν ἀδόκιμη «ἑλληνοσύνη» καὶ τὴν πιὸ δόκιμη «Ἑλληνισμός». Ὅποτε στὸ ἐρώτημα, «τί εἶναι ἑλληνικότητα;», θὰ μπορούσαμε περιληπτικὰ ν' ἀπαντήσουμε: Σύνολο χαρακτηριστικῶν γνωρισμάτων καὶ πολιτισμικῶν στοιχείων, ὅπως αὐτὰ διαμορφώθηκαν ἀπὸ τὸν τρόπο ζωῆς τῶν Ἑλλήνων καθόλη τὴν ἱστορικὴ πορεία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους».

Ἀτελὴς ὁ ὀρισμὸς δὲν ἱκανοποιεῖ οὕτε τὸν κατασκευαστὴ τοῦ, ἀλλ' εἶναι φρονῶ ἱκανὸς ν' ἀποτελέσει ἀφετηρία ἐποικοδομητικῆς διαλογικῆς συζήτησης. Πρῶτα γιὰτ' ἔχει τὸ προτέρημα ν' ἀφορᾷ τὸν Ἑλληνισμὸ σ' ὁλότητα, σ' ἐνιαῖο σύνολο, ἀκόμα κι ὅταν γιὰ ἱστορικοὺς καὶ μεθοδολογικοὺς λόγους τὸν θεωροῦμε καὶ μερικότερα στὶς διαφορὰς διαχρονικὲς καὶ πραγματολογικὲς διακυμάνσεις τοῦ. Παραδειγματικὰ ἡ προσωκρατικὴ «ἑλληνικότητα» τοῦ Νίτσε, ὁ ἑλληνιστικὸς «Ἑλληνισμός» τοῦ Ντρώζεν καὶ ἡ στερνότερη πολυσυζητημένη καὶ παρανοημένη «Ρωμιοσύνη», ἐντάσσονται στὸν καθόλου Ἑλληνισμὸ ἀλληλένδετα

σάν επιμέρους ιστορικές ενότητες ή ελληνικότητες. Τοῦτο ἔχει ἰδιαίτερη σημασία, γιατί δὲ βλέπουμε ἀντινομικά «Ἑλληνικότητα ἢ Ρωμιόσύνη;», ἀλλὰ συνθετικά νοοῦμε τὴ δευτέρα ἐνταγμένη στὴν πρώτη.

Πέρα ἀπὸ τίς ὁποιες ὁμοιότητές του ὁ Ἑλληνισμὸς παρουσιάζει ποικίλες διαφοροποιήσεις, ἐξάρσεις καὶ μεταπτώσεις, ὅχι μόνο στὶς διακυμάνσεις τοῦ χρόνου, μὰ καὶ στὶς συνθήκες τοῦ χώρου, ὅπως στὰ παλιότερα ἀπλώματά του παραλιακά τῆς Μεσογείου καὶ τοῦ Πόντου ἢ μετέπειτα στὰ βάθη τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς ἢ στὴ στενότερη διασπορά του, ἀλλὰ καὶ μέσα στὴν κύρια ἐστία του, στὴν Ἑλλάδα. Γι' αὐτοὺς τοὺς λόγους, ὅλες οἱ κατακαιροὺς προβολόμενες ἀπὸ τοὺς μελετητές διακρίσεις σὲ ἱστορικές ἐνότητες εἶναι συμβατικές, ὅπως καὶ ἡ ἐδῶ προταμένη διάκριση μὲ βάση τὴν ὕψιστη ἐλληνικὴ μὰ καὶ πανανθρώπινη ἀξία ποὺ καλεῖται Ἑλευθερία, ἥτοι: Ἑλληνισμὸς τῆς αὐτόνομης, τῆς ἀπολεσμένης καὶ τῆς ἐπανακτημένης Ἑλευθερίας του.

* * *

Ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς αὐτόνομης Ἑλευθερίας χρονικὰ καλύπτει συμβατικά μιὰ χιλιετία, ἀπ' τὸ ἐνωτικὸ παρουσιάσμά του στὰ Τρωϊκὰ μέχρι τὴν στοὺς Ρωμαίους ὑποταγὴ τοῦ τὸν β' π.Χ. αἰώνα. Πολιτισμικά τὸν βλέπομε ἀνθισμένο μὲ ποίηση. Τὸ πρῶτο ποιητικὸ εἶδος, τὸ ἔπος, παρουσιάζεται ἀρχικὰ μὲ τὸν Ὅμηρο καὶ Ἡσίοδο ἐξελιγμένο στὴν κορυφαία του ἔκφραση, ἐνῶ ἡ ποικίλη λυρική ποίηση, μὲ μουσικὴ ἢ καὶ χορὸ, κορυφώνεται τὸ δ' π.Χ. αἰώνα μὲ τὸν Πίνδαρο καὶ ἡ δραματική, δηλ. ὁ συνδυασμὸς ἔπους καὶ μέλους, φθάνει σὲ τελειότητα τὸν 5ο αἰώνα μὲ τοὺς τρεῖς τραγικούς Αἰσχύλο - Σοφοκλῆ - Εὐριπίδη· καὶ τὸν κωμωδοποιὸ Ἀριστοφάνη. Ἔτσι στὴν Ἑλλάδα γεννήθηκε κατὰ τὸ πρωτόφαντο γιὰ τὸν ἄνθρωπο, τὸ θέατρο.

Ἐξάλλου οἱ προσωκρατικοὶ σοφοὶ ἢ φυσικοὶ φιλόσοφοι ἔφεραν στὴ γῆ τὴ φιλοσοφία, τὴν ὁποία σχεδὸν ὀλοκλήρωσε καὶ τὴν ἔφτασε στὸ ἀπόγειό της ἡ φιλοσοφικὴ τριάδα Σωκράτης - Πλάτων - Ἀρι-

στοτέλης. Αὐτοί, ἰδιαίτερα ὁ τρίτος, θεμελίωσαν καὶ τὴν ἐπιστήμη. Κι ἔχομε ἔτσι ἀνάταση καὶ ἀνοιγμα τοῦ Λόγου, ποὺ θεωρεῖ τὴν Ἀλήθεια (Γνωσιολογία) καὶ τὸ Ἀγαθὸ ἢ τὴν Ἀρετὴ (Ἠθική) καὶ Ὁραῖο (Αἰσθητική) μὲ μέτρο καὶ ἀρμονία στὰ ἐπιμέρους καὶ στὰ σύνολα. Λ.χ. ἡ ἀλήθεια ἐκφράζεται μὲ ἥθος καὶ ὠραιότητα ἢ ἡ ἀρετὴ θεωρεῖται διανοητικά, ἠθικά καὶ αἰσθητικά «*κάλλει καὶ συμμετρία καὶ ἀληθεία*», ἀλλὰ καὶ δίκαια, ἀφοῦ καὶ ἡ Δικαιοσύνη σάν ἀρετὴ πῆρε διάσταση ζηλευτὴ μὲ τοῦ Σωκράτη π.χ. τὴ θέση «εἰ ἀναγκαῖον.... ἀδικεῖσθαι ἢ ἀδικεῖν».

Παράλληλα ἄλλες ἐννοιες λαβαίνουν οἰκουμένην ἀπήχηση καὶ αἰώνιο κύρος, γιὰ νὰ κρίνονται ἔκτοτε ὡς ὕψιστα ἀνθρώπινα ἀγαθὰ ἢ ἀξίες ἢ ιδέες, ὅπως τὸ Ἀθλητικὸ Πνεῦμα ἢ ἰδεῶδες, ποὺ συνδυαστὰ ἐπίσης μὲ τὸ ὠραῖο, τὸ ἀγαθὸ καὶ τὸ ἀληθινὸ φλογίζει ἄσβεστα ἰδίως τὴν Ὀλυμπία, ἢ ὅπως ἡ Ἀμφικτιονικὴ Ἰδέα, ποὺ θερμουργεῖται στοὺς Δελφούς ἰδίως αἶδια σὰ σύμβολο συναδέλφωσης τῶν λαῶν, ἢ ὅπως ἡ πολιτικὴ ἐλευθερία, ποὺ ἀνυψώνεται μέσα ἀπὸνα ἀπαράβλητο καλλιτεχνικὸ καὶ πνευματοβόλο ἀθηναϊκὸ κόσμο σὲ Δημοκρατικὴ Ἑλευθερία. Αὕτῃ ἰδιαίτερα ἀποδεσμεύει τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὴ δουλικὴ ἀνατολίτικη δεσποτεία καὶ ἱεροκρατία καὶ προσδίνει στὴν Ἀνθρώπινη Ἑλευθερία μ' ὅλες τῆς τίς ἐκφράσεις (ὡς ἐθνική, πνευματική, ἐσωτερικὴ-ἠθικὴ κλπ.) ἀσύλληπτο εὖρος, βάθος καὶ ὕψος.

Σημειωτέον ὅτι οἱ ὁσάνω ὑπογραμμισμένες καὶ ἄλλες πρωτόγνωρες ἐννοιες ἢ ἀξίες ἢ ιδέες, ποὺ πῆραν στὸν ἐλληνόκοσμο τελειότητα, οἰκουμένην καὶ αἰωνιότητα ἢ ὑπεριστορικότητα, ὅπως θὰ προτιμοῦσε ὁ Βέρνερ Γιαϊγκερ, ἀφοροῦν κατὰ πρότυπο τοῦ λόγου τὸν Ἀνθρωπο ὡς Πρόσωπο καὶ Ἀνθρώπινη Κοινωνία, καὶ ὅχι μιὰ ἀγελαία καὶ ἄγνωρη στὸ μυστήριον ἀνατολίτικη μάζα, ἥτοι συντείνουν ὁμόφωνα στὸ ἰδεῶδες διαμόρφωση Ἀνθρώπου καλοῦ κάγαθοῦ. Τὴν ἀνθρωποπλαστικὴ δύναμη τοῦ ἀρχαιοελληνικοῦ πνεύματος διέβλεψαν οἱ Ρωμαῖοι κι ὀνόμασαν τίς ἐλληνικὲς σπουδὲς *studia humaniora* καὶ τὴν ἐλληνικὴ παιδεία,

Ἑλληνισμοῦ στὴ συζητούμενη περίοδο ἢ νὰ τείνομε ἀνιστόρητα νὰ υποβαθμίζουμε ἢ καὶ νὰ ὑπερεκτιμοῦμε τὴ σημασία τοῦ ὄρου «Ρωμιοσύνη».

Τὸ δῖλημμα «Ἑλληνες ἢ Ρωμιοί, Ἑλληνισμός ἢ Ρωμιοσύνη», ἀποτελεῖ οὐσιαστικά παρανόημα, πού πῆρε ὥστόσο ἀσυνήθιστη συζητική ἐνταση κι ἐκταση τὸ 1901-2, μ' ἀφορμὴ τὸν τίτλο «*Ἱστορία τῆς Ρωμιοσύνης*» τοῦ συγγράμματος τοῦ Ἀργύρη Ἐφταλιώτη π' ἀφορὰ τὴν πρωτοβυζαντινὴ περίοδο 323—565. Τρεῖς πανεπιστημιακοὶ δάσκαλοι, Γ. Σωτηριάδης - Ν. Πολίτης - Γ. Χατζηδάκις, ἀντέδρασαν μὲ δημοσιεύματά τους, πὺδ μελετημένα καὶ μετριοπαθῶς ὁ Πολίτης, πὺδ δριμύς ὁ Σωτηριάδης, πδ-βλεπε στὴ λέξη εὐτέλεια καὶ χυδαιότητα, καθὼς καὶ ὁ Χατζηδάκις, πὺδ ἐξέπληξε καὶ τὸν Κρουμπάχερ γι' αὐτά: «μετὰ τοῦ ὀνόματος *Ρωμαίος*, *Ρωμαῖκο* κτλ. συνάπτεται σήμερον παρ' ἡμῖν πᾶσα πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ ἀτασθαλία καὶ ἀκοσμία...». Συνήγοροι στὴν κατηγορούμενη «Ρωμιοσύνη» παρουσιάστηκαν οἱ Παλαμᾶς - Ξενόπουλος - Ψυχάρης, γὰ νὰ ὑποστηρίξουν, πῶς καὶ μὲ τὰ κάποια ψεγάδια τῆς εἶναι κι αὐτὴ «*ὄνομα ἄγιο καὶ τιμημένο*».

Ἀπὸ τότε ἐξακολουθεῖ πότε-πότε νὰ ξανασυζητιέται σὰ δῖλημμα ἀπὸ δικούς μας καὶ ξένους. Ὁ Patrick Fermor στὸ βιβλίο του «*Roumeli travels in Northern Greece*» (London 1966, σελ. 90 κ.έ.) τὸ ἀποκαλεῖ «*Helleno - Romaic dilemma*» = Ἑλληνορωμαϊκὸ δῖλημμα καὶ ὑπομονετικὰ βρῆκε ἐξήμιση περίπου δεκάδες διαφορὲς (σελ. 107-113) ἀνάμεσα στὸ Ρωμιὸ καὶ στὸν Ἕλληνα. Ὁ «*Δαυλός*» π' ἀνοίξε αὐτὴ τὴ συζήτηση θὰ μπορούσε ἴσως νὰ παρουσιάσει στοὺς ἀναγνώστες του αὐτὰ τὰ διαφοροετικὰ χαρακτηριστικά, γὰ νὰ τὰ κρίνουν. Ἐνδεικτικὰ σημειῶνω ἐδῶ, πῶς ὁ Ρωμιὸς στὰ 1,2,3 φέρνεται νὰ τείνει στὸ πρακτικὸ, συγκεκριμένον καὶ ρεαλιστικὸ, ἐνῶ ὁ Ἕλληνας στὸ θεωρητικὸ, ἀφηρημένον καὶ ἰδεαλιστικὸ. Στὰ τρία τελευταῖα ὁ πρῶτος λογίζεται δημοτικὸγλωσσος καὶ νοσταλγὸς τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας καὶ τῆς Ἁγία-Σοφίας, ἐνῶ ὁ δεῦτερος καθαρευουσιάνος καὶ νοσταλγὸς τοῦ Χρυσοῦ

Αἰῶνα καὶ τοῦ Παρθενῶνα. Αὐτὰ τὰ δειγματολογικὰ κάνουν θαρρῶ εὐκόλα νοητό, πῶς δὲν ἀπηχοῦν τὸν προεπαναστατικὸ Ρωμιὸ ἢ καὶ τὸν μετεπαναστατικὸ σὰν ἀνάμνηση.

Διεξοδικὸ ἐξηγητικὸ ἀνοιγμα σ' ὅσα ἐνδεικτικὰ ἀναφερόμαστε δὲν εἶναι δῶ δυνατό. Σὲ πρόσφατο κάπως σχετικὸ δημοσίευσμά μας στὸ περ. «*Στερεὰ Ἑλλάς*» μὲ τίτλο «*Ἑλληνοπροτίμηση ἢ ξενοπροτίμηση*» ἐξετάζεται ἱστορικὰ ἀντιφατικὴ κακία, π' ἀδικα ἀποδίδεται στοὺς Ἕλληνες ἀπὸ τοὺς Τάκιτο-Παυσανία καὶ πιπιλίζεται σήμερα, καὶ ἐξηγιέται: «*Γενικὰ παρανόησαν τοὺς προεπαναστατικούς Ἕλληνες οἱ ξένοι περιηγητές, ἀποδίδοντάς τοὺς ἐπιπόλαια κακίες πὺδ ἐκτρέφει ἰσάθε σκλαβιὰ καὶ παραβλέποντας τὶς πραγματικὲς ἐσώτερες ἀρετὲς τοὺς. Δὲν ἐπιτρέπεται οἱ σώφρονες συγγραφεῖς νὰ κρίνουν αὐστηρὰ ἓνα λαὸ πὺδ τελεῖ σὲ ξενοκατοχὴ ἢ δικτατορικὴ ὑποτέλεια*».

Ἀναμφίβολα οἱ Ρωμιοὶ ξέπεσαν σὰν δούλους τοὺς σκλάβους καὶ μετῆλθαν τὴν κακομοιριά καὶ τὴν ὑποκρισία, γὰ νὰ ἐπιβιώσουν. Γι' αὐτὸ καὶ περιφρονητικὰ ἢ ἀποποιητικὰ ἀκούεται: «*ποῖός θὰ φτιάσει τὸ Ρωμέικο;*». Θάταν παράδοξο νὰ ξεπηδήσει καὶ διατηρηθεῖ σ' αἰῶνες σκλαβιάς ἀψεγάδιαστη λέξη. Ὅμως τίνος Ἑλλήνος ἢ ἐλληνικότητα δὲν ἀναφερόνεται, ὅταν καὶ τώρα τραγουδιέται τὸ «*τῇ Ρωμιοσύνῃ μὴ τὴν κλαῖς*»; Ὡρα ὅμως νὰ σημάνομε καὶ τ' ἀξιοτίμητα κι ἀξιομίμητα κι ἀξιομνημόνευτα γνωρίσματα τῆς δόλιας ἀδολῆς Ρωμιοσύνης.

Ἐκεῖνο πὺδ πρωταρχικὰ θὰ μπορούσε νὰ περιμένει κανεὶς ἀπὸ ἓνα δουλωμένο λαὸ, εἶναι φρονὴ ἢ σημασιολογικὰ πλατιά λογισμένη Ἀντίστασή του, γὰ νὰ μὴν ἀτονίσει ἢ σταθερὴ του διάθεση γὰ ἐπανάσταση τῆς ἀπολεσμένης ἐλευθερίας του καὶ ἡ ταυτόχρονη προσπάθειά του νὰ περισώσει ὅ,τι μπορέσει ἀπὸ τὴν τιμαλφὴ του κληρονομιά. Τὸ κατὰ πόσο τὸ Ἑλληνικὸ Ἔθνος κατάφερε νὰ κρατήσῃ τὴν ἐλληνικότητά του κατὰ τὴ Ρωμαϊκὴ κυριαρχία, τὸ μαρτυρεῖ ρητὰ ὁ Ὁράτιος μὲ τὴν περίφημη ρήση «*Graecia capta ferum victorem cepit et artes intulit agresti Latio*», μὰ κι ἄλ-

λοι Ρωμαίοι σημαίνοντες, σάν τόν Κικέρωνα, πού συνιστοῦσαν ἑλληνικὴ παιδεία στὴ λατινικὴ νεολαία. Κι εὐτυχῶς γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα διέπρεπαν καὶ τότε Ἕλληνες δάσκαλοι λχ. σάν τὸν Ἰσάξιο τοῦ Θουκυδίδου ἱστορικὸ Πολύβιο, τὸ μέγα γεωγράφο Στράβωνα, τὸν Πλούταρχο κι ἄλλους πολλούς. Ἀνάλογα παρατηροῦμε κι ἀργότερα, κι ἀφοῦ συγκεκριμένα ἀποχωρίζεται σατανικὰ τὴν ἐθνικὴ γλωσσικὴ φορεσιὰ τοῦ ὁ Ἕλληνας καὶ ντύνεται ξένη, καὶ δὴ τὴν τοῦ κατακτητῆ τοῦ.

Πρῶτα πρῶτα καὶ τότε καὶ συνεχόμενα στοὺς αἰῶνες ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα κρατᾷ πολὺ γεῖρα. Καὶ εἶναι πραγματικὰ ἓνα ἀπὸ τὰ ἐκπληκτικὰ ἱστορικὰ παράδοξα, τὸ ὅτι ἀνορθόδοξα ἡ Ὁρθοδοξία βαπτίζει στ' ὄνομα τοῦ Ναζωραίου τὸν Ἕλληνα «Ρωμαιο-Ρωμαῖο-Ρωμιό» καὶ τὸν Ἑλληνισμό «Ρωμιόσύνη», ὅταν ὁ ἴδιος ὁ ἰδρυτὴς τῆς νέας πίστεως ἔχει κανονικὰ ἀποβάλει τὴν ἑβραϊκὴ περιβολὴ τοῦ «Ἰησοῦς» καὶ περιβληθεὶ τὴν ἑλληνικὴ «Χριστός», καὶ κάθε ὁπαδός του καὶ ἡ θρησκεία του δὲν πῆραν τὰ τελικὰ ἐπίσημα ὀνόματα «Ἰησοῦτης, ἰησουϊτικὸς, ἰησουϊτισμός»! Κι ὅταν ταυτόχρονα ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα εἶναι κυρίαρχη στὴ Βυζαντινὴ Ἐκκλησία!

Ἄλλ' ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα δὲν ἀποτελεῖ ἀπλῶς λεκτικὸ περικάλυμμα καὶ τρόπο μηχανικῆς συνεννόησης, μὰ καὶ φορές περιεκτικὸ κόσμου ἰδεῶν πού εἰσχωρεῖ στὴ νέα θρησκεία σὰ ρητορεία, φιλοσοφία, παιδεία, ὥστε ὁ Μπέρξον νὰ διαπιστώσει ὅτι «ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι φορτωμένος μὲ ἑλλ.νικὴ φιλοσοφία» κι ὁ Γιαϊγκερ νὰ πεί πῶς δὲν ἐκχριστιανίστηκε μόνο ὁ Ἑλληνισμός ἀλλ' ἐξελληνίστηκε καὶ ὁ Χριστιανισμός. Δηλ. παρὰ τὴν ἀντιφορά τους οἱ δύο κόσμοι ἔρχονται σὲ μιὰ ἐσώτερη σχέση πού μὲ τὸ χρόνον ἐξελίσσεται σὲ Ἑλληνο-χριστιανικὴ συζυγία. Πρόκειται γιὰ μέγα ἄθλο τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, ἀφοῦ στὴν Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία κυριαρχοῦσε ἐπίσημα ἡ ἔναντι τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀδιαλλαξία τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου καὶ οἱ μετριοπαθεῖς ἱεράρχες, Μέγας Βασίλειος καὶ λοιποί, περιορίζαν τὴν ἑλληνικὴ παιδεία στὸ ρόλο τῆς χριστιανικῆς προπαίδειας.

Πλὴν ὅμως, ὅπως Ἕλληνες ἀρχιτεκτόνησαν τὴν Ἀγία Σοφία, Ἕλληνες πλασιώσαν στὶς σημαίνουσες θέσεις καὶ τὴ Βυζαντινὴ Ἐκκλησία, καὶ ἄλλο ἂν δὲν τολμοῦσαν ν' αὐτοκαλοῦνται μὲ τὸ κοινὸ ἐθνικὸ ὄνομά τους, ὅμως δὲ λησμόνησαν ποτὲ τὴν ἑλληνικότητά τους. Ἔτσι ξεπῆδησαν ἐκκλησιαστικὲς μορφές σάν τοὺς Φώτιο, Ἀρέθα, Εὐστάθιο, πού δὲν διαφύλαξαν ἀπλῶς στατικά, μὰ καὶ ἐπιμελήθηκαν κριτικὰ-προωθητικὰ τὰ Ἑλληνικὰ Γράμματα καὶ συντέλεσαν σ' ἑλληνικὴ ἀνθρωπιστικὴ ἀναγέννηση.

Ἡ ἀναγέννηση κεῖνη γίνεται φανερότερη μὲ τὶς σταυροφορίες, ἰδίως ἀπὸ τὴν 4η, ὅταν τὸ 1204 λατινικὰ χριστιανικὰ φύλα μὲ τὴν ἐπίφαση τοῦ σταυροῦ ἀποκαλύφθηκαν ὑπηρέτες δυτικῶν πολιτικοοικονομικῶν συμφερόντων καὶ μεταβλήθηκαν σὲ κατακτητὲς καὶ ρημαχτὲς τῆς Πόλης, ἀφοῦ ἀρπαξαν τοὺς κάθε λογῆς θησαυροὺς, ἔκαψαν βιβλιοθήκες καὶ λεηλάτησαν ὅλους ἀνεξάρτητα τοὺς ναοὺς. Ἀξιοσημείωτο εἶναι, ὅτι τὴν περίοδο κεῖνη (1204—1453) διαμορφώθηκαν πρῶτιμες ὁάσεις Ἑλληνισμοῦ ἐπαναστατημένης Ἑλευθερίας, Ἑλληνισμοῦ πού θὰ πᾶσει ξανὰ στὴ σκλαβιά ἔπειτα ἀπὸ τὰ δυτικὰ χριστιανικὰ καὶ τὰ ἀνατολικὰ μουσουλμανικὰ πλήγματα, μὰ καὶ πού θὰ προφθάσει νὰ ἐκπροσωπήσει τὴν πρῶτὴν δυτικὴ Ἀναγέννηση μὲ τοὺς Πλήθωνα, Βησσαρίωνα καὶ ἄλλους, ὥσπου ἀργότερα ν' ἀναδείξει τὸ Θεοτοκόπουλο.

Στὴ συνέχεια Ἕλληνες - Ἑλληνισμοὶ ξαναβαπτίζονται ἀπὸ Πατριαρχεῖο καὶ κατακτητὴ συμβεβλημένα «Ρούμ», ἥτοι «Ρωμιοὶ - Ρωμιόσύνη». Νὰ γιὰτὶ ἡ Ρωμιόσύνη ἀποτελεῖ ἀναπόσπαστο τμῆμα τοῦ ὅλου Ἑλληνισμοῦ. Νὰ γιὰτὶ κρίνει ἱστορικὰ λαθεμένα, ὅποιος ἐπικρίνει τὸ ὄνομα «Ρωμιόσύνη», ἀφοῦ αὐτὸ ἔφερνε ὁ Ἑλληνισμός τῆς μὴ-μένης ἐδῶ περιόδου, ἢ ἀντίθετα ὅποιος παρεξηγεῖ ὅποιον ἀποκαλεῖ τὴ Ρωμιόσύνη ἐξηγημένα «Ἑλληνισμό».

* * *

Ὅσο γιὰ τὸν ἀπὸ τὸ 1821 καὶ δῶθε Ἑλληνισμό τῆς ἐπανακτημένης Ἑ-

λευθερίας ή 'Ελεύθερο Νεοελληνισμό, δέν άρμόζει νά τόν λέμε Ρωμιούνη είμή μόνο σπάνια σά λογοτεχνική έναλλαγή και κατάλοιπο. 'Αλλ' ούτε και λόγος συντρέχει, έστω κι άν άληθεύει τδ γραφόμενο δι για τούς περισσότερους Εύρωπαίους είμαστε «Γραικοί ή Ρωμιοί, κι όχι 'Ελληνες». Γι' αυτό και δέν έπιτρέπεται, θαρρώ, νά μιλάμε οι ίδιοι σήμερα για διαβλητό «ρωμέϊκό ήθος», γιατί τδ νεοελληνικό ήθος και φιλότιμο είναι έφάμιλλο με τδ άρχαίο «ἀγῶνων φιλότιμον», όπως όμονοητικά έκδηλώθηκε σ' άγώνες για 'Εθνική Λευτεριά τδ 1821 και τδ 1940, περιβλημένο με παγκόσμιο θάμβος. Συνεπώς ως προέχον γνώρισμα της σύγχρονης έλληνικότητας θά ξεχωρίζουμε τδ ήρωϊκό στοιχείο.

Ός δεύτερο γνώρισμα θά βλέπαμε τη σταθερή πίστη και τούς άσίγαστους άγώνες του Γένους για τήν όλοκληρωση της 'Εθνικής του Κυριαρχίας και ιδίως γι' άπόκτηση κι έδραωση της Δημοκρατικής 'Ελευθερίας,

πού, καίτοι γεννημένη στόν τόπο του, του τη σέρησαν παρεμβατικά, προσχηματικά και άπροσημάτιστα ξενοδυνάμεις για δικά τους συμφέροντα, εύθους με τη σύσταση του νεοελληνικού κράτους. Τουτο νομίζω δι θα τδ έκτιμήσει σωστότερο όποιος μελετήσει μ' άλλα και τδ βιβλίο «'Η 'Επανάσταση του 1836, ή Πρώτη Πολιτική 'Επανάσταση της Νέας 'Ελλάδας».

Και ως τρίτο θά κρίναμε γενικά τις προσπάθειες του Νέου 'Ελληνισμού για οικονομική άνόρθωση και πολιτιστική άνοδό του. 'Ο σχετικά βραχύς χρόνος έλεύθερου βίου του με συνήθως συνθήκες αντίξοες, δέν του έπιτρέπει βέβαια νά παραβληθεί με προηγμένους λαούς ή νά προβάλει οικουμενικής σημασίας πολιτιστικά στοιχεία. Όμως και μ' όσα έχει νά επιδείξει κάνει την παρουσία του αισθητή στόν εύρωπαϊκό και μεσογειακό χώρο και δημιουργεί προοπτικές αισιόδοξες για μελλοντική βελτίωση σοβαρότερη.

ΣΧΟΛΙΟ ΤΟΥ «ΔΑΥΛΟΥ»:

Είναι φανερό, ότι ό έξαιρετικός διανοούμενος και φιλόλογος τών Πατρών κ. Δ. Μ. στό δοκίμιό του αυτό συχνά παρασύρεται, άθελά του ίσως, σέ σύγχυση ή ταύτιση τών όρων «έλληνικότητα» και «'Ελληνισμός».

'Η πρώτη είναι έννοια καθαρά συνειδησιακή, άναφέρεται: άποκλειστικά στόν ιδιάζοντα «τρόπο» (μη κοινό με άλλους πολιτισμούς, θεωρήσεις ή αντίληψεις) θεωρεΐν τη ζωή και τόν Κόσμο, πού άπλώς έτυχε άποδεδειγμένα νά πρωτοεμφανισθή και όλοκληρωθή στην 'Ελλάδα, σέ ώρισμένες μάλλον συνειδησεις —πολλές ή λίγες δέν έχει σημασία— της 'Ελλάδας, της προκλαστικής, κλασσικής κι έν μέρει της έλληνιστικής 'Ελλάδας, «τρόπο» και αντίληψη και πράξη πράγματι έπαναστατικά, συγκλονιστικά θάλεγα, πού σφραγίζουν προσδιοριστικά σύμπασα τήν Ιστορία του Πνεύματος και του Πολιτισμού, άνεξάρτητα τόπου και χρόνου. 'Η έλληνικότητα είναι άξία του έσώτερου συνειδένα και άλήθεια πνευματική και πρακτική πανανθρώπινης, οικουμενικής ισχύος: ώρισμένα δέ στοιχεία της, στά όποια συνήθως σταματούν οι σχολαστικοί ή άκαδημαϊκοί μελετητές της, όπως ή έλληνική γλώσσα ως όργανο έκφράσεώς της, ό έλληνικός χώρος ως τόπος εμφάνισεώς της, ή έλληνική Ιστορία, άκόμη και τά ύλικά ή πνευματικά προϊόντα κι έργα της ως πολιτιστική παράδοση, είναι γνωρίσματα έξωτερικά, είναι άπλές εκφάνσεις της και αντιπροσωπεύουν τη βαθύτερη φύση και πρωτογενή ιδεολογική δύναμη, τήν υπερχρονική και υπερτοπική, της έλληνικότητας. Αυτή ή φύση και δύναμη, θά μπορούσε με δύο λόγια νά

λεχθῇ, εἶναι ἡ ἄχρονη, ἄτοπη, ἄσκοπη, χωρὶς ἐπιδιώξεις χρησιμοθηρικές κι ἐξουσιαστικές καὶ χωρὶς δεσμεύσεις ὑποκειμενικές (ὑπαρξιακές, γιὰ νὰ χρησιμοποιήσω ἓνα ὄρο τῆς μόδας) ἢ ἀντικειμενικές (πολιτικός ἢ μεταφυσικός φόβος) συνειδησιακὴ ἐλευθέρωση ἢ ὑπέρβαση τοῦ ἀνθρώπου-βιολογικοῦ ὄντος, τοῦ ὑποκειμένου ἀποκλειστικὰ στὴν ἀναγκαιότητα ἢ σκοπιμότητα τῆς ζωῆς, καὶ ἡ ἐκτίναξή του στὸ ἐπίπεδο τοῦ ἀνθρώπου ποὺ ὀρέγεται ἡ θεᾶται ἡ πράττει τὸ ἐλεύθερο κινῆθινὸ ἀπλῶς (αὐτοτελῶς καὶ ἐντελῶς ἀνεξάρτητα πρὸς ὅ,τι ἄλλο). Τὸ ἱστορικὸ ἀνέκδοτο τοῦ Θαλῆ ποὺ ἔπese στὸ πηγάδι —ἀδιαφόρησε δηλ. γιὰ τὴ βιολογικὴ του ὑπόσταση— καθὼς ἀναζητοῦσε, ἐλεύθερος ἀπ' ὅλα, τὴν συμπαντικὴ ἀλήθεια, ἀντιπροσωπεύει ἴσως συμβολικὰ αὐτὸ ποὺ ἀποτελεῖ τὴν πεμπτουσίαν τῆς ἐλληνικότητος. Καὶ κάτι ἀνάλογο θὰ μπορούσε νὰ λεχθῇ γιὰ τὴν Εὐκλείδειον Γεωμετρίαν καὶ τὴν ἀτομικὴ θεωρίαν τοῦ Δημόκριτου ἢ τὴν ἐπιστημονικὴ Μηχανικὴ ἢ τεχνολογία τοῦ Ἀρχιμήδη —γιὰ τὴν ὁποία μιλᾷ ὁ Δ.Μ.—, ποὺ οἱ δημιουργοὶ τους τίς συνέλαβαν χάριν τῆς ἀλήθειας καὶ μόνο, χωρὶς ἐξουσιαστικούς ἢ ἄλλους σκοπούς, ἐπιδιώξεις, ἐφαρμογές κλπ.

Ὁ «Ἑλληνισμός» εἶναι ἐννοία ἱστορικὴ, πολιτιστικὴ, γλωσσικὴ, ἐθνικὴ ἢ ὅ,τι ἄλλο θέλετε, ἀλλὰ δὲν εἶναι —ὄχι!— ἐλληνικότητα μὲ τὴν ἐλευθερωτικὴ καὶ ἐξαληθευτικὴ ἐννοία τοῦ ὄρου. Ἐξ οὗ καὶ ἡ μακραίωνη καὶ ἀδιατάρακτη συνήθως συνύπαρξή του μὲ τὸ δόγμα, τὴ δουλείαν, τὴ ρωμιοσύνη καὶ τὰ λοιπὰ, φύσει ἀντιφατικὰ καὶ φύσει ἀντινομικὰ πρὸς τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν ἀλήθειαν (καὶ τὴν ἐλληνικότητα!).

Θέλετε νὰ ἀντλήσουμε ἀπὸ τὴν ἐλληνικότητα τὴν βίωσιν καὶ πράξιν τῆς ἀλήθειας καὶ τῆς ἐλευθερίας, αὐτῶν δηλαδὴ τῶν ὑπέρτατων οὐσιῶν καὶ ποιότητων ποὺ ἐξωβελίσθησαν ἀπὸ τίς συνειδήσεις μας καὶ τὴ ζωὴ μας σήμερον, τὴν ἐποχὴ τῆς παγκυριαρχίας τῶν -ισμῶν, τῆς λογοκρατίας, τοῦ δόλου, τῆς ἀναλήθειας, τῆς παραφύσιν ἐξουσίας, τῆς διαστροφῆς, τῆς σκοπιμοθηρίας, τοῦ πολιτικοῦ καὶ μεταφυσικοῦ φόβου, τοῦ ὑπαρξιακοῦ καὶ συνειδησιακοῦ ἀδιέξοδου; Ἐ, δεῖτε τὴν ὄχι ἱστορικὰ, ἀλλ' ἄχρονα, ὄχι σὰν «μανιέρα» ἀλλὰ σὰν φύσιν, ὄχι σὰν τύπον ἢ ἱστορικὸ σχῆμα ἀλλὰ σὰν δέον, ὄχι σὰν παράδοσιν ἀλλὰ σὰν ἰδέαν ἐλευθερίαν κι ἰδέαν ἀλήθειαν.

Τ' ἄλλα ὅλα εἶναι ἐθνικισμός, διδασκαλισμός, φορμαλισμός, ἱστορισμός, «παραδοσισμός», δογματισμός, «ἐλληνοχριστιανισμός» καί..... ἀνελληνικότητα!

Δ. Ι. Α.

ΣΠΥΡΟΣ ΝΟΝΙΚΑΣ

Ἑλληνικότητα καὶ Οἰκονομισμός

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι τὸ ἀδιέξοδο στὸ ὁποῖο ἔχει περιέλθει σήμερα ἡ ἀνθρωπότης ὀφείλεται κατὰ μεγάλο ποσοστὸ στὴν περίφημη οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη. Ἀκόμη, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι ἡ ἐξουσιαστικὴ καταπίεση ποὺ ἀσκεῖται ἀπὸ ἄτομο σὲ ἄτομο, ἀπὸ κράτος σὲ κράτος, ἀπὸ κοινότητες κρατῶν πᾶνω σὲ ἄλλες κοινότητες καὶ τέλος ἡ νεφελώδης παγκόσμια ἐξουσία ποὺ τελικὰ εἴμαστε ἐμεῖς οἱ ἴδιοι (καὶ συνυπεύθυνα συμμετέχουμε στὴν διατήρηση καὶ διόγκωση τῆς ἐξουσίας αὐτῆς) ὀφείλεται στὸν ἀχαλίνωτο οἰκονομικὸ εὐδαιμονισμό, ποὺ πολὺ μοιάζει μὲ τὸ πιθάρι τῶν Δαναῶν καὶ τὴν μυθολογικὴ ἀσθένεια τοῦ Μίδα.

Ὁ Ἀριστοτέλης (στὰ *Πολιτικά*, Α) ἀναπτύσσει ἀναλυτικὰ, καὶ μὲ κάθε λεπτομέρεια, τὸ εἶδος τῆς οἰκονομίας ποὺ χρειάζεται ὁ ἄνθρωπος γιὰ μίαν ἄρτια ζωὴ. Ἡ οἰκονομία αὐτὴ λειτουργεῖ στὰ πλαίσια τῆς οἰκογενείας καὶ τῆς αὐταρκείας (οἰκιακὴ οἰκονομία), ποὺ σκοπὸ ἔχει νὰ ἀποκτήσει τὰ ἀναγκαῖα τοῦ βίου πράγματα (τροφὴ, ἐνδυση, ὑπόδηση, σπίτι), γιὰ τὰ ὅρια μίας καλῆς ὕλης ζωῆς εἶναι πεπερασμένα καὶ καθόλου ἀπεριόριστα. Ἀντιθέτως, καθὼς ὁ Σόλων εἶπε: «*πλούτου δ' οὐθὲν τέρμα πεφασμένον ἀνδράσι κεῖται*», δηλαδὴ στὸν πλοῦτο δὲν ὑπάρχει ὄριο καὶ κορεσμός. Ἡ οἰκιακὴ αὐτὴ οἰκονομία ἐξασφαλίζει τὰ ἀπαραίτητα ὕλικά ἀγαθὰ στὴν οἰκογένεια καὶ παραπέρα ἀνταλλάσσει, ὅτι τῆς περισσεύει μὲ κάτι ποὺ τῆς λείπει, ὅπως λάδι μὲ σάρι κλπ. Εἶναι ὁ λεγόμενος «ἀντιπραγματισμός». Αὐτὴ ἡ οἰκονομία κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη εἶναι ἡ «*κατὰ φύσιν*» οἰκονομία, ποὺ βασίζεται στὴν αὐτάρκεια, γιὰ τὴν ὑπάρχει καὶ ἡ «*παρὰ φύσιν*». Πράγματι ὁ Ἀριστοτέλης, ἀναλογιζόμενος τὸ χάλι στὸ ὁποῖο μπορεῖ νὰ ὀδηγήσει ὁ ἄμετρος πλουτισμός, φρόντισε νὰ ὀνομάσει τὸ διὰ νομίσματος διεξαγόμενον ἐμπόριο, τὸ χρηματιστικὸ, *καπηλικόν*, καὶ τοὺς ἐμπόρους *καπηλούς*, ποὺ ἀντικειμενικὸ σκοπὸ ἔχουν τὴ συναποκόμιση τοῦ μεγίστου κέρδους. Καὶ εἶναι γνωστόν, ὅτι στὴν νεοελληνικὴ γλῶσσα κάπηλος σημαίνει: α) ἐμποράκος καὶ β) ὁ ἰδιοτελῶς ἐκμεταλλεόμενος κάποιο ἰδεῶδες.

Πόσο δίκιο εἶχε ὁ Ἀριστοτέλης, φάνηκε ἰδιαίτερα στὶς μέρες μας, ὅποτε τὸ κέρδος, ὁ ἄμετρος πλουτισμός, ἡ μονοδιάστατὴ ἀντιμετώπιση τῆς ζωῆς μὲ κοινὸ παρονομαστὴ τῶν πάντων τὴν καταναλωτικὴ κοινωνία, τὸν πλουτισμὸ, τὶς πάσης φύσεως μπίζνες καὶ τὴν δογματικὴ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη κάτω ἀπὸ τὸν μανδύα τοῦ καπιταλισμοῦ, στένεψε τοὺς ὀρίζοντες γιὰ ἀληθινὴ ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου καὶ ὀδήγησε σὲ πνευματικὸ καὶ ὑπαρξιακὸ ἀδιέξοδο. Γιαυτὸ καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἀπέρριψε τὴν χρηματιστικὴ ἐμπορικὴ δραστηριότητα ποὺ ἀσκεῖται ἀπὸ ἐπαγγελματίες (ἐμπόρους) καὶ μαζὶ μ' αὐτὴ ἀπέρριψε κάθε ἄλλη ἐπιχειρηματικὴ δραστηριότητα, γιὰ τὴν μοιραίως κυριαρχεῖται ἀπὸ τὴ χρηματικὸ κέρδος, τὴ συσσώρευση χρηματικοῦ πλούτου καὶ κατ' ἀκολουθίαν δημιουργεῖται ἡ ἔννοια τοῦ τόκου, ἀπὸ τὸν δανεισμὸ τῶν χρημάτων, δηλαδὴ πράγμα «ἐντελῶς ἀντίθετο πρὸς τὴν φύσιν». Μὲ αὐτὰ τὰ ὀλίγα περὶ οἰκονομίας (αὐτάρκτης οἰκιακὴ καὶ οἰκονομία σὲ πεπερασμένα πλαίσια ἀναγκῶν) ὁ Ἀριστοτέλης ἐξάντλησε τὸ θέμα καὶ ἔκλεισε τὰ βιβλία του.

Ὁ Ξενοφώντας στὸν «*Οἰκονομικόν*» του καὶ στὸ «*Περὶ Πόρων ἢ περὶ Προσόδων*» του συμπληρῶνει τὸν Ἀριστοτέλη καὶ ἀσχολεῖται μὲ τὰ δημόσια οἰκονομικὰ καὶ κυρίως μὲ τὰ ταμιακὰ ἔσοδα τῆς πολιτείας, χωρὶς νὰ ἀγγίζει θέματα φορολογικῆς πολιτικῆς, ἐπιδότησεων, δημοσίων ἐπενδύσεων καὶ ἄλλα «ἡχηρὰ παρόμοια» τῆς σήμερον ἡμέρας. Ἀπλῶς συνέστησε πῶς νὰ ἀξιοποιοῦνται καλύτερα τὰ χρυσὰ καὶ ἀργυρὰ ἀφιερῶματα τῶν ναῶν, γιὰ τὴν χρηματοδότηση σπουδαίων ἀναγκῶν τῆς Πολιτείας, ὅπως ἡ κατασκευὴ στόλου γιὰ ἄμυνα τῆς πόλεως κλπ. Ἀκόμη προσπάθησε νὰ ἐρεθίσει τὸ θρησκευτικὸ συναίσθημα τῶν πολιτῶν, γιὰ νὰ κάνουν περισσότερα ἀφιερῶματα στοὺς

ναούς, γιὰ πᾶν ἐνδεχόμενο σὲ καιρὸ ἀνάγκης.

Ἔτσι δὲ πῆγαιναν καλὰ ἀνὰ τοὺς αἰῶνες ἢ σχεδὸν καλὰ, τουλάχιστον ἀπὸ πλευρᾶς «οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως». Δηλαδή ἡ παγκόσμια οἰκονομία ἦταν σχεδὸν στάσιμη ἀπὸ τὴν νεολιθικὴ ἐποχὴ ἢ ἔστω ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ χαλκοῦ μέχρι τὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰῶνα, ποὺ ἀνακαλύφθηκε ὁ ἀτμός καὶ ἄρχισε ἡ βιομηχανικὴ ἐπανάσταση. Στὴν Ἑλλάδα ἡ ἀφύπνιση ἔγινε κάπου 100 χρόνια ἀργότερα· καὶ θυμᾶμαι τὴν γιαγιά μου ποὺ δὲν ἤξερε τὰ χρήματα καὶ τὰ χρειαζότανε μόνο γιὰ τὴν ἐκκλησία. Δηλαδή ζοῦσε ἀκόμη στὸ εἶδος τῆς οἰκονομίας τοῦ Ἀριστοτέλη (οἰκογενειακὴ καὶ αὐτάρκης). Στὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰῶνα, συνδυάζοντας οἱ Ἀγγλοὶ τὸν ἀτμό, γιατί εἶχαν κάρβουνο, τὸ ντόπιο μαλλὶ καὶ τὰ ἀπεριόριστα ἐργατικὰ χέρια ποὺ ζήταγαν δουλειὰ ὅσο-ὅσο, ἱδρυσαν τὴν βιομηχανικὴ ὑφαντουργία, ποὺ ἀποτελεῖ καὶ τὴν ἀρχὴ τῆς βιομηχανικῆς ἐπαναστάσεως, τῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης, τοῦ οἰκονομισμοῦ κλπ.

Οἱ μισθοὶ πείνας, στὸ ὄριο λιμοκτονίας (σιδηροὶ μισθοὶ) καὶ τὰ ὑπέρογκα κέρδη δημιουργήσαν κοινὸν πρόβλημα γύρω ἀπὸ τὸν δίκαιο μισθὸ καὶ στὰ γρήγορα διατυπώθηκε ἡ θεωρία «ἀξία-ἐργασία» τῶν Ἀγγλῶν Adam Smith, David Ricardo, John Stuart Mill καὶ τοῦ Γερμανοεβραίου Karl Marx. Ἀπὸ τοὺς τρεῖς Ἀγγλοὺς βγῆκε ἡ καπιταλιστικὴ θεωρία περὶ μισθοῦ καὶ ἀπὸ τὸν Marx ἡ κομμουνιστικὴ. Τελικὰ καὶ οἱ δύο θεωρίες ἀποδείχτηκαν, σήμερα, φενάκη, γιατί συναντήθηκαν κάτω ἀπὸ τὸν κοινὸ παρονομαστὴ τοῦ ἀστοκαπιταλομαρξισμοῦ, ὅπου τὸ ἄτομο ἔχασε τὴν ἐλευθερία του, ἐξουσιαστικὴ, μαζικοποιήθηκε, γιὰ νὰ δικαιωθεῖ ὁ Ἀριστοτέλης, ποὺ τὴν εὐδαιμονία τοῦ ἀνθρώπου τὴν ἐβλεπε σὲ ἄλλη βάση καὶ ὄχι στὰ οἰκονομικά.

Καὶ ἰδοὺ πῶς συντελέστηκε ἡ ἀδελφοποίηση καὶ κοινὴ μοίρα τοῦ καπιταλισμοῦ καὶ τοῦ μαρξισμοῦ, σὲ ὅ, τι ἀφορᾷ τὰ ἀποτελέσματα ἀπὸ τὴν θεοποίηση τοῦ οἰκονομισμού, ἄσχετα ἀπὸ τὰ παραμύθια, κυρίως τοῦ μαρξισμοῦ:

Τὴν πρωτοτυπία στὴν οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη, στὰ τελευταῖα 100 χρόνια παγκοσμίως, τὴν εἶχε καὶ τὴν ἔχει ἡ Ἀμερικὴ. Ὅμως τὸ 1929-30 ἔγινε ἡ γνωστὴ παγκόσμια οἰκονομικὴ κρίση, ποὺ ἰδιαίτερα αἰσθητὴ ἔγινε στὶς ΗΠΑ, ὅπου τὰ ἐργοστάσια παραδόξως ἔκλεισαν καὶ ὁ κόσμος βρέθηκε χωρὶς δουλειά, πεινασμένος. Τότε ὁ περίφημος Ἀγγλὸς οἰκονομολόγος Keynes εἶπε τὸ ἐξῆς καταπληκτικὸ καὶ ἀπίστευτα ἀβανταδόρικο: Δημιουργήστε κατανάλωση, ζήτησι. Μέχρι ποὺ ὑπέδειξε στὶς κυβερνήσεις νὰ βάζουν τοὺς ἀνεργούς νὰ ἀνοίγουν λάκκους καὶ νὰ τοὺς κλείνουν, ἐπὶ μισθῷ, γιὰ νὰ δημιουργήσουν εἰσοδήματα καὶ στὴ συνέχεια ζήτησι-κατανάλωση. Δηλαδή ξοδεύετε, σπαταλήστε, φάτε τὶς οἰκονομίες σας, σπάστε τὰ στὰ μπουζούκια καὶ θὰ ὀρθοποδήσετε. Ὁ Ροῦσβελτ ἄρπαξε τὴν λύση, τὴν ἔκανε πολιτικὸ πρόγραμμα (New Deal), κέρδισε τὶς ἐκλογές, ἐφάρμοσε τὸ πρόγραμμα σπατάλης καί, ὦ τοῦ θαύματος, τὰ ἐργοστάσια ἄρχισαν νὰ λειτουργοῦν πάλι, ὁ κόσμος νὰ δουλεύει, νὰ εἰσπράττει, νὰ ξοδεύει, νὰ σπαταλάει —καὶ πάει λέγοντας. Καὶ ἡ πολιτικὴ αὐτὴ ἔκτοτε ἔγινε «δόγμα» κατοχυρωμένο συνταγματικὰ ἀπ' ὅλες τὶς κυβερνήσεις τοῦ κόσμου. Μέχρι τότε ὅλοι ξέραμε, ὅτι, ἂν θέλεις νὰ ὀρθοποδήσεις, νὰ προκόψεις, κάνε οἰκονομία. Τώρα τὰ πράγματα ἄλλαξαν ἐρεθιστικά μὲ τὸ μέρος μας. Τώρα λένε, μὴν κάνετε οἰκονομία, ξοδεύετε, σπαταλήστε, θάψτε πορτοκάλια στὶς χωματερές, πετάξτε στὸν Ἀτλαντικὸ τὰ παλιά σας αὐτοκίνητα ἡλικίας τριῶν ἐτῶν, κάνετε ἐξοπλισμούς καὶ πυρηνικοὺς πυραύλους, καταργήστε τοὺς τσαγκάρηδες καὶ τὰ σολιάσματα, ἀγοράστε κότερα, δεύτερη κατοικία, ταξιδεύετε, ἀλλάχτε τὴν ἐπίπλωσή σας κλπ., γιὰ νὰ μὴν μείνετε ἀνεργός, γιὰ νὰ ἔχετε δουλειὰ καὶ φυσικὰ ὑψηλὸ μισθό. Χαρὰς εὐαγγέλια, δηλαδή. Δηλαδή στὴν ἀρχή. Κι ὕστερα... —μὰ δὲν ὑπάρχει ὕστερα. Χάος, λογοκρατία, δογματισμός, αὐταπάτες, ἀποβλάκωση, πνευματικὴ ἐξουθένωση, στρές, ἐμφράγματα, ναρκωτικά, ἀδιέξοδο.

Τώρα πῶς δικαιολογοῦνται αὐτὰ θεωρητικὰ (ἀτυχῶς καὶ πρακτικὰ), δὲν εἶναι δύσκολο νὰ τὸ καταλάβουμε. Ὑπάρχει, ὡς γνωστόν, μιὰ σχέση ἰσότητος ποὺ λέει:

«Εισόδημα = Κατανάλωση + 'Επένδυση». Δηλαδή τὰ εισοδήματα τῶν ἀτόμων καὶ τῆς κοινωνίας ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν δαπάνη κατανάλωσης καὶ τὴν δαπάνη ἐπένδυσης, καὶ ὅσο μεγαλύτερη εἶναι ἡ δαπάνη γιὰ κατανάλωση καὶ ἐπένδυση τόσο μεγαλύτερο τὸ εἰσόδημα. Καὶ νὰ ἔνα μικρὸ παράδειγμα: Τὸ εἰσόδημά μου (μισθός) εἶναι 100 δραχμές. Ἀπὸ αὐτὲς καταναλίσκω τὶς 90 δρχ. καὶ μὲ τὶς ὑπόλοιπες 10 δρχ. ἀγοράζω ἓνα δίχτυ γιὰ ψάρεμα. Μὲ αὐτὰ τὰ δεδομένα, τοῦ χρόνου, θὰ ἔχω πάλι τὶς 100 δρχ. (μισθός), σὺν τὴν ἀξία τῶν ψαριῶν ποὺ θὰ πιάσω μὲ τὸ δίχτυ. Ἐτσι θὰ γίνω πλουσιότερος. Ἀλλὰ δὲν μπορῶ νὰ σταματήσω ἐδῶ καὶ νὰ πῶ: μοῦ φθάνουν ὅσα ἔχω· πρέπει τὸν ἐπόμενο χρόνο νὰ ξοδέψω τὸ αὐξημένο μου εἰσόδημα, γιατί ἀλλιῶς θὰ πέσει ἀνεργία, φτώχεια —καὶ πάει λέγοντας. Δηλαδή ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη ἀκολουθεῖ μιὰ «σπειροειδῆ συνεχῆ πορεία πρὸς τὰ πάνω», ποὺ χρειάζεται αὐτοτροφοδότηση (*feed-back*), ἀλλιῶς ὁ μηχανισμός τῆς οἰκονομίας θὰ σταματήσει νὰ λειτουργεῖ καὶ θὰ πεινάσουμε. Δηλαδή ἡ συνεχῶς θὰ κυνηγᾶμε τὸ χρῆμα καὶ τὸν πλοῦτο γιὰ κατανάλωση ἢ θὰ πεινάσουμε. Μέση λύση δὲν ὑπάρχει. Ἡ θὰ σπαταλᾶμε ἀσκόπως τὰ λεφτά μας ἢ θὰ μείνουμε ἀνεργοὶ καὶ θὰ πεινάσουμε. Δηλαδή ἀνακατεύουμε θάλασσα...

Ἀκριβῶς τὰ ἴδια ἰσχύουν καὶ στὶς χώρες ποὺ ἐπικρατεῖ ὁ μαρξισμός. Μὲ τὴν διαφορὰ ὅτι στὸν καπιταλισμὸ τὰ μέσα παραγωγῆς δὲν ἀνήκουν στὸ κράτος ἀλλὰ στοὺς ιδιώτες (δὲν μιλάμε γιὰ τὴν «κοινωνικοποιημένη» Ἑλλάδα), ἐνῶ στὸν ὑπαρκτὸ σοσιαλισμὸ ἀνήκουν στὸ κράτος, ποὺ δῆθεν εἶναι ὁ λαός. Πάλι τὰ ἴδια δηλαδή.

Καὶ ὅπως εἶπε ὁ Σόλων, ὁ πλοῦτος δὲν ἔχει ὄρια· καὶ ὅπως εἶπε ὁ Ἀριστοτέλης, στὰ πλαίσια τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, δὲν ὑπάρχει χώρος γιὰ πλουτισμό. Καὶ ἰδοὺ τώρα, ποὺ οἱ κάπηλοι (μικρέμποροι: καὶ ὅλοι μας ἔχουμε γίνεи μικροέμποροι) ἀλληλοκαπηλευόμαστε ὑπὸ τὴν νεοελληνικὴ ἔννοια τῆς λέξης καὶ καπελωνόμαστε ἀπὸ ἐξουσίες, δόγματα, πλουραλισμούς, διαφημίσεις, σλόγκαν καὶ ἄλλα δεινὰ, ποὺ καταλήγουν στὸν ἀφανισμό τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας καὶ στὴν διαστρέβλωση τῆς ἀλήθειας. Ὁ οἰκονομισμός δὲν εἶναι προῖον ἑλληνικότητας ἢ μάλλον εἶναι ἀποκηρυγμένος ἀπ' αὐτήν. Ἡ ἑλληνικότητα εἶναι μέτρο καὶ ἀρετή. Εἶναι ἐλευθερία. Ὁ οἰκονομισμός εἶναι δόγμα, δουλειὰ καὶ δουλειὰ...

ΠΑΝΤΕΛΗΣ ΒΥΣΣΟΥΛΗΣ

'Αφύπνιση

Ξυπνήστε λαοί.

Τὸ Φῶς ποὺ σᾶς ἔδωσα, πονηροὶ μᾶς τὸ κλέβουν.

'Υποκριτὲς καὶ ἀπληστοὶ, ἐμπρηστὲς, τρομοκράτες.

Τὸ Μόσχο τὸ Χρυσὸ μανάχα λατρεύουν.

.....
*«Ἐκτίσανε τριγύρω μας τείχη μεγάλα κι' ὕψηλά,
χωρὶς κανένα δισταγμό, χωρὶς λύπη, χωρὶς αἰδῶ»,
ἀλλ' ὅμως μὲ περίσκεψη μεγάλη καὶ μ' ὑπολογισμό...
«Χωρὶς ποτὲ ν' ἀκούσουμε κρότον κτιστῶν ἢ ἤχων...».*

.....
*'Ελᾶτε μαζί μου,
νὰ βροῦμε τὸ δρόμο μας,
πατρίδες νὰ φτιάξουμε, ὁμορφες, χαρωπές.
Σοφία καὶ Γνώση πολλή.
Μὰ πρῶτα ἀπ' ὅλα ἡ Λευτεριά,
δική σου καὶ δική μου.*

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΠΑΝΩΦΟΡΟΠΟΥΛΟΥ

‘Η θάλασσα... ή ελληνικότητα!

Σα χώρα ή ‘Ελλάδα έχει χάρισμα τὸ θεῖο ἀγαθὸ νὰ περιβάλλεται ἀπὸ θάλασσα. Ἐχει πολὺ μεγάλη τὴ σημασία του τοῦτο. Καθὼς ἡ φύση περιγύρα μας ἐπιδρᾷ καὶ μεταδίδει διάμεσα τῶν αἰσθήσεων καὶ αἰσθημάτων μας κάτι ἀπὸ τὴν ἴδια της τὴν οὐσία, ἡ θάλασσα, θάλεγε κανεῖς, ἔχει μετακινήσει καὶ μεταδώσει ἀπὸ τὴν ἴδια της τὴν οὐσία καὶ ιδιότητες, σὰν ὕγρου στοιχείου, τὰ συστατικὰ ἐκεῖνα καὶ ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὰ γνώρισματα ποὺ ὀργανώνουν αὐτὸ ποὺ στοιχειοχαράζει τὴν ελληνικότητα. Δὲν εἶναι διόλου τυχαῖο στὸν ἐλληνικὸ διαλογισμό, πὼς τὸ «ὕδωρ» τέθηκε σὰν πρώτη ἀρχὴ τοῦ κόσμου. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν εὐπλαστὴ καὶ εὐπλαμὴ ἀνανεωτικότητά του ἡ ρευστὴ καὶ ἀσύλληπτη ἐλευθεριότητα τῆς κίνησης καὶ συμπεριφορᾶς του εἶχε γητέψει τὴ διαβουλευτικὴ πλαστούργηση τοῦ χαρακτήρα τῆς ἐκφραστικῆς ἀγωγῆς καὶ τρόπου ζωῆς καὶ πράξης τῶν περικλειόμενων ἀπὸ τὴ γαλάζια του διαρρευτικὴ στεφάνη κατοίκων Ἑλλήνων, τῆς κατὰ τὰ ἄλλα βραχέδους καὶ βουνίσιας τούτης γῆς. Δὲν εἶναι διόλου τυχαῖο, ὅτι ἀπὸ τὰ πρῶτα φιλοσοφικὰ πετάγματα ὁ πρωτοελληνας διανοητὴς Ὁμηρὸς βάζει τὸν Ὀκεανὸ πατέρα τῶν πάντων.

Καὶ βέβαια, θὰ πεῖτε, καταλάβαμε· ἡ θάλασσα προσφέροντας τολμηρὲς τὶς γύρω ἀπὸ αὐτὴν ἐνασχολήσεις, ἔθρεψε καὶ τὴν ἐλληνικότητα σὰ θεώρηση τῆς ζωῆς καὶ τῶν πραγμάτων της τολμηρῇ, πρωτοπόρᾳ, φιλοκίνδυνῃ, ἀπογυμνωμένη καὶ κατὰμονη μπροστὰ στὰ ἀνεξέλεγκτα ἐρωτηματικὰ τοῦ ἀγνωστου καὶ ἀπροσδιόριστου μοιραίου, ἀγωνιστικὴ καὶ πρώτη μπροστὰ σὲ ὅποιο ἀπρόοπτο καὶ ξαφνικὸ κάλεσμα γιὰ μάχιμη καταβολὴ καὶ ἀπόφαση νίκης εἶτε στὸν πνευματικὸ εἶτε στὸν πρακτικὸ χῶρο. Ταξιδιάρικο μικρὸ πλοῖο ἀκαταπόνητο ἀπὸ τοὺς δαρμούς τῶν ἀνέμων καὶ τὰ χτυπήματα τῶν κυμάτων, νὰ ἡ ἐλληνικὴ ἐνάσκησις καὶ πραγμάτωσις σκέψης καὶ πράξης, ἡ ἀρετὴ τοῦ ἄντρα (ἀργότερα παίρνει τὴν ἐννοία τοῦ ἀνθρώπου) περίφωτη νὰ προσφέρεται ὁλοκαύτωμα στὴν ὑπηρεσία τῆς ἀκοίμητης ἐγνοίας τοῦ Νοῦ, ποὺ πάντοτε καίει φωτίζοντας, καὶ περίδοξη νὰ δωρίζεται ἀξιοζύγιασθι σὲ μάχιμη στάση, ἐτοιμόβουλη καὶ ἀνυστερόβουλη στὴν ἀπόφαση ἐμπραχτιῆς καὶ ἀληθινῆς μιᾶς νίκης...

Ἀπὸ τὴ θάλασσα, ἔλεγα, ἀπὸ τὴν κοροϊδευτικὴ της διάθεσις ἔχει πλουτίσει ἡ γιὰ μένα, καὶ ὅλοι οἱ πρόγονοί της ὑποδουλοὶ τῆς Τουρκίας, τὴν ψυχικὴ της ἀντοχὴ νὰ περιγελάει καὶ νὰ περιπαίζει τὰ φτωχὰ καὶ δύστυχα ἐγκόσμια, μεταποιώντας τα σὰ ἐπιθυμητὰ καὶ εὐτυχισμένα. Θυμᾶμαι, στὶς ἀνεργες μέρες τοῦ πατέρα καὶ στὶς μέρες ἀργότερα τῆς πειναλέας γερμανικῆς μας κατοχῆς, ποὺ ἔκοβε σκέτα κρεμμύδια σαλάτα μὲ ἀλάτι μόνο καὶ λίγο νερό καὶ τὰ ἐτοίμαζε γιὰ μεσημεριανὸ μας φαγητό. Καὶ καθὼς γυρίζαμε ἀπὸ τὸ σχολεῖο καὶ ρωτούσαμε τί φαγητό ἔχουμε, ἀποκρινόνταν μὲ τὴν περηφάνεια καὶ ἀκαταδεξία τῆς πιδὸ περίεργης ἀρχόντισσας: «*Κοτόπουλο σαλάτα*». Ἡ ἀσκημένη στὴν ἀρετὴ καὶ καρτερίᾳ μνήμη τῆς φυλῆς, μὲ τὸ εὐτράπελο ἐνὸς Σωκράτη καὶ ἐνὸς Ἀριστοφάνη, ἐνὸς κάποιου ἀνώνυμου καὶ παναιώνιου ἐλληνικοῦ περιγελάσματος, ὅσο νὰ διαβεῖ ἡ δύσκολη πορεία τῆς νύχτας, γιὰτὶ ὅπωςδὴποτε ὑπάρχει ἡ μέρα, ποὺ καὶ θὰ φέξει!

Ἀναλογίζομαι, πὼς ἀπ’ τὴ θάλασσα, ἀπὸ τὸ ὕγρὸ τοῦτο εὖροο στοιχεῖο, πῆρε ἡ διανόηση τὴν ιδιότητα τῆς διαφάνειας ἐκείνης, ποὺ προσδίδει στὴν ἐλληνικότητα τὴν ἱκανότητα νὰ μετουσιώνει καὶ νὰ μεταποιεῖ τὰ πιδὸ ἀπλὰ πράγματα καὶ φαινόμενα, συχνὰ καὶ ὥραϊα μὰ καὶ ἄσχημα, πραγματολογικὰ καὶ ἠθικά, ἀπὸ ἄσημα καὶ ἄχρηστα, μὰ καὶ πολλὰς φορὲς βρώμια, σὲ ἰδεατὲς ἀπεικονίσεις ὁμορφιάς καὶ ἀληθείας, ἐνοραματικῆς καὶ θείας ιδέας, τῆς ἀρετῆς τῆς ἴδιας, σὲ ὅλες της τὶς ἐκφάνσεις, ποὺ ἀπλοποιεῖ τὴν ἀνθρώπινη συνειδηση, γιὰ νὰ ποιήσῃ κατορθωτὸ τὸ μεσοοὐρανο ἐγκατοίκισμα, καθὼς στὴν διὰ βίου ἐνάσκησις τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ σώματος ἐκμαγεύωνται ὁ

ἄνθρωπος σὲ μοναδικότητα ὑπαρξιακῆς παρουσίας, σκαλοπατώντας τὴν ἀνοδική του χρέωση ἀπὸ τὸ Ἄγαθὸ στὸ Κρεῖττον, μὲ τελειωτικὴ τὴν ὁλοκλήρωση σὲ Ἄριστο. Αὐτὴ ἡ «*ἀνθρώπεια ἀριστεία*» εἶναι ἡ γητεία, διαχρονικὴ καὶ πανανθρώπινη, τῆς ἐλληνικότητας.

Ἔχετε προσέξει, ὄντας μέσα στὴ θάλασσα τὸ καλοκαίρι μὲ τὸ πλούσιο φῶς, πῶς, καθὼς κοιτάμε στὸ βυθὸ τῆς, τὰ πάντα ἔχουν μεταποιηθεῖ σὲ ὄνειρικά ἀντικείμενα; Καὶ τὰ κουρέλια καὶ τὰ ψοφίμια καὶ τὰ τσέρκια καὶ τὰ σάπια καρπούζια καὶ τὰ ψωροπάπουσα. Ὅλα μοιάζουν σὰν πράγματα ἄλλων κόσμων, ἰδεατῶν καὶ ὥραιων, ἀσύλληπτης ὁμορφιάς καὶ ποιήσης, ἀμύθητης ἀξίας. Καὶ καθὼς τὸ ἅπλετο φῶς σπαθίζει τὴν εὐκίνητη τοῦ νεροῦ διαθλαστικότητα, τὰ βρώμια καὶ ἄσημα στὴν πραγματικότητα ἀντικείμενα προσλαβαίνουν μιὰ δυσσύλληπτη καὶ ἀπροσμέτρητη, ἀνέγγιχτη μὲ πραγματικά μέτρα καὶ σταθμά, ἀληθινὴ δμῶς ὑπεραξία.

Παρακολουθοῦμε ἔσχατα ὄχι μόνον τὸ πλημμύρισμα τοῦ γύρω μας κόσμου ἀπὸ ἀνηθικότητα καὶ ἀπὸ δυσάνθρωπες καὶ ἀπάνθρωπες πράξεις ἀλλὰ καὶ τὴ βράβευση αὐτῶν τῶν πράξεων καὶ περιστατικῶν μὲ τὴν ἀναγνώρισή τους σὰν πράξεις «φυσικές» καὶ τὴν ἀναγωγή τους στὴν περιοχὴ τῆς ὁποίας τέχνης καὶ τῆς προβολῆς τους ἀπὸ αὐτὴ καὶ τὰ ἐκφραστικά της μέσα. Στὴν ἐλληνικότητα δμῶς καὶ στὴν εὐπαλμη διαθλαστικότητά της ὀφείλεται καὶ ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὰ βαθιὰ ἐκεῖνα χρόνια τῆς κλασσικῆς τῆς μορφῆς ἡ γιὰ τὸ ἄγαθὸ καὶ τὴν ἐξυπηρέτηση τῆς ἀρετῆς μεταλλακτικὴ δύναμη καὶ ἐπίτευξη, ὥστε καὶ βρώμια ἀκόμα μιὰ πράξη νὰ μετουσιώνεται γέφυρα γιὰ βέβαιο πέρασμα στὰ ὑψηλὰ καὶ δυσκολόφταστα.

Στὰ ἱστορικὰ γραμμένα οἱ κόσμοι δὲν παρουσιάζονται ὠραιότεροι· εἶχαν πάντα τὶς ἀδυναμίες τους, τὶς κακότητές τους καὶ τὶς χυδαιότητές τους. Ἰδιες ἦσαν οἱ ἀνθρώπινες μικρότητες καὶ προστυχίες καὶ στὰ δικά μας ἐλληνικὰ παλιὰ κλασσικά μας χρόνια. Ἀλλὰ ποιά διαφορά ἀντικρύσματος! Σήμερα κάνουμε πορεῖες γιὰ τὴν ἐπικράτηση χυδαιοτήτων· τότε ἡ ὁλόφαντη ἀντικατοπτριστικὴ ἱκανότητα τῆς ἰδεοπνευματοποίησης μιᾶς ἀγνότατης θεώρησης καὶ πράξης ζωῆς, ὁλοκάθαρα ἐλληνικῆς, ὕψωνε αὐτὸ ἰδιαίτερα τὸ κινδυνευμένο χυδαῖο σὲ μέσο καὶ εὐκαιρία ἀληθινῆς διδαχῆς ἦθους καὶ παράδειγμα πρακτικῆς φιλοσοφίας.

Στὰ πλατωνικὰ γραμμένα ὑπάρχουν πολλοὶ διάλογοι, ποὺ ἀρχίζουν μὲ ἓνα ἡχηρὸ παιζογέλασμα σὲ αὐτὴ τὴ βαθιόχρονη ἀδυναμία, σωματικὴ καὶ ψυχικὴ, τοῦ ἀνθρώπου νὰ δίνεται καὶ νὰ δένεται ἐρωτικά μὲ ὁμόφυλό του. Οἱ ξένοι, ποὺ δὲν μᾶς ἐνωσαν ἀκόμα σωστά ἢ ποὺ μᾶς ἐνωσαν ἀλλὰ δὲν ὁμολογοῦν τὴν ἀλήθεια (τοὺς μιμοῦνται τώρα καὶ μερικοὶ δικοὶ μας), τονίζουν καὶ καταγίνονται νὰ συνάζουν περιπτώσεις καὶ νὰ συντάσσουν βιβλία μὲ τίτλους γύρω ἀπὸ τὴν ἐρωτικὴ τούτη ἀπόκλιση, τὴν πανάρχαια καὶ πανανθρώπινη, σὰ νὰ ἦταν ἀμάρτημα μόνον τῆς ἀρχαίας μας κοινῶνας. Ἐδῶ τοὺς διαφεύγει τῆς θάλασσας τὸ ξελαμπικάρισμα, χαρακτηριστικὸ καὶ πρῶτο τῆς ἐλληνικότητας τῆς κλασσικῆς μας σκέψης. Γιατὶ θάλασσα, ὠκεανὸς καὶ ἀναγεννήτρα, ἡ πλατωνικὴ διάνοια ἀποκαθαρίζει ἐκάστοτε τὴν τυχαία ἀφορμὴ ἀπὸ κάθε δύσγδουπο καὶ δυσοῖωνο, ὀρθώνοντάς τη σὲ ἥλιου χρυσάχτινα, ποὺ νὰ φωτίζουν τὴν πορεία καὶ τὴν ἐπιλογὴ τοῦ μονοπατιοῦ ἐκείνου καὶ μόνου, ποὺ φέρνει στὴν ἀνατολὴ τῆς ἀρετῆς. Στὸ «*Συμπόσιο*», στὸν «*Ἀλκιβιάδην*», στοὺς «*Ἀντεραστές*», στὸ «*Φαῖδρον*», στὸ «*Λύση*» ὁ λόγος ἀρχίζει ἀπὸ τὴν ἐρωτιάρα σωματικὴ πρόκληση καὶ ἐπιθυμία· μὰ ἐνῶ πιθανὸν περιμένεις νὰ φτάσεις σὲ εὐτράπελες ἀποκαλύψεις, ἀνίδεος καὶ ἀπὸ ἄλλα ἀφώτιστος καὶ σκοτεινὸς ἐνθρονίζεται τοῦ ἥλιου τὶς περιοχές, ὅπου ζεῖ καὶ αἰσθάνεται μονάχα τὴν ἰδέα. «*Κι ἂν πράγματι κάποιος κάποιον ἐπιθυμεῖ καὶ ἀγαπᾷ*», καταλήγεται στὸ «*Λύση*», «*ποτὲ δὲν θὰ τὸν ἐπιθυμοῦσε μήτε ποτὲ θὰ τὸν ἀγαποῦσε, ἂν δὲν τύχαινε νὰ συγγενεῦε μὲ τὸν ἐπιθυμημένο του ἢ κατὰ τὴν ψυχὴ ἢ κατὰ κάτι ψυχικὸ του· δηλαδὴ τὸ ἦθος του ἢ τὴ συμπεριφορὰ του ἢ τὴν ὑφὴ τῆς βιοψυχοσύνθεσός του. Ἔτσι τὸ ψυχικὸ*

βιδὸς ὀφείλουμε νὰ πλουτίζουμε καὶ ὄχι τὴν ἐξωτερικὴ μας εἰκόνα νὰ καλλωπίζουμε, θεωρεῖται τὴν ὕλική μας ὁμορφιά!». Τοῦτο μόνον ἡ θάλασσα -ἐλληνικότητα, μὲ τὸ διάχυτο κι' ἀμύθητο στὴ ράχη τῆς ἡλιοφῶς, μποροῦσε νὰ διακυματίζει, ὡς τώρα, ὡς τὰ πέρατα τῶν κόσμων.

Καὶ δὲν εἶναι μόνον ὁ Πλάτωνας. Ἀλλὰ καὶ ὁ Ξενοφώντας: «Γιὰ ποῖο πράγμα καυχίεσαι, πῶς μπορεῖς περισσότερο νὰ κάνεις, Σωκράτη;» «Τὴ μαστροπεία!» «Γιὰ ὄνομα τῶν θεῶν, τί ἐννοεῖς;» «Καθὼς ὁ μαστροπὸς διδάσκει πῶς κάποιος νὰ ντύνεται, νὰ ὀμιλεῖ, νὰ συμπεριφέρεται γιὰ νὰ ἀρέσει σὲ ὀρισμένους, παρὰλληλα καὶ ξέχωρα ἐγὼ μπορῶ νὰ διδάξω πῶς νὰ ὀμιλεῖ, πῶς νὰ πράττει καὶ πῶς νὰ συμπεριφέρεται κάποιος, γιὰ νὰ ἀρέσει σὲ ὄλους καὶ κυρίως στὴν πόλη καὶ γιὰ τὸ καλὸ τῆς πόλης!»

Κι ἂν τὸ πράγμα σταματοῦσε ἐδῶ, θὰ τὸ κλείναμε σὰ μιὰ προσπάθεια καὶ ἀνάταση ὀρισμένων διανοητῶν ὀρισμένης ἐποχῆς· μὰ ἡ τάση, ὁ ἐγγενὴς τοῦτος ἐλληνικότητας πόθος γιὰ ἀνακίνηση καὶ ἀνάφλεξη ἠθικῆς καὶ πυρκαγιᾶς ἀπὸ αἰτία μιᾶς ὕλικῆς σπῆρας εἶναι διαχρονικός. Σὲ ἀργότερα χρόνια ὁ ἀμετακίνητος καὶ ἀκαμπτος Δημοσθένης βρίσκεται νὰ γράφει στὸν «Ἑρωτικό» του: «Θαυμάζω, τὴν ὁμορφίαν σου· τοῦ κορμιοῦ σου τὴν ἄποψη κατασκευῇ. Παινεύω καὶ τὴν ἐξαίρετη καταγωγή σου· βραβεύω καὶ τὴν προσπάθειαν καὶ ἐπιδόσεις σου. Θὰ ἤθελα ὁμῶς νὰ σοῦ τονίσω νὰ πασχίζεις σὲ ὅλη σου τὴ ζωὴ, νὰ ἀσκεῖς καὶ νὰ πλουτίζεις τὸν πνευματικὸ καὶ ψυχικὸ σου κόσμον!»

Τούτῃ ἡ σύντεχνη θεώρηση, τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς, τῆς ὕλης καὶ τοῦ πνεύματος, ποὺ τὸ ἓνα δὲν μπορεῖ νὰ ἀντικαταστήσει μήτε νὰ ἀρνηθεῖ τὸ ἄλλο, (καθὼς γιὰ παράδειγμα ἔγινε στὸ Μεσαίωνα ἢ σὲ ἄλλες ἐποχές), εἶναι ποὺ γήτεψε καὶ τὴν γενιὴ τῆς Ἀναγέννησης νὰ ξαναβαφτιστοῦνε στὴν ἀνανεωτικὴ τούτῃ δοξολογία τοῦ ἀνθρωπισμοῦ τῆς ἀπέθαντης καὶ πανανθρώπινης ἐλληνικότητος.

Μιὰ θάλασσα, μιὰ ἀπλετὴ πανίσχυρη θάλασσα μοιάζει ἡ ἐλληνικότητα, κατάφωτη καὶ κατάσπαρτη ἀπὸ τοὺς θησαυροὺς ἐνὸς ἐλληνικότατου ἥλιου, ὕλικου καὶ πνευματικοῦ, καθὼς τὸν θεώμεθα κατάρραχα νὰ προσκρούει πάνω τῆς σὲ ὥρες μεστοῦ καλοκαιριοῦ. Σὲ ὄλους πρόσφορη, γιὰ ἀνανεωτικὴ ἀνάληψη στὰ παγκόσμια περιγιάλια. Μιὰ θάλασσα ὄνειρο, ἀπρόσιτο καὶ ἐπιθυμητό, ἀκόμα καὶ γιὰ ὄσους «ἀν-επαῖοντες» ποὺ σὲ πνευματικὰ μεσόγεια ἀποκλεισμένοι, δὲ τὴ γνῶρσαν ἀκόμα.

Καὶ πῶς τὸ στοιχεῖο τοῦτο θὰ χάσει ποτὲ τὴν πνευματικὴ καὶ ὕλική του πανάκεια;

[Νοέμβριος 1983]

Δρ. ΘΕΟΦΑΝΗΣ ΜΑΝΙΑΣ

"Ω, Ἑλλάδα!

*Κορυφὴ τῆς ἀληθινῆς ἰδέας,
πανέμορφη ἰδέα τῆς Ἀλήθειας,
κρήνη παντοτινῆς ἀξίας,
ὄνομα ἀγίας καὶ σεπτῆς ἰδέας,
εὐτυχισμένης γαλήνης καὶ ἀγάπης,
ἀγαθὴ ἐλὶὰ μὲ ἔλαιον εἰρήνης.*

*Ἡ Ἑλλάδα ὁδηγὸς τῶν λαῶν,
ἔπος τῶν εὐγενῶν ἀγώνων,
ἔπος τῶν ἀγαθῶν ἔργων,
πυρφόρος τοῦ πολιτισμοῦ,
μὲ νίκες καὶ θριάμβους,
στὴν σκέψη καὶ στὴ σπάθη.*

Η ΚΙΝΗΣΗ ΤΩΝ ΙΔΕΩΝ

ΔΗΜΟΥ, ΝΙΚΟΣ: Οί Νέοι Έλληνες

Διαβάζοντας τόν Νίκο Δήμου, τὸ ἐκπληκτικὸ αὐτὸ πνεῦμα ποὺ ξεπετάχτηκε ἀπροσδόκητα μέσα ἀπὸ τὴν καταθλιπτικὴ πνευματικὴ ἐρημιὰ τοῦ σύγχρονου Ρωμέικου, σκέφτεται κανεὶς ὅτι σὰν νὰ πρόκειται γιὰ θεόσταλτη παρουσία, γιὰ ἓνα εἶδος ἀντιπροσώπου τοῦ «*θεοῦ τῆς Ἑλλάδος*», ὅπως ἔλεγαν οἱ παλιότεροι, ποὺ κατέβηκε ἀνάμεσά μας γιὰ νὰ καυτηριάσῃ τὰ ἐγγενῆ ἔλκη μας, νὰ μαστιγώσῃ τὸν συνειδησιακὸ μαζοχισμό μας, νὰ ξεγυμνώσῃ τὴν ὑποκρισίᾳ μας, νὰ μπήξῃ ὡς τὰ κόκκαλά μας τὴν ἀδυσώπητη ρομφαία τῆς φονικῆς του σάτιρας. Δὲν ὑπάρχει στὴν Ἑλλάδα τοῦ 20οῦ αἰῶνα παρόμοια περίπτωσις. Ἕνας Ἑμμανουὴλ Ροῖδης κι ἓνας Ἀνδρέας Λασκαράτος ἑκατὸ χρόνια μετὰ τὸν Ἑμμανουὴλ Ροῖδη καὶ τὸν Ἀνδρέα Λασκαράτο, ἓνας Ἀριστοφάνης κι ἓνας Λουκιανὸς αἰῶνες πολλοὺς μετὰ τὸν Ἀριστοφάνη καὶ τὸ Λουκιανό.

Βαθιά ἱστορημένος κι ἀπαλλαγμένος τελείως ἀπὸ τὸν ἱστορισμό, πλατιά μορφωμένος κι ἐλεύθερος παντελῶς ἀπὸ τὸν σχολαστικισμό, πνευματικὰ ὀργανωμένος κι ἀποδεσμευμένος πλήρως ἀπὸ τὸν συστηματοισμό, ὁ Ν.Δ. ἀποδεικνύει, ἐξ ἀντικειμένου, ὅτι τὸ ἀληθινὸ πνευματικὸ ἔργο δὲν εἶναι οὔτε «ἐπιστημονικόν» οὔτε «λογοτεχνικόν» οὔτε «φιλοσοφικόν» εἰδικὰ κατὰ περίπτωσιν, ἀλλὰ εἶναι ταυτόχρονα καὶ ἐπιστημονικὸ καὶ λογοτεχνικὸ καὶ φιλοσοφικὸ στὴν ἴδια, τὴν μία, τὴ δική του περίπτωσις. Οἱ Νέοι Ἕλληνες τοῦ πράγματι μποροῦν νὰ χαρακτηρισθοῦν φιλοσοφικὸ δοκίμιο, κοινωνιολογικὸ μελέτημα, πεζογράφημα ὑψηλῆς τέχνης, σατιρικὴ λογοτεχνία μολιερικοῦ ἐπιπέδου, πολιτικὴ ἀρθρογραφία ἢ ἱστορικὴ καὶ πολιτικὴ πραγματεία, ἰδεολογικὸ μανιφέστο κι ὅποιο ἄλλο εἶδος πεζοῦ λόγου μπορεῖ νὰ ὑπάρχῃ... Καὶ πάν' ἀπ' ὅλα ἔργο ἑλληνικότητος, ἐλεύθερο κι ἀληθινόν, κραυγὴ μᾶς συνειδησεως ποὺ μπορεῖ νὰ διασώζεται φυσικὴ καὶ πρωτογενὴς μέσα στὴ λαίλαπα τῆς ψυχοπνευματικῆς διαστρεβλώσεως καὶ τῆς ὑπαρξιακῆς διαστροφῆς, μέσα στὴν ἀνθρωποβόρα ἐπιδημία τοῦ ἐξουσιασμοῦ, τοῦ οἰκονομισμοῦ καὶ τοῦ δογματισμοῦ: «*Μετρήστε πόσοι πέθαναν —γράφει κάπου—, πόσοι βασανίστηκαν ἀπὸ στέρηση ἐλευθερίας. Ἀπὸ τὸ δόγμα καὶ τὸ φανατισμό, ἀπὸ τὴ μισαλλοδοξία καὶ τὴς διακρίσεις... Δὲν εἶναι θεωρητικὴ ἐπινόηση ἡ ἐλευθερία, ἀλλὰ πρακτικὴ, καθημερινὴ ἀνάγκη. Δὲν στέκει αὐτὸ ποὺ λένε καμμιὰ φορὰ: «*πρώτα ψωμί, μετὰ ἐλευθερία*». Τὸ ψωμί δὲν κατεβαίνει, στέκεται στὸ λαιμό, χωρὶς ἐλευθερία. (Ἄσε ποὺ δὲν ξέρεις ἂν θὰ ὑπάρχει αὐριο γιὰ νὰ τὸ φᾶς...)*».

Δὲν ξέρουμε τί ἀποτελέσματα προσδοκᾷ νὰ φέρῃ μὲ τὸ ἔργο του στὸν τόπον αὐτόν, τὸν παχύδερμο κι ἀναίσθητον, ὁ συγγραφέας. Ἡ μάλλον εἶναι βέβαιον, ὅτι δὲν ἔχει αὐταπάτες: οἱ προσωπικὲς τραγικὲς μοῖρες καὶ οἱ μάταιες φωνὲς τῶν Ροῖδηδων καὶ τῶν Λασκαράτων τοῦ εἶναι «προηγούμενα» πολὺ γνωστά. Ὁ τόπος αὐτὸς εἶναι νεκρὸς καὶ δὲν ξαναζωντανεύει μὲ τίποτα. Καὶ ὁ εὐγενικὸς ὀραματισμὸς τοῦ Νίκου Δήμου ἢ τὸ συνειδησιακὸ του αἶτημα ὅτι «ἀπὸ κάπου πρέπει νὰ ἀρχίσει στὴ χώρα αὐτὴ ἡ Ἐπανάστασις τῆς Ἀλήθειας»

(σελ. 62) είναι μάλλον ένα *ben trovato*, παρά πραγματική προσδοκία του.

Ἄλλὰ τοῦτο δὲν ἔχει καμμιά σημασία. Σημασία ἔχει, ὅτι μέσα στὴ νέκρα καὶ τὴν παρακμή, μέσα στὴν ἐξαχρείωση καὶ τὴν ἐξαγρίωση, ἐμφανίζονται ἀκόμη μεμονωμένες φύσεις, ἄγρυπνες, γρηγοροῦσες, μὲ ἰσχυρὸ τὸν ὀμφάλιο λῶρο ποὺ συνδέει τὴν ὕπαρξη μὲ τὴν *alma mater* τῆς Ἐλευθερίας καὶ τῆς Ἀλήθειας. Ἴσως ἔτσι νὰ συμβαίνει πάντοτε, σ' ὅλες τὶς ἱστορικὲς φάσεις: ἡ συνειδητότητα εἶναι ὑπόθεση μεμονωμένων προσώπων. [Ἀλήθεια — γιὰ νὰ μιμηθῶ λίγο τὸ Φρειδερίκο Νίτσε — πόσο πρέπει νὰ πόνεσε ὁ Νίκος Δήμου, γιὰ νὰ γίνη τόσο ὠραῖος!]. Καὶ τὸ ἔργο τοῦ Νίκου Δήμου, ἀνεξάρτητα τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ρωμαλέας φωνῆς του, ἀποτελεῖ *ad hoc* τὴν ἴδια τὴν ἔκρηξη τῆς «Ἐπανάστασης τῆς Ἀλήθειας» καὶ τὴν ἴδια τὴ βίωση τῆς Ἰδέας τῆς Ἐλευθερίας.

Δημήτρης Λάμπρου

ARNOLD SCHÄFER, *Probleme der Metaphysik* (Προβλήματα Μεταφυσικῆς)

Ὁ Ὁρνολντ Σαϊφερ παρουσιάζει τὶς θέσεις του στὸ σύντομο αὐτὸ ἔργο ὄχι γιὰ τοὺς κυνικοὺς φορεῖς τοῦ πνεύματος ἢ γιὰ δημιουργικοὺς φιλοσόφους ἀλλὰ γιὰ «συγγενεῖς ψυχές», ὅταν ἀναφέρεται στὸν «θεό», στὴν «ἀθανασία» καὶ στὴν «ἐλευθερία».

Ἀφορμώμενος ἀπὸ τὴν ρωμαιοκαθολικὴ παιδεία του ἐπιχειρεῖ μιὰ ἀνασκόπηση τῆς παραδοσιακῆς θεοδικίας καὶ ἐπιχειρηματολογίας γιὰ τὴν ὕπαρξη τοῦ θεοῦ, ὑποστηρίζοντας ὅτι τὸ ἀπόλυτο, ποὺ ὑποβαστάζει τὰ φαινόμενα, πρέπει νὰ εἶναι διάφορης ποιότητας ἀπὸ τὴν ποιότητα τοῦ θεοῦ. Σύμφωνα μὲ τὸν συγγραφέα «θεός» εἶναι ἡ παγκόσμια, ἐγγενής, ἠθικὰ οὐδέποτε πλήρης οὐσία ποὺ εἶναι πλουσιότερη ἀπὸ τὴν ἐμπειρία, καὶ αὐτοσυνειδητοποιεῖται στὸν ἄνθρωπο. Ὑποστηρίζοντας τὴν χρονικὴ σχετικότητα τῶν ἐννοιῶν διατείνεται, ὅτι ἡ λέξη «ἄστρο» σημαίνει κάτι διαφορετικὸ σήμερα ἀπὸ τὴν ἐννοια ποὺ συνέλαβε μὲ τὴν λέξη αὕτὴ ὁ Ἀναξιμένης ὁ Μιλήσιος, ἐνῶ ἡ πίστη στὴν ἀτομικὴ ἀθανασία σμικρύνεται στὴν σύλληψη τοῦ Ρίλκε «*ἀρχίζουμε πάλι ἀπὸ Αὐτὸν πάντοτε...*», ἀλλὰ ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἡ ἐλευθερία τῆς βούλησης.

Ὁ Σαϊφερ, ἐνῶ ἀναγνωρίζει, ὅτι σ' ὅλα τὰ θεωρητικὰ ἐπιχειρήματα γιὰ τὴν ὕπαρξη τοῦ θεοῦ οἱ ἐννοιολογήσεις τῆς ἐμπειρίας εἶναι ἐσφαλμένες, δὲν συνειδητοποιεῖ στὸ ἔργο του αὐτὸ τὴν κυκλογενῆ σκέψη τῆς ἀπειρης ἀναγωγῆς, ἀνεξάρτητα ἂν προσφέρει μιὰ πανθειστικὴ ὑπόθεση στὸ φῶς αὐτῆς τῆς ἀλήθειας. Ἡ ἐμπειρικὴ μεταφυσικὴ εἶναι ἀσφαλῶς *contradictio in adjecto*.

Παρ' ὅλες τὶς ἐπιφυλάξεις μας αὐτές, πρέπει μεταξὺ ἄλλων νὰ τονίσουμε, ὅτι πρόκειται γιὰ ἓνα θαρραλέο ἔργο, ἐνῶ γιὰ αὐτοὺς ποὺ κηρύσσουν περατωμένο τὸ θέμα, μπορεῖ νὰ μεταφέρει μιὰ σφαῖρα προβλημάτων ἀπὸ τὰ ὁποῖα δὲν ὑπάρχει συνήθως διαφυγή.

Μαν. Μαρκ.

BANFIELD, ED. C. and WILSON, JAMES Q.: *City Politics* (Ἡ πολιτικὴ διεργασία στὴν ἀστικὴ κοινότητα)

Ὁ Μπάνφιλντ καὶ ὁ Οὐϊλσον θεμελιώνουν τὴν ἐρευνά τους σὲ μιὰ ἀντίληψη γιὰ τὴν δημοτικὴ ἐξουσία τῆς ἀστικῆς κοινότητας, ποὺ προσεγγίζει περισσότερο τὴν πολι-

τική διεργασία παρά την διοικητική πρακτική. Με άλλα λόγια, οι μελετητές δίνουν έμφαση στον ρόλο του πολιτικού παράγοντα περισσότερο παρά στον ρόλο της γραφειοκρατικής μηχανής. Υποστηρίζουν την άποψη ότι η δημοτική εξουσία μπορεί καλύτερα να κατανοηθεί, όταν εξετασθούν οι διαφορές γνώμων και συμφερόντων των αστικών κοινοτήτων, τα θέματα που αναφύονται από τις διαφορές αυτές και ο τρόπος που λειτουργούν οι θεσμοί για να τις επιλύσουν (ή να αποτύχουν να τις επιλύσουν).

Οι δημοτικές εξουσίες είναι βασικά πολιτικές, επειδή τόσο οι συνταγματικές δομές όσο και η παράδοση δίνουν στα άτομα την ευκαιρία όχι μόνο να θέσουν τα ιδιαίτερα ενδιαφέροντά τους στην προσοχή των δημόσιων αξιωματούχων, αλλά, κάτι που είναι περισσότερο σημαντικό, να εξαναγκάσουν τους αξιωματούχους να διαπραγματευθούν μαζί τους και να συμβιβασθούν. Σε ένα τέτοιο σχήμα, τα προβλήματα των δήμων είναι πολιτικά, όπως και τα ποικίλα εμπόδια στην επίλυσή τους.

Σύμφωνα με τον Μπάνφιλντ και τον Ουίλσον, «*έξουσία*» σημαίνει το νόμιμο δικαίωμα δράσης ή αξίωσης να δράσουν άλλοι, ενώ ο όρος «*έπιρροη*» σημαίνει την ικανότητα να δρά κανείς ή να αξιώνει από τους άλλους να δρουν σύμφωνα με την πρόθεσή του. Και τελικά, ή «*ισχύς*» χρησιμοποιείται με μια έννοια παραπλήσια της έννοιας της «*έπιρροης*». Στο πλαίσιο αυτό αναφοράς, η εξουσία μπορεί να είναι αλλά και μπορεί να μη είναι ικανή να προκαλέσει έπιρροή. Στο έργο αυτό, «*έπιρροη*» είναι ένας γενικός όρος, ενώ η «*ισχύς*» και η «*έξουσία*» αποτελούν συστατικά στοιχεία της έπιρροής.

Το έργο του Μπάνφιλντ και του Ουίλσον ακολουθεί τρεις κύριες γραμμές ανάλυσης. Η πρώτη αφορά την κατανομή της εξουσίας στην αστική κοινότητα, η δεύτερη εξετάζει τους πριγκίλους μηχανισμούς στους οποίους συσσωρεύεται ή ισχύς και η τρίτη καταπιάνεται με το πολιτικό ήθος, δίδοντας έμφαση στα θεμελιακά του ρήγματα.

Οι συγγραφείς υποστηρίζουν την άποψη ότι μεταβολές του πολιτικού ήθους σε μεγάλη έκταση καθορίζουν ανάλογες μεταβολές στην κατανομή της εξουσίας και στους μηχανισμούς που συγκεντρώνεται η έπιρροή. Οι μεταβολές στο πολιτικό ήθος αποτελούν με την σειρά τους μεταβολές στην ταξική σύνθεση του αστικού εκλογικού σώματος. Σύμφωνα με το ιδεώδες της μεσαιας τάξης, η επιχώρια πολιτική δράση δεν αποτελεί παρά μια συλλογική έρευνα των συγκεκριμένων επιπτώσεων του αντικειμενικού —λίγο ή πολύ— δημόσιου συμφέροντος, δηλαδή του συμφέροντος της κοινότητας στο σύνολό της.

Το ιδεώδες της μέσης αστικής τάξης έχει συνέπειες για το είδος των ανθρώπων που παίρνουν μέρος στην κοινοτική πολιτική δράση, ενώ το ίδιο αυτό ιδεώδες θα αποκλείσει όρισμένους από την πολιτική. Θα υπάρχει ζήτηση ύποψων ή αδέσμευτων από τον έπαγγελματισμό, που θα διαθέτουν πολιτικές γνώσεις και την απόσταση της κρίσης που απαιτεί το σύγχρονο πολιτικό στυλ. Οι αντιλήψεις αυτές θα αυξήσουν την έπιρροή του τύπου, των κοινοτικών θεσμών και της κοινοτικής ήγερσίας.

Οι συγγραφείς προβλέπουν επίσης, ότι η τάση για συγκεντρωτισμό της εξουσίας στα χέρια του εκτελεστικού κλάδου θα ενισχυθεί, καθώς το αίτημα για πληρέστερες ανθρώπινες υπηρεσίες θα ανέρχεται σε σπουδαιότητα. Έκτιμώντας την σημασία των μεταβολών αυτών ο Μπάνφιλντ και ο Ουίλσον υποστηρίζουν, ότι οι ύποθέσεις ρουτίνας των αστικών κοινοτήτων θα διαχωρίζονται καλύτερα, χωρίς τοῦτο να σημαίνει ότι το νέο στυλ της διοίκησης θα είναι καλύτερο από το προηγούμενο. Ένώ στους προηγούμενους καιρούς υπήρχε έλλειψη συντονισμού του τεχνικού προσωπικού, έλλειψη συντονισμού υπάρχει ακόμη και σήμερα εξ αιτίας της άφθονίας του προσωπικού αυτού.

Οι συγγραφείς διαπιστώνουν, ότι, ενώ θα αναμενόταν ότι ο χαρακτήρας των κοινοτικών αρχών μιας αστικής κοινότητας θα αντανάκλασε το εύρος των αστικών δραστηριοτήτων, υπάρχουν όρισμένες ένδείξεις ότι όσο περισσότερο μεσοαστική είναι μια

κοινότητα, τόσο λιγότερο πιθανόν είναι να λαμβάνονται προοδευτικά μέτρα για την μεταβολή των κοινοτικών παραμέτρων. Σύμφωνα με τον Μπένφιλντ και τον Ουίλσον, οι πολιτικές και οι διοικητικές διευθετήσεις, που συνδέονται με το μεσοαστικό ιδεώδες, τείνουν να δίνουν έμφαση σε διαδικαστικά θέματα σε βάρος του ουσιαστικών θεμάτων —πράγμα που συχνά εμποδίζει την διαμόρφωση του υψηλού ποσοστού επιρροής που χρειάζεται για την επιδίωξη ευρύτερων μεταβολών.

Το εύρος των πολιτικών δραστηριοτήτων και της πολιτικής συμπεριφοράς, που προσπαθούν να περιλάβουν οι συγγραφείς στο έργο τους, είναι σημαντικά για την κατανόηση όρισμένων πλευρών της πολιτικής κοινοτικής διαδικασίας. Καθώς όμως το έργο του Μπένφιλντ και του Ουίλσον επιδιώκει να συνθέσει την πολιτική θεωρία με την εμπειρική απόδειξη, η ανάλυση που προβαίνουν σε όρισμένους χαρακτήρες του πολιτικού συστήματος και των ρόλων είναι, επιφανειακά τουλάχιστο, πλημμελής. Έν τούτοις, οι πλουραλιστικές αποκλίσεις των συγγραφέων δεν είναι στον ίδιο βαθμό έντονες όπως στον Ντάλ. Οι συγγραφείς δεν περιορίζουν την ανάλυσή τους στην σφαίρα της τοπικής κυβέρνησης, αλλά αναγνωρίζουν, ότι ο ισχύς και η επιρροή γεννώνται και από τη κυβερνητικούς παράγοντες —δεν αποτελούν δηλαδή συνάρτηση μόνο της κυβερνητικής δομής—, μετακινούνται σε μη κυβερνητικούς τομείς της κοινότητας και αποτελούν σημαντικούς συντελεστές στον καθορισμό της δομής και των λειτουργιών της πολιτικής δράσης. Η θέση αυτή, όσονδήποτε κι αν αμφισβητείται από τη σύγχρονη επιστημονική έρευνα, διατηρεί το κύρος της στην θεωρητική ανάλυση της κοινωνικής δυναμικής και ελαύνει στην επανατοποθέτηση της έννοιας της πολιτικής ισχύος στο άστικό πολιτικό πλέγμα.

Μανώλης Μαρκάκης

ΘΕΑΤΡΙΚΟΣ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΣ: «Τὸ πιὸ ἀληθινὸ»

Σ' ένα από τα 50, περίπου, θέατρα της Αθήνας παίζεται τις μέρες αυτές το πολύ ενδιαφέρον έργο του Τόμ Στόππαρντ «Τὸ πιὸ ἀληθινὸ». Δεν θά μπῶ σ'α τεχνικά δεδομένα του έργου (σκηνοθεσία, παίξιμο ἡθοποιῶν, σκηνικά, μουσική κ.λ.π.), ἀλλὰ σ'το μήνυμα, πὺ περιέχει. Γιατί τὸ μήνυμα τοῦ έργου εἶναι αἰώνιο, μὲ τὴ διαφορά ὅτι σὲ κάθε ἐποχὴ χρειάζεται νὰ ἀποκαλυφθεῖ ἡ συγκεκριμένη μορφή τοῦ κάθε μηνύματος. Καὶ σ'τὴν περίπτωσή μας, πρόκειται γιὰ τὸ ἐρωτικό μήνυμα καὶ τὸ ρόλο πὺ παίζει σ'τὴ σημερινὴ ζωὴ ὁ ἐρωτας. Πρόκειται γιὰ τὸν ἐρωτα σ'τὴ ζωὴ μας, τὸν ἐρωτα τὸν συζυγικό, τὸν συντροφικό ἐρωτα, τὸν ἐρωτα, τέλος, τὸν συγκλονιστικό, πὺ μᾶς φέρνει ἀντιμέτωπους μὲ τὴ ζωὴ μας καὶ μὲ τὸν ἴδιο τὸ ἑαυτὸ μας καὶ μᾶς ἀποκαλύπτει.

Ὁ συγγραφέας τοῦ χρησιμοποιεῖ σὰν κύριους ἥρωες δύο ζευγάρια. Καὶ ἀνάμεσά τους σ'τὴν τὸν ἐρωτα, νὰ διαδραματίζει τὸν καθοριστικό καὶ ἀναμφισβήτητο ρόλο τοῦ. Καὶ ἐδῶ εἶναι ἡ μεγάλη τέχνη τοῦ συγγραφέα, πὺ σὲ συγκλονίζει. Ἀκριβῶς, γιατί ἀφήνει τὸ νόημα τοῦ ἐρωτα νὰ παίζει ἀνάμεσα σ'α δύο ζευγάρια, ἀναιρώντας τὸ καὶ ταυτόχρονα τονίζοντάς το. Καὶ καταφέρει νὰ ξεπεράσει κάθε παρεξήγηση καὶ νὰ δείξει, ὅτι ὁ ἐρωτας εἶναι αἰώνια ἀξία, πέραν ἀπὸ συμβατικούς θεσμούς ὅπως ὁ γάμος, ἀλλὰ καί, συγχρόνως, νὰ τονίσει τὴν ἀξία τῆς ἐννοιας γάμος.

Ὁ Τόμ Στόππαρντ διδάσκει τὸν ἐρωτα γιὰ τὴ ζωὴ, τὸν ἐρωτα γιὰ τὸν ἐρωτα, μὲ μοναδικό τοῦ σκοπὸ τὴν ὁλοκλήρωση τῆς προσωπικότητας, αὐτῆς πὺ συντελεῖται μὲ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν συναισθημάτων.

Δὲν εἶναι τυχαῖο, πὺ ὁ κεντρικός ἥρωας εἶναι συγγραφέας: γιατί ἔτσι ὁ Στόππαρντ μπόρεσε νὰ δείξει, ὅτι ἡ ζωὴ εἶναι ἓνα μεγάλο θέατρο, ὅπου παίζονται οἱ κωμωδίες καὶ τὰ δράματά της —καὶ τ' ἀντίστροφο: τὸ θέατρο εἶναι ἡ μικρογραφία τῆς ζωῆς. Ἴσως, νὰ μὴν ὑπάρχουν ξεκάθα-

ρες απαντήσεις πάνω στον έρωτα, γιατί δεν μπορεί να υπάρχουν αληθινά πράγματα γύρω απ' αυτόν. "Όλα εξαρτώνται από τη δική μας υποκειμενική αντίληψη, όπως τὰ βλέπει ὁ καθένας. Γιατί, πράγματι, είναι δύσκολη υπόθεση ή συμφιλίωση του νοῦ με τὴ καρδιά— καὶ ἐδῶ ἐντοπίζεται ἡ γοητεία τῆς ἐρωτικῆς σχέσης.

Στὸ ἔργο, ὁ ἔρωτας κυκλοφορεῖ ἀνάμεσα στοὺς πρωταγωνιστὲς καὶ δὲν παραμένει ἀπατήρητος οὔτε φυσὰ σὰν δροσερὸ ἀεράκι, πού περνά καὶ φεύγει. Ἐδῶ συγκλονίζει, ἀφήνει τὰ σημάδια του βαθιά, ὅπου περνά. Οἱ χαρακτῆρες διορθώνονται, οἱ σκέψεις διοχετεύονται σίγουρα καὶ δημιουργικά, οἱ προκαταλήψεις, τὰ μίσση, τὰ διαζύγια, ἡ καθημερινότητα, ὅλα βρίσκουν ταχτοποίηση καὶ, τὸ οὐσιαστικώτερο, καρδιά καὶ λογικὴ πλησιάζονται καὶ ταυτίζονται, ἴσως μοναδικά.

Στὸ ἔργο, τίποτα δὲν εἶναι ἀληθινό. Καὶ αὐτὸ, ἀκριβῶς, εἶναι πού δίνει τὴν αἴσθηση «τοῦ πιδ ἀληθινοῦ».

Ἀγγελικὴ Σπουρλάκου - Εὐσταθίου

ΒΙΒΛΙΑ ΠΟΥ ΜΑΣ ΑΠΕΣΤΑΛΗΣΑΝ

[Στὴ στήλη αὐτὴ παρουσιάζονται μόνο τὰ βιβλία πού μᾶς ἀποστέλλονται σὲ δύο (2) ἀντίτυπα]

ΙΩΑΝ. ΜΟΥΤΖΟΥΡΗΣ, Βενιαμὴν ὁ Λεσβίος. Οἱ κατήγοροι τῶν ἰδεῶν του καὶ ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία (μελέτη), Ἀθήνα 1982, σελ. 240.

Ἡ «περιπέτεια» τοῦ Βενιαμὴν τοῦ Λεσβίου, μιᾶς ἀπὸ τίς φωτεινότερες, ἂν ὄχι τῆς φωτεινότερης μορφῆς τῶν τελευταίων δεκαετιῶν τῆς προεπαναστατικῆς Ἑλλάδας, ἀποτελεῖ ἀντιπροσωπευτικὴ περίπτωση τῆς συγκρούσεως ἡ τοῦ ἀσυμβιβαστοῦ μεταξὺ δόγματος ἀφ' ἑνὸς καὶ ἐλευθέρης, χωρὶς υποκειμενικοὺς ἢ ἀντικειμενικοὺς περιορισμοὺς, ἀναζητήσεως τῆς ἀληθείας (τῆς ἑλληνικότητας, σύμφωνα με τὴν ὀρολογία τοῦ Δαυλῶ) ἀφ' ἑτέρου: Ὁ κατατρεγμὸς καὶ διωγμὸς τοῦ ἀπὸ τοὺς δογματικοὺς τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ τελικὴ ἐξουδετέρωσή του, γιὰ τὸ λόγον διὸ στοχάσθηκε φιλοσοφικά καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ δοτὴ «ἀλήθεια», ἀποτελεῖ —βεβαιότατα— μιὰ ἀπὸ τίς πιδ μαῦρες σελίδες τῆς ἱστορίας τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ, κατὰ τὴν γνώμη μας, ἀντικατροπίζει καὶ τὴν ἐμφυτὴ ἐχθρότητα τοῦ χριστιανισμοῦ πρὸς τὸν ἑλληνικὸ τρόπο θεωρεῖν τὴ ζωὴ καὶ τὸν Κόσμο. Ὁ συγγραφέας τοῦ περιspoδαστοῦ αὐτοῦ ἔργου κ. Ι. Μ., θεολόγος καὶ ἐπ. γενικὸς ἐπιθεωρητῆς Μ.Ε., ἔχει τὸ θάρρος νὰ πῇ πολλὰ σχετικῶς, νὰ χτυπήσῃ με τὸν τρόπο τοῦ τὸ σκοταδισμό, φανατισμὸ καὶ δογματισμὸ καὶ ν' ἀναστηλώσῃ μ' ἑξοχο τρόπο καὶ ἐκπληκτικὸ πλοῦτο ντοκουμέντων καὶ στοιχείων τὴ λαμπρὴ αὐτὴ προσωπικότητα τῆς νεώτερης πνευματικῆς μας ζωῆς, πού ἡ δογματικὴ ἀθλιότητα τὴν ἀντάμει-

ψε με τὸ φαρμάκι τῆς παράγκωνίσεως, τῆς συκοφαντήσεως, τῆς καταδιώξεως καὶ τῆς ἐκδιώξεως ἀπὸ τὸ ἱερὸ πόστο τοῦ διαφωτιστῆ - δασκάλου τῶν ὑπόδουλων Ἑλληνόπουλων στὴν Ἀκαδημία τῶν Κυδωνίων. Βέβαια, θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ διαφωνήσῃ με τὴν θέση διὸ ἡ πίστη στὸ δόγμα καὶ ἡ ἐλευθέρη ἀναζήτησις τῆς ἀληθείας μποροῦν νὰ συνυπάρξουν, ἀλλ' αὐτὸ δὲν εἶναι τοῦ παρόντος. Ἀπὸ πλεονεξίας καθαρά ἐπιστημονικῆς καὶ μεθοδολογικῆς ἀρτιότητος, πάντως, τὸ βιβλίον αὐτὸ τοῦ Ι. Μ., Λεσβίου τοῦ Ἰδίου καὶ συγχωριανοῦ τοῦ Βενιαμὴν, εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ τελειότερα ἱστορικὰ ἔκδομα πού ἔχουν ἐκδοθῇ στὴν Ἑλλάδα τὰ τελευταῖα χρόνια.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΤΣΟΥΤΑΚΟΣ, Ἀκακιῶν 15 (ποίησις), Ἀθήνα χ.χ., σελ. 64.

Παλιὸς καὶ συνεπὴς λειτουργὸς τῆς Μούσας, ὁ δημοσιογράφος Π. Τσ., με τὴν ἀξία τῆς ποιήσεως τοῦ ὁποῖου εἶχε καὶ ἄλλη φορὰ τὴν εὐκαιρία ν' ἀσχοληθῇ ὁ Δαυλὸς (τεύχος 17, σελ. 796), δίνει μιὰ νέα διάσταση στὴν τέχνη του με τὴν τελευταία του αὐτὴ συλλογὴ, τὴν δωδέκατη, ἂν δὲν κάνω λάθος: ξεκινώντας ἀπὸ τὸ ἐπικαιρικὸ ἢ τὸ στιγμιτυπικὸ ἢ τὸ καθημερινὸ αἶρεται με ἀπλᾶ καὶ λιτὰ μέσα, χωρὶς ἴχνος μεγαλοστόμου κρεσσεντισμοῦ, στὸ καίριο, τὸ ποιητικὸ καὶ ἀξιολογικὰ οὐσιώδες, γιὰ νὰ ἐξίχθῃ σὲ μιὰ φονικὴ κριτικὴ τῆς παράνοιας πού κατέλαβε τὸ σύγχρονο πολιτισμὸ μας, κριτικὴ πού δὲν ἔχει καμμιὰ συνάρτησι με τὴ συνήθη στὴ σύγχρονη τέ-

χνη ήθικολογία. 'Ο Π. Τσ. είναι σατιρικός χωρίς να σατιρίζει, άπαισιόδοξος χωρίς ν' άπελπίζεται, λυρικός χωρίς ν' αναλώνεται σέ ώραιολογίες. Κυρίως είναι ή φωτεινή, πρωτογενής συνείδηση του πνευματικού ανθρώπου που παρατηρεί με όλοκάθαρο μάτι την παρακμή και την έξουσιαστική τρέλλα και τις επισημαίνει αφήνοντας την άποτίμησή τους στην κρίση όσων δέν έχασαν άκόμη τη συνειδητότητά τους:

*Χωρίς λυτρωμό θα μεγαλώσει ό πύρινος κύκλος.
Μή ζητάς νά έρευνήσης.*

'Ο άραβόσιπος συνέχεια θα κινεί τά τρένα της Καλιφόρνιας.

'Ο Τάμεσις θα πήζει από γάλα, γιά νά κρατηθούν οι τιμές!

*Μάταιος ό κόπος νά μάθεις!
Ούτε οι γεννήτορες γνωρίζουν
την καρδιά των παιδιών τους.*

Στίς χιλιάδες άκαδημαϊκά δοκίμια οικονομικής θεωρίας που δημοσιεύονται τά τελευταία χρόνια σ' όλο τον Κόσμο θα μπορούσε κανείς νά βρή εύκολα τόση κριτική πυκνότητα και τέτοια καίρια έπισήμανση της οικονομιστικής παράνοιας, σάν κι αυτές που περιέχονται στους έπτά αυτούς άπέριτους στίχους:

ΗΛΙΑΣ ΤΣΕΧΟΣ, Τά πάθη της φθοράς (ποιήματα), έκδ. «Θεωρία», Αθήνα 1983, σελ. 52.

'Ο Η. Τσ. άντιπροσωπεύει όλως ιδιαίτερη περίπτωση στη σύγχρονη έλληνική ποίηση: Μολονότι φαίνεται έκ πρώτης όψεως άμεσα και βαθιά έπηρεασμένος από τά ύπερσύγχρονα ρεύματα του παραλόγου και, νά πούμε, «την τελευταία λέξη» της ποιητικής μόδας, όμως ή λιτότητα και λακωνικότητα της μορφής, που φθάνει στο έπιγραμματικό, ό βαθύτερος συμβολισμός των φαινομενικά ασύνδετων νοημάτων και ή άπίστευτη πυκνότητα του ποιητικού του λόγου είναι στοιχειά άθθεντικώς κλασσικά. 'Ο ποιητής αυτός μπορεί μέσα σ' ένα στίχο νά συμπεριλάβη ένα όλόκληρο κόσμο ίδεών ή αισθητικής ουσίας. Δέν ξέρω άν τό πρωτόφαντο στύλ του σήμερα επικροτείται ή καταδικάζεται, όμως πιστεύω, ότι ό χρόνος θα τον δικαιώσει πλήρως. Πρόκειται γιά στύλ που καθαυτό άποτελεί νέα ποιητική «σχολή». Έκπληκτικά τά δύο ιδιωτικά του, τό «Άσον Πόντου», σέ ποντιακή διάλεκτο και τό «Βλάχικό» του:

*Περικαλώ όπου παΐνουν, βλάχα μ'
ταχιά τά δέντρα τά τρανούνε
νά κρύψουνι τη φάτσα άπου τά σπία
τά καμμένα.
Ού, ρέ σπιτάδεις.*

ΧΡΥΣΑΝΘΗ ΖΙΤΣΑΙΑ, Βιωμένος Λόγος (διηγήματα), Θεσσαλονίκη 1983, σελ. 120.

'Ανεξάντλητη ή σημαντικώτερη γυναίκα-έκπρόσωπος της παλιάς λογοτεχνικής φρουράς της Θεσσαλονίκης, γεμάτη κέφι κι άφθιτη πνευματική άλκη, προτίμησε αυτή τη φορά τό διήγημα, σάν μέσο έκφράσεως της ξεχειλίζουσας πνευματικότητάς της, χαρίζοντάς μας 17 καινούργια κομμάτια της, που καταπραίνουν και καθησυχάζουν τον σημερινό άνθρωπο-βορά του άγχους και της νοσηρής ζωής του. Μακάρια ή Χ.Ζ., που μπορεί και μένει άλώβητη κι άτρωτη από τον λεγόμενο σύγχρονο «προβληματισμό», την ψυχοπνευματική δηλαδή άρρωστία του παραλογισμού, κι άδιαφορώντας γιά όλα τραβά τις κλασσικές πινελιές της με σίγουρο χέρι πάνω σέ καμβάδες ίσως «ντεμοντέ», θα μάς πούν οι μοντέρνοι, μά, τί τά θέλετε, άνθρωπινους, πολύ ανθρώπινους! Καθώς καταπίνεται με θέματα της ξενιτιάς, των πολέμων 1912-13, του 1940-41, του κυπριακού δράματος, αλλά και άλλα πολύ πιό άπλά, όπως ένα κινέζικο βάζο ή ένα έπισφαγήν πασχαλινό άρνί, δέν περιπλανιέται ποτέ στα πολιτικά, έξουσιαστικά, σκοποθετικά πελάγη, αλλά βρίσκει τό κοινότατο, τό άπλότατο όσο κι άνθρωπινώτατο στοιχείο, γιά νά μάς τό χαρίσει όλοζώντανο, σπαρταριστό, «παλιομοδίτικο» μά και σύγχρονο και μελλοντικό. Μάλιστα, αυτό είναι τέχνη: ή πρωτογενής συνειδησιακή κίνηση, ή έλεύθερη κι ανεξάρτητη από τό ιστορικό, τό σκόπμο, τό «έποικοδομηματικό», τό «πολιτιστικό»! Μπράβο, άγέραστη Χ. Ζ.

ΣΠΥΡΟΣ ΚΟΚΚΙΝΑΚΗΣ, Σ' έποχή άμφισβήτησεων (ποιητική συλλογή), Αθήνα 1983, σελ. 64.

"Ωριμη σκέψη έμφανίζεται στους στίχους του νέου αυτού ποιητή, που δέν παρασύρεται εύκολα από τους πειρασμούς της ώραιολογίας και παραδοξολογίας. 'Ο στοχασμός του ήρεμος και σύμμετρος συνδυάζεται με μιá έπίσης άπλή και άπέριτη έκφραση, που πίσω από τη λιτότητα της κρύβει συχνά μιá παράξενη λυρική δύναμη. Πολύ καλά τά κομμάτια «Παραλλαγή στο τραγούδι του σιδηροδρόμου», γεμάτο πίκρα κι άπαισιοδοξία και τό «Άτιτλο», που, παρά τά πολύ συνηθισμένα φραστικά του μοτίβα, άφήνει μιá γεύση άπροσδιόριστης θλίψεως, πολύ αύθόρμητης και άθθεντικής.

ΓΙΩΡΓΟΣ Β. ΣΙΕΤΤΟΣ, Συνειδησιακή πορεία (ποιήματα), Πειραιάς 1983, σελ. 56.

'Απλή, άπέριτη, ποίηση γεμάτη ψυχική ευγένεια.

νεια και συμπάθεια για τον άνθρωπο και το δράμα της ανθρώπινης ζωής, δίνει με την συλλογή του αυτή ο γνωστός άκαταπόνητος λαογράφος του Πειραιά. 'Ο Γ. Β. Σ. δεν συγκρούεται με τα ανάποδα της ζωής, εντάσσεται σ' αυτήν ήρεμα άλλ' όχι μοιρολατρικά, συγκαταβατικά άλλ' όχι άκριτα, άνεκτικά άλλ' όχι ύποτακτικά κι άδιαμαρτύρητα. 'Ωρισμένοι στίχοι του άποπνέουν ένα άρωμα αγιότητας, θάλεγα, ενώ άλλοι ξεχειλίζουν από άγνόν έρωτα κι άφτιασίδωτη άγάπη —άπόρροια προφανώς μιας συνειδήσεως πούζησε και σπούδασε το χιμαίρικό παιχνίδι της ζωής, για να καταλήξει στην καθυσχάζουσα φιλοσοφική έντανίση της. Πολυσήμαντος είναι ο συμβολισμός στο «Βίωμα» και άκατανίκητη ή άπλη γοητεία των «Πικρών στιγμών». Διεσδυτική ή προλόγισή του βιβλίου από τον ποιητή και συνάδελφό του έν δπλοις —είναι και οι δύο πλοίαρχοι του Λιμενικού Σώματος έν ενεργεία— Κώστα Μ. Σταμάτη.

ΑΛΕΚΟΣ ΑΝΑΣΤ. ΜΑΡΑΣΛΗΣ, *Ίστορία της Πάτρας (μελέτημα), Πάτρα 1983, σελ. 312.*

Συναρτώντας ένα προς ένα τα γεγονότα της νεώτερης έλληνικής Ιστορίας, από το 1821 έως το 1940, με τις άπηχίες, άντικτύπους ή τοπικές προεκτάσεις τους στην Πάτρα, κι έρευνώντας με ύπευθυνότητα και έπιμέλεια την εξέλιξη της κοινοτικής, συνδικαλιστικής, οικονομικής, κοινωνικής και πνευματικής ζωής της πελοποννησιακής πρωτεύουσας κατά την ίδια περίοδο ο διακεκριμένος Πατρινός διανοούμενος και λογοτέχνης Α. Μ. Έδωσε τελικά με την *Ίστορία των Πατρών* του ένα εξαιρετικό έργο, προϊόν μόχθου πολλού αλλά και άγάπης πλείστης για τη γεννέτειρά του. Το μελέτημα αυτό ξαναζωντανεύει στα μάτια του άναγνώστη το πνεύμα και το κλίμα των σημαντικώτερων σταθμών της Νέας Έλλάδας, αλλά και με τη γλαφυρότητα και λιτότητα του ύφους του γίνεται ένα εξαιρετικό λογοτέχνημα, όπου ή Ιστορική άκρίβεια συναγωνίζεται την θαυμάσια «οικονομία» της ύλης και ή συστηματικότητα της έκθέσεως των ντοκουμέντων κινείται παράλληλα με την σπαρταριστή παρουσίαση περιστατικών της λεγόμενης «μικρής Ιστορίας», άκόμη και ληστειών ή μονομαχιών που συγκλόνισαν την πατραϊκή κοινή γνώμη. 'Η *Ίστορία της Πάτρας* δεν είναι άπλώς βιβλίο που άπευθύνεται στους Πατρινούς, άλλ' ένέχει ευρύτερο Ιστορικό και λογοτεχνικό ένδιαφέρον για όποιοδήποτε άναγνώστη.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΠΑΠΑΣΩΤΗΡΙΟΥ, *Τρεῖς κύκλοι (ποιήματα), Άθήνα 1983, σελ. 80. Πολιορκημένη πόλη — πολιορκημένη συνεί-*

δηση είναι το βασικό και συχνά επαναλαμβανόμενο ποιητικό μοτίβο της ώρας αυτής συλλογής του γνωστού νομικού και άνωτέρου κρατικού λειτουργού, σάν μια παραβολή ή άλληγορία του ύπαρξιακού αδιέξοδου του σύγχρονου ανθρώπου, που νιώθει άσήκωτο τον όγκόλιθο της αὐτοδουλείας και της ψυχικής αὐτοσυντριβής, με τον όποίο μάς καταπλάκωσε ή τρέλλα του αιώνας, αυτό το καινούργιο mal de siècle, που άπλώνεται σάν θανατηφόρα έπιδημία. 'Ο ποιητής άμύνεται συνειδησιακά, ριζώνει στα κάστρα του —άλλο, έπίσης συχνό, μοτίβο της συλλογής του— κι ή άμυνά του αυτή μετουσιώνεται σ' ώρισμένους στίχους εξαιρετικής τέχνης. 'Η ποίηση του Γ. Π. είναι στοχαστικώτατη, έμπλη προβληματισμού, φιλοσοφικών έντανίσεων και όραματισμών:

*'Η νέα πόλη, που άν δεν την φέρουμε στο φώς
Ίσως να μείνουμε τυφλοί για πάντα
Ίσως και να μη μπορέσουμε ποτέ
να βρούμε το νόημα του Κόσμου...*

ΓΙΩΡΓΟΣ Χ. ΧΙΟΝΙΔΗΣ, *Ζητείται.. ήθος!! (συλλογή πολιτικών κειμένων), Άθήνα, έκδ. «Παπαζήση», σελ. 104.*

Σπανιώτατα οι πολιτικοί μπορούν, ως γνωστόν, να μιλούν «με το χέρι στην καρδιά», που λέμε, δηλαδή, με αὐθορμητισμό τέτοιο, που να μην έπιτρέπη δισταγμούς ή σκοπιμότητες στην έκλογή των νοημάτων ή των λέξεων. 'Ο Γ. Χ., δρών πολιτικός και πρώην βουλευτής, άνήκει στις σπανιώτατες αυτές εξαιρέσεις. Τα 30 κείμενά του που δημοσιεύονται στο τομίδιο αυτό διαπνέονται από βαθύ πολιτικό προβληματισμό, βάζουν το μαχαίρι στο κόκκαλο και καυτηριάζουν τα έγγενή Έλκη της πολιτικής μας ζωής με δριμύτητα που ένας κριτικός μη πολιτικός, χωρίς τις άναστολές που μοιραία παράγει ή κακώς νοούμενη «συναδελφική άλληλεγγύη», δεν έχει συνήθως την τόλμη να το πράξει. 'Ο συγγραφέας χτυπά τον πολιτικαντισμό, τον φανατισμό, τον ψευτοπροοδευτισμό, την τουρκονοοτροπία μας, διερωτάται σαρκαστικά άν «είμαστε ύπέρ ή έναντίον της Έλλάδος» και φτάνει να άναζητήσει ένα νέο 1821 που θα θέση τέρμα στην άθλιότητα του Ρωμείου. Χαίρεται κανείς διαπιστώνοντας ότι υπάρχουν και στόν πολιτικό χώρο έλάχιστοι, έστω, άνθρωποι, όπως ο Γ. Χ., φορείς της έλληνικότητας και έραστές της άλήθειας, που δεν νοθεύτηκαν από την έξουσιαστική παράνοια και μπορούν να βλέπουν με καθαρό μάτι τα χάλια μας.

ΗΛΙΑΣ Ν. ΜΙΧΑΛΟΣ, *Περιπέτεια (ποίηματα)*, Ἀθήνα 1982, ἔκδ. «Φιλипπότη», σελ. 128.

Ἐγγραφε ἐπὶ 33 χρόνια (1949—82) ποιήματα, χωρὶς νὰ τυπώσῃ κανένα ὁ Η. Ν. Μ., ὅπως σημειώνει ὁ ἴδιος, γιὰ νὰ δώσῃ, τέλος, μιὰ ἐπιλογὴ τῆς ποιητικῆς παραγωγῆς του μὲ τὴν *Περιπέτειά* του. Τοῦτο τὸν τιμᾷ, ἂν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ἡ βιασμένη πολλῶν ἐξ ὧσων γράφουν στίχους —καὶ ὁ ἀνίκητος πειρασμός μερικῶν νὰ τυπώνουν δι, τι γράφουν. Καὶ μπορῶ νὰ πῶ, ὅτι ἡ συλλογὴ αὕτη τοῦ μετριόφρονος δημιουργοῦ τῆς δὲν ἔχει νὰ ζηλέψῃ τίποτε ἀπὸ πολλὰς ἄλλες, γραμμένες ἀπὸ λιγώτερο σεμνοῦς καὶ ἀθόρυβους ποιητές. Ἀξιοσημείωτα ἰδιαίτερα θεωρῶ τὸ «Θυμᾶσαι», τὸ «Ριμούλα», τὸ «Ἄπιαστο» καὶ κυρίως τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ 29 τετράστιχα «Ἐπιγράμματα», ὥρια μὲν ἀπὸ τὰ ὅποια εἶναι πραγματικά πλαστοουργήματα μορφῆς καὶ ἰδέας.

Χ. ΠΑΠΑΚΩΣΤΕΑ, *Ὁ γύρος τῆς σκυτάλης (ταξιδιωτικό), β' ἔκδοσις*, Ἀθήνα χ.χ., τόμ. Α' σελ., 440 + τόμ. Β' σελ. 352.

Θαυμάζει κανεὶς τὴ συγγραφὴ τοῦ ὀγκωδέστατου αὐτοῦ «ἡμερολογίου» ἐνδὲς ταξιδίου μὲ ἑλληνικὸ ἐπιβατηγὸ πλοῖο στὴν Αὐστραλία καὶ τὴ Νέα Ζηλανδία, στὸ ὁποῖο ἔλαβε μέρος ἡ ἴδια ὡς ἐθελόντρια νοσοκόμος, ὅχι μόνον γιὰ τὸν ἀνεξάντλητο πλοῦτο τῶν ἐντυπώσεων καὶ ἀναμνήσεων τῆς, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἱκανότητά της νὰ σκιαγραφεῖ πολὺ πετυχημένα διάφορους ψυχολογικοὺς τύπους καὶ νὰ ζωγραφίξῃ τίς πρὸ ἀπίθανες σκηνές ἢ πολυπρόσωπες συγκεντρώσεις. Τὸ στυλ τῆς Χ. Π. εἶναι βαθιὰ ἐπηρεασμένο ἀπὸ τὰ σύγχρονα «μπέστ-σέλλερς», πού κατὰ δεκάδες ἐκδίδονται ἀλλοῦ, ἀλλὰ δὲν τοῦ λείπει καὶ τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο, ἰδίως τὸ δικό μας χιούμορ καὶ ἡ γνωστὴ «ἀλλέγρα» νοστοροπία τοῦ Ἑλληνα ναυτικοῦ, πού προσδίδουν στὸ βιβλίο τῆς ἕνα ἰδιαίτερα ζωντανὸ τόνο. Ὁ *Γύρος* εἶναι βιβλίο πού διαβάζεται γιὰ νὰ ξεκουράσῃ.

ΜΑΡΓΑΡΙΤΑ ΨΑΡΡΟΥ — ΛΙΑΤΟΠΟΥ-ΛΟΥ, *Κοχύλια στὴν ἄμμο (ποίηματα)*, «Νέα Σκέψη», Ἀθήνα, χ.χ., σελ. 48.

Σὲ παραδοσιακὸ ἢ ἐλεύθερο στίχο, ἐρωτικά ἢ λυρικά, συμβολικά ἢ ἀπλῶς αἰσθητικά, τὰ *Κοχύλια* τῆς Μ. Ψ.—Λ. ἔχουν τοῦτο τὸ σταθερὸ προσόν, καθόλου ἀσήμαντο, ὅτι ῥέουν αὐθόρμητα καὶ χωρὶς «περίσκεψη», εἶναι ἀποτέλεσμα βαθύτερης ἀνάγκης ἐκφράσεως, δὲν παρουσιάζουν τίποτε τὸ περίτεχνο καὶ φτιαχτό. Ἰδιαίτερα ἀξιόλογα τὰ εἰδυλικά τῆς κομμάτια, ὅπως ἡ «Θάλασσα», «Τὸ χωριό μου» καὶ μάλιστα τὸ «Δημοτικὸ Τραγούδι», πού ἀπηχοῦν μνήμες ἀ-

πὸ τὴν ἀγέραςτῃ γοητεία τῆς ποιήσεως τοῦ Κρυστάλλη. Ἄν μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ διατυπώσουμε κάποια ὑπόδειξη, θὰ λέγαμε, ὅτι ἡ νέα ποιήτρια πρέπει νὰ ἐπιδιώξῃ μεγαλύτερη πυκνότητα τοῦ ποιητικοῦ τῆς λόγου, στὸ μέλλον.

ΚΩΣΤΑΣ Ν. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ, *Τὸ ἀρχεῖον τῶν Βλαχοπαπαδόπουλων τῶν Πατρῶν (1720—1905). — Θεοφίλου μητροπολίτου Ἀθηνῶν (1798—1873)*, ἔκδ. Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας Πελοποννήσου. Πάτρα 1983, σελ. 104.

Ἱστοριοδιωκτικὴ ἐργασία ἐξαίρετικά ἐπιμελημένη τοῦ γνωστοῦ συγγραφῆς τῶν Πατρῶν γιὰ τὸν σημαντικὸ κληρικὸ (Ἀρχιεπίσκοπο Ἀθηνῶν) καὶ ἔθνικὸ παράγοντα τοῦ περασμένου αἰῶνος Θεοφίλου Βλαχοπαπαδόπουλο καὶ γιὰ τὴν μεγάλη ὁμώνυμη οἰκογένεια τῶν Πατρῶν. Τὸ ἀρχεῖο καλύπτει δραστηριότητες καὶ γεγονότα ἰδιωτικά ἀλλὰ καὶ δημόσια, μερικὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα συνιστοῦν ἀξιόλογο ἱστορικὸ ὕλικὸ γιὰ τὸ μελετητὴ. Τὸ ἐκτενέστατο εὑρετήριο κυρίων ὀνομάτων πού ἐπιτάσσει τοῦ ἀρχείου ὁ ἐκδότης ἀποτελεῖ ἐπίσης χρήσιμο βοήθημα γιὰ τὴν ἱστορικὴ διερεύνηση τῆς ζωῆς καὶ τῶν πολιτικῶν γεγονότων στὸν ἑλληνικὸ χώρο κατὰ τοὺς 17 καὶ 18 αἰῶνες.

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΣΠΟΥΡΑΚΟΥ — ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ, *Ῥέκβιεμ (ποίηματα)*, Ἀθήνα χ.χ., σελ. 12.

Ἡ ποίηση τῆς Α.Σ.—Ε., ἀσυγκράτητα συναισθηματικὴ, ἐπιβεβαιώνει τὴν παλιὰ διαπίστωση «ἐν τῷ ὄντι», ἀφού μὲ ὁδηγὸ τῆς τὸ «μὴ λογικόν», ἀποκλειστικά, στοιχεῖο τοῦ συνειδέσθαι μπορεῖ καὶ δίνει, χωρὶς καθόλου νὰ τὸ ἐπιδιώκῃ, ἀλήθειες, πού κατὰ τὴν κατεστημένη διάκριση τῶν «μερῶν» τῆς ψυχῆς θάπρεπε νὰ ἀπορρέουν ἀπὸ τὴ λογική: Ἡ ποιήτρια δὲν «σκέπτεται», μὲ τὴ συνήθη ἔννοια τοῦ ὄρου, αἰσθάνεται ἀπλῶς, ἀλλ' αἰσθάνεται μὲ τόση ἔνταση, γνησιότητα —καὶ... συνειδητότητα, θάλεγα— ὥστε τὸ ποιητικὸ ἀποτέλεσμα πολλῶν στίχων ἢ κομματιῶν τοῦ *Ῥέκβιεμ* νὰ εἶναι πράγματι ἔλλογο. Διέκρινε τὰ «Περίμενε» καὶ τὸ «Μοιρολόι», γνήσια ἐλεγειακά, ὅπως καὶ τὸ πυκνότατο «Ἐγώισμός», μὲ τὴ συγκινητικὴ ἀπαισιοδοξία του:

.....
Στὸ τέλος
δὲν μοῦ ἔμεινε ἄλλο τίποτα
παρὰ νὰ κουνᾶω
ἓνα μαντήλι
στοὺς χαμένους
παρόδειςους.

Γίνεματώδης καὶ οὐσιαστικώτατος ὁ πρόλο-

πηγαίο λυρισμό τους και διαποτίζονται από μιὰ φιλοσοφική ἐνατένιση τῆς ζωῆς καὶ τοῦ κόσμου —ἴδιον ἀνθρώπου ποὺ βίωσε βαθιὰ τὴ ματαιότη-
τα τῶν κατεστημένων θεοτήτων ἢ τρεχουσῶν «ἀξιών», χωρὶς τοῦτο νὰ σημαίνει ὅτι διεχώρισε τὴ θέση του ἀπὸ τὰ ζωντανὰ καὶ ἐγκόσμια πράγ-
ματα: Πολὺ συχνὰ ὁ λυρισμὸς μετουσιώνεται σὲ φραγγέλιο σάτιρας ἢ ὀξύτατης κριτικῆς τῶν στραβῶν κι ἀνάποδων, ποὺ κάποτε ἀποκτᾶ φο-
νικὴ δραστηριότητα. Ἡ μελέτη τοῦ θανάτου, ἡ προϋπόθεση αὐτῆς τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως, εἶ-
ναι ἐπίσης διάχυτη σ' ὅλη τὴν ποίηση τῆς Ἀπέκ-
δυσης. Ὁ Δ. Κ. Π., ἀθόρυβος καὶ σεμνός, γρά-
φει ποίηση οὐσίας καὶ κάλλους, ἀνώτερη ἀπὸ
μερικοὺς ἄλλους, ποὺ γίνονται βεντέτες, χάρη
στὴν ἀγνοία καὶ τὴν ἀντιπνευματικὴ ἀκρισία
τῆς κουλουριάρικης πνευματικῆς μας χαμοζω-
ῆς.

*ΧΡΗΣΤΟΣ ΠΕΤΡΟΥ, Τὸ κόκκινο τριαντά-
φυλλο (διηγήματα), ἑκδ. «Ἀπανεμιά», Ἀθήνα
1981, σελ. 48.*

Ξαναζωντανεῖ μιὰ ἐποχὴ ποὺ πέρασε πιά
ἀλλὰ κι ἓνα τύπο διηγήματος, ποὺ γνώρισε με-
γάλη ἀκμὴ καὶ δόξα, ἀλλὰ δὲν εἶναι τώρα «τῆς
μόδας», μὲ τὸ βιβλίο του αὐτό ὁ καλὸς ποιητὴς
καὶ πεζογράφος τῆς Χαλκίδας. Πρόκειται γιὰ
μιὰ συλλογὴ μὲ ἑφτά ἀφηγήματα, καλογραμμέ-
να, «ἠθογραφικά» μᾶλλον, σύμφωνα μὲ τὴν κα-
θιερωμένη ὁρολογία, μὲ πολλὰς ὁμῶς προσμί-
ξεις ψυχολογικῶν καὶ δραματικῶν στοιχείων,
συχνὰ πολὺ πετυχημένες. Ἐπισημαίνω τὶς περι-
γραφές καὶ τὶς παιδικές ἀναμνήσεις ποὺ ἐκτυ-
λίσσονται ἀβίαστες καὶ διαποτισμένες μὲ μιὰ ἡ-
ρεμὴ νοσταλγικὴ διάθεση.

γος τοῦ Κωστῆ Κοκόροβιτς, ποὺ προτάσσεται
τοῦ βιβλίου.

*ΓΙΩΡΓΟΣ ΠΑΠΑΛΕΟΝΑΡΔΟΣ, Ἐνας ἱππό-
της ἐπιμένει νὰ ζεῖ (ποίηση), ἑκδ. «Σύγχρονα Βι-
βλία», Ἀθήνα 1979, σελ. 48.*

Ἡρεμες, καθησυχαστικὲς νότες ἤχουν στὴν
ἐρωτικὴ ποίηση τοῦ Γ.Π. Ὁ χαρακτηρισμὸς «ἐ-
ρωτικὴ», ποὺ χρησιμοποιοῦ ἔδω, ἀποδίδει μόνον
τὸ τυπικὸ μέρος τῆς, τὰ ἐκφραστικὰ τῆς μοτί-
βα: πίσω ἀπὸ τὶς εὐδιάκριτες συχνά, ἀλλὰ καὶ
δυσδιάκριτες κάποτε ἐρωτικὲς ἀποχωρήσεις τῶν
στίχων σταθερὸ καὶ κυρίαρχο εἶναι τὸ λυρικὸ ὑ-
πόβαθρο, διαποτισμένο μὲ μιὰ συγκρατημένη ἀ-
παισιοδοξία καὶ μιὰ πραότητα, θάλαγα, ποὺ με-
ταβάλλεται σὲ εὐχάριστη ἐκπληξη, ὅταν ἀναλο-
γίζεται κανεὶς τὴν συνηθισμένη ἔνταση, γνήσια
ἢ φτιαχτή, καὶ τὴν πολὺ κοινὴ μέγалоστομία
ποὺ συχνὰ μειώνουν τὴν ποιότητα τῆς ἐρωτικῆς
ποιήσεως τῆς ἐποχῆς μας. Δὲν μπορῶ νὰ πῶ, ὅ-
τι ὁ Ἱππότης παρουσιάζει καὶ συνειδητὲς συμβο-
λικὲς ἢ ἀλληγορικὲς διευρύνσεις, ἀλλὰ ἡ ποίησή
του καθ' αὐτὴ σὰν ἔκφραση τοῦ ωραίου εἶναι
ταυτόχρονα καὶ ἔκθεσή τοῦ ἀληθινοῦ, χωρὶς, ἔ-
στω, φιλοσοφικὰ σχήματα καὶ μοτίβα.

*ΔΗΜ. Κ. ΠΑΠΑΚΩΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, Ἡ ἀπέκ-
δυση (ποιητικὴ συλλογὴ), ἑκδ. «Φιλιπότη», Ἀ-
θήνα 1982, σελ. 112.*

Παλιὸς τεχνίτης τοῦ στίχου (τὴν πρώτη του
συλλογὴ ἔξεδωσε τὸ 1954) ὁ Δ. Κ. Π. ἀποδεικνύ-
ει μὲ τὴν Ἀπέκδυσή του, ὅτι διανύει φάση θαλε-
ρῆς πνευματικῆς ὀριμότητος. Τὰ ἑκατὸ περί-
που ποιήματα, ποὺ ἀποτελοῦν τὴν μετὰ χεῖρας
τελευταία συγκομιδὴ του, ξεχειλίζουν ἀπὸ τὸν

ἌΛΛΑ ΕΝΤΥΠΑ ΠΟΥ ΜΑΣ ΑΠΕΣΤΑΛΗΣΑΝ

ΝΕΑ ΠΑΙΔΕΙΑ, τρίμηνη ἑκδοση παιδευτικοῦ προβληματισμοῦ (ὑπεύθυνος Κ.Ν. Παπανικο-
λάου), τεύχος 27, ἀφιερωμένο στὰ φιλοσοφικὰ μαθήματα, Φθινόπωρο 1983 • ΓΛΩΣΣΑ, περιοδι-
κὴ ἑκδοση γλωσσικῆς παιδείας (ἐπιστάσις Κ.Ν. Παπανικολάου, διευθύνση Δ.Ε. Τομπαιδης),
τεύχος 3, Φθινόπωρο 1983 • ΒΟΡΕΙΟΕΛΛΑΔΙΚΑ, μηνιαῖο περιοδικὸ ἱστορίας, λαογραφίας,
γραμμάτων, τεχνῶν καὶ ἐπικαιρότητας τῆς Θεσσαλονίκης (διευθυντὴς Φώτης Τριάρχης), τεύχος
21, Ἰούλιος 1983 • ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΣΚΕΨΗ, μηνιαία περιοδικὴ ἑκδοση γραμμάτων καὶ τεχνῶν (ι-
διοκτήτης — διευθυντὴς Γ. Ν. Παπαγεωργίου, ἀρχισυντάκτης Γ. Χ. Χαλατσᾶς), ἀριθ. φύλλου
84, Ὁκτώβριος 1983 • ΕΠΟΠΤΕΙΑ, μηνιαῖο περιοδικὸ (διευθυντὴς συντάξεως Παναγιώτης Θ.
Δρακόπουλος), τεύχος 84, Νοέμβριος 1983 • ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ, διμηνιαία ἑκδοσις τοῦ
Ἰνστιτούτου Στρατηγικῶν Μελετῶν τῆς Ἑλλάδος (ιδρυτὴς στρ. Ἀχιλλεὺς Τάγαρης, ἐκδότης -
διευθυντὴς στρ. Δ. Χ. Προφίλης), ἀριθ. φύλλου 17, Νοέμβριος 1983 • ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΑ
ΝΕΑ, μηνιαία ἐφημερίδα τῶν ἐργαζομένων στὰ Πανεπιστήμια (ἐκδότρια Εὐαγγελία Τσολακο-
πούλου) φύλλο 9, Σεπτέμβριος 1983 • ΕΥΒΟΪΚΟ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ, μηνιαία ἑκδοση
(ἐκδότης - διευθυντὴς Κ. Δημόπουλος), ἀριθμ. φύλλου 18, Ὁκτώβριος 1983 • ΧΡΟΝΙΚΑ, ὄργα-
νον τοῦ Κεντρικοῦ Ἰσραηλικοῦ Συμβουλίου τῆς Ἑλλάδος (ὑπεύθυνος Ἰωσήφ Λόβιγγερ), τεύ-
χος 63, Νοέμβριος 1983 • ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΕΤΑΙΡΙΑ, μηνιαῖο δελτίο πνευματικῆς ἐνημερώσεως
τῆς ὁμώνυμης ἐταιρείας (ὑπεύθυνος Ἀλεξ. Χ. Μαμμόπουλος), ἀριθ. τεύχους 86, Νοέμβριος
1983.

ΣΥΝΤΑΚΤΕΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΟΥ Β' ΤΟΜΟΥ (ΤΕΥΧΗ 13-24)

Ἰανουάριος — Δεκέμβριος 1983

ΑΛΤΑΙΟΣ, ΣΤΕΦΑΝΟΣ: <i>Γιὰ ποιὸ «γνώθι σ' αὐτὸν» μιλάμε;</i>	621
— <i>Νόηση καὶ παρανόηση</i>	730
— <i>Τεράρρηση καὶ ἀλήθεια</i>	776
ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΗΣ, ΗΡΑΚΛΗΣ: <i>Ὁ μεγάλος γερμανὸς ἐλληνιστὴς Ἑρβιν Ρόντε καὶ τὸ «Ἑλλη- νικὸ Μυθιστόρημα»</i>	669
— <i>Ἀπὸ τὸ «Ἑλληνικὸ Μυθιστόρημα» τοῦ Ρόντε (συνέχεια)</i>	762
— <i>Ἀπὸ τὸ «Ἑλληνικὸ Μυθιστόρημα» τοῦ Ρόντε (τελευταία συνέχεια)</i>	860
ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΗΣ, ΡΕΝΟΣ ΗΡΑΚΛΗ: <i>Τὸ δικό μου δῶρο</i>	561
— <i>Ὁ Ἀμφιτρύων (ποίημα)</i>	567
— <i>Εὐχές</i>	571
— <i>Οἱ Ἐξάγγελοι (ποίημα)</i>	574
— <i>Πρασσωκρατικοί. — Κείμενα, σχόλια, ἀναλύσεις, ἀναπτύξεις οὐσιαστικῶν ἀποσπα- σμάτων. — Ἡράκλειτος</i>	609
— <i>Τὸ πραγματικὸ 21</i>	657
— (καὶ ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΗΣ, ΗΡΑΚΛΗΣ καὶ ΣΤΑΝΤΗΣ): <i>Ἡράκλειτος. — Ἀπὸ τῆ νε- ώτερη κριτικὴ ἔκδοση μὲ σχόλια τοῦ Μ. Μάρκοβιτς</i>	662
— <i>Θὰ τὸ φαντάζοσυν;</i> (ποίημα)	667
— <i>Ὁ Γουρουνέμπορας (διήγημα)</i>	705
— <i>Ἡ Ἀναρχία</i>	753
— <i>Κριτικὴ τῆς Νεοελληνικῆς Γραμματείας</i>	801
— <i>Κριτικὴ τῆς Νεοελληνικῆς Γραμματείας (συνέχεια)</i>	849
— <i>Πίσω στὸ Κρυφὸ Σχολειό!</i>	897
— <i>Κριτικὴ τῆς Νεοελληνικῆς Γραμματείας (τελευταία συνέχεια)</i>	902
ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΗΣ, ΣΤΑΝΤΗΣ: <i>Ἐπενδύσεις (ποίημα)</i>	625
— <i>Τί δάκρυον εὐδὸν ἐγείρεις;</i> (ποίημα)	660
— <i>Γένεσις (ποίημα)</i>	721
ARMSTRONG, A.H.: <i>Ἑλληνικὴ φιλοσοφία καὶ χριστιανισμός</i>	828
— (Δεύτερη συνέχεια)	883
— (Τρίτη συνέχεια)	942
— (Τελευταία συνέχεια)	992
ΒΟΥΛΓΑΡΙΔΗΣ, ΓΙΑΝΝΗΣ: <i>Ἰαμβικὸς ἐπίλογος (ποίημα)</i>	968
ΒΥΣΣΟΥΛΗΣ, ΠΑΝΤΕΛΗΣ: <i>Μεγαλεῖο καὶ Τραγωδία (ποίημα)</i>	1031
— <i>Ἀφύπνιση (ποίημα)</i>	1118
ΓΑΛΑΝΑΚΗ — ΒΟΥΡΛΕΚΗ, ΑΝΤΙΓΟΝΗ: <i>Ἀπολογία (ποίημα)</i>	642
ΓΕΡΟΥΜΑΤΟΥ, ΕΥΓΕΝΙΑ: <i>Μεταγλωττισμοί (ποίημα)</i>	950
ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, ΤΑΚΗΣ: <i>Τὰ στέκια (ποίημα)</i>	729
— <i>Χίμαιρα (ποίημα)</i>	832
— <i>Αὐταπάτη (ποίημα)</i>	947
ΓΛΕΖΟΣ, ΠΕΤΡΟΣ: <i>Εἶναι χρέος τοῦ Πνεύματος ἡ υπεράσπιση τῆς ἐλληνικότητος</i>	1030
ΔΕΛΦΗΣ, ΦΟΙΒΟΣ: <i>Ἀρχαία καὶ Νέα Ἑλλάδα</i>	595
— <i>«Παράξενο, ἀτίθασο πλάσμα ὁ Ἕλληνας»</i>	695
ΔΕΠΟΣ, ΓΕΩΡΓΙΟΣ Δ.: <i>Διαλεκτικὴ, «ἐλληνοχριστιανισμός» καὶ Σωκράτης</i>	599
— <i>Αἰσιοδοξία, ἀπαισιοδοξία καὶ βελτιονισμός</i>	734
— <i>Ἱμπεριαλισμός καὶ πόλεμος</i>	931
— <i>Τί δὲν εἶναι ἐλληνικότητα</i>	1032
ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗΣ, ΔΗΜΗΤΡΗΣ: <i>Κρατῆστε...</i> (ποίημα)	642
ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΔΗΣ, ΜΙΜΗΣ: <i>Σκιαγραφία (ποίηση)</i>	867
— <i>Αἰολικὸ μέλος (ποίημα)</i>	983
ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ, ΙΑΣΩΝ: <i>Ἐπιχειρήματα (ποίηση)</i>	696
— <i>Ἡ ἔννοια τῆς ἐλληνικότητος</i>	1035

ΕΦΡΑΙΜΙΔΟΥ, ΕΛΕΝΗ: <i>Ἐπιστροφές</i> (ποίημα).....	782
— <i>Τὰ θρύψαλά μας</i> (ποίημα).....	1096
ΘΕΟΦΙΛΟΥ, ΦΑΙΔΩΝ: <i>Ἑλλάνθη</i> (ποίημα).....	676
— <i>Ἐν τούτῳ νίκα</i> (ποίημα).....	887
— <i>Χλωμὴ ἀνάγκη</i> (ποίημα).....	950
— <i>Ἐξέταση</i> (ποίημα).....	978
— <i>Νέο Δία!</i> (ποίημα).....	1096
ΚΑΛΟΥ, ΣΤΕΦΑΝΙΑ: <i>Δελφοί</i> (ποίημα).....	692
— <i>Ὀίκος εὐγηρίας</i> (ποίημα).....	920
ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ, ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ: <i>Πρώτοι οἱ Ἕλληνες ἔπασαν νὰ εἶναι μάζα</i>	1011
ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗ, ΒΕΝΕΤΙΑ: <i>Παρθενῶνας</i> (ποίημα).....	846
— <i>Χαιρετισμός</i> (ποίημα).....	1037
— <i>Τί εἶναι ἑλληνικότητα;</i>	1038
— <i>Δαίδαλε, σὲ καλῶ...</i> (ποίημα).....	1038
ΚΑΡΑΜΑΝΩΛΗΣ, ΕΜΜ. Γ.: <i>Ἕλληνες ἢ Ἕλινες;</i>	780
— (<i>Ἐπιστολὴ — πρόταση</i>).....	1092
ΚΑΡΦΙΑΣ, ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗΣ: <i>Μεταξὺ σοβαροῦ καὶ ἀστείου</i> : Προτάσεις γιὰ τὸν «ἐτεροχρονισμό» — Ἀπολογισμός τοῦ 1982.....	588
— <i>Μεταξὺ σοβαροῦ καὶ ἀστείου</i> : Ἐπιστροφή στὴ φασολάδα! — Φορολογία ἐννοιῶν. Προτάσεις γιὰ τὴν ἐπιβολὴ νέων φόρων. — Ἑορρικὴ προεδρία.....	631
— <i>Μεταξὺ σοβαροῦ καὶ ἀστείου</i> : Σοσιαλθηρσκευτικά. — Περὶ συντάγματος. — Ρωμέικο καὶ ἀγωνιστὲς τοῦ 21.....	693
— <i>Μεταξὺ σοβαροῦ καὶ ἀστείου</i> : Ἑλληνικὴ διχόνοια. — Περὶ μαρξιστικῶν καλογηρῶν. — Ὁ «Δαυλός» καὶ οἱ νέοι συγγραφεῖς.....	739
— <i>Μεταξὺ σοβαροῦ καὶ ἀστείου</i> : Παλληκαρισμοί. — Κυπριακά. — Ὁ «ὄμφαλός τῆς Γῆς». — Ἡ χρεοκοπία τοῦ ἀστοκαπιταλομαρξισμού.....	787
— <i>Μεταξὺ σοβαροῦ καὶ ἀστείου</i> : «Γιέμ μπουρρυσού». — Ἡ σφαγὴ τῶν ὀρνίθων. — Περὶ ἐλευθερονίου.....	833
— <i>Μεταξὺ σοβαροῦ καὶ ἀστείου</i> : Ἀλλαγὴ στολῆς. — Τὰ κουτάκια. — Γιὰ μιὰ «ἀπολίτιστη» μέρα.....	882
— <i>Μεταξὺ σοβαροῦ καὶ ἀστείου</i> : «Κομμουνιστὴς καὶ πλούσιος!» — Ἐπιδρομὴ ἐκπολιτιστῶν. — Ὁ Ναστράντιν καὶ ἡ Ζαφειρίτσα. — Γλωσσικά.....	929
— <i>Μεταξὺ σοβαροῦ καὶ ἀστείου</i> : Τὸ «κύπριακὸν πιάτον». — Γλωσσικά. — Νομοπλημύρα. — Ὁ «Μετέωρος» καὶ οἱ Ρωμιοσυνιστῆς.....	971
— <i>Μεταξὺ σοβαροῦ καὶ ἀστείου</i> : Καταμέτρηση ποιμνίων. — Στάδιον Καλογρέζης. — Γρενάδα. — Καὶ πάλιν οἱ Ρωμιοσυνιστῆς.....	1039
— <i>Μεταξὺ σοβαροῦ καὶ ἀστείου</i> : Ἡ «πολιτικὴ βούληση» γιὰ τὶς βάσεις. — Πρέπει νὰ τοὺς πληρώσουν τὰ παπούτσια. — Τὸ «κύπριακὸ πιάτο». — Πτώση... πρὸς τὰ ἄνω!.....	1102
ΚΑΤΡΑΚΗΣ, ΠΟΤΗΣ: <i>Φεύγοντας</i> (ποίημα).....	873
ΚΙΤΣΙΡΟΓΛΟΥ, ΓΙΑΝΝΗΣ: <i>Τὸ Ὅραμα</i> (ποίημα).....	688
— <i>Ὁ Κύκλος</i> (ποίημα).....	840
ΚΟΙΡΑΝΗΣ, ΛΑΜΠΡΟΣ: <i>Παρακαλῶ, ἐνδυσθῆτε!</i> (ποίημα).....	598
— <i>Τοῦ μαχαιριοῦ</i> (ποίημα).....	633
— <i>1821</i> (ποίημα).....	682
— <i>Κύκλος</i> (ποίημα).....	733
— <i>Ἐνδον</i> (ποίημα).....	779
ΚΟΚΟΡΟΒΙΤΣ, ΚΩΣΤΗΣ: <i>Εἰκόνες</i> (ποίημα).....	786
CONTILIANO, ANTONINO: <i>Σιωπὴς φωτὸς</i> (ποίημα).....	694
ΚΟΥΛΕΝΤΙΑΝΟΣ, ΔΙΟΝΥΣΗΣ: <i>Ἐν τούτοις...</i> (ποίημα).....	750
— <i>Ἡ ἀρετὴ</i> (ποίημα).....	950
ΚΥΡΙΑΚΑΚΟΣ, ΓΙΑΝΝΗΣ: <i>Πίστη καὶ ἀμφιβολία</i>	835
— <i>Ὁ ἀνθρώπος κι ὁ χρόνος</i>	964

— "Ὅψεις τῆς ἐλληνικότητος.	1097
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ, ΛΟΥΛΑ Δ.: Κατόπιν ἐορτῆς (ποίημα).	680
— "Ἐνα καλοκαίρι (ποίημα).	882
ΛΑΜΠΡΟΥ, ΔΗΜΗΤΡΗΣ Ι.: "Αχ, αὐτὴ ἡ Ἑλλάδα!	606
— "Ὅραμα ἄχρονο.	654
— "Ἡ ἱστορικὴ ἀλήθεια καὶ ἡ Ἀλήθεια.	702
— Πορτραῖτο ἀνθρώπου τοῦ 21ου αἰῶνος.	751
— Ἀπώλεια ἢ κρίση ταυτότητας;	779
— "Ὁ Θαλῆς καὶ τὸ πηγάδι.	846
— "Ὀλίγα περὶ «διονυσιοκολάκων» καὶ ἄλλα τινά.	895
— Ἐσὺ κι ἐγὼ — ἄσε τοὺς ἄλλους!.	1007
— E.R. Dodds: Οἱ Ἕλληνες καὶ τὸ παράλογο.	998
— Λίγα λόγια τοῦ ἐκδότη.	1009
— "Αχ, αὐτὴ ἡ Ἑλλάδα! (ἀναδημοσίευση).	1071
— Μιὰ συζήτηση χωρὶς τέλος.	1073
— Ἑλληνικότητα καὶ Ἑλληνισμός (σχόλιο-ἀπάντηση).	1114
— Δήμου, Νίκος (βιβλιοκριτικὴ).	1122
LIVIGSTONE, RICHARD W. Sir: "Ἡ ἐλληνικὴ θρησκευτικὴ καὶ πολιτικὴ παρρησία.	1079
ΜΑΝΙΑΣ, ΘΕΟΦΑΝΗΣ: "Ὁ, Ἑλλάδα! 5(ποίημα).	1121
ΜΑΡΚΑΚΗΣ, ΜΑΝΩΛΗΣ: Πολιτικὲς ὅψεις τοῦ 1821	681
— (Βιβλιοκριτικὴ).	744
— "Ὁ Ἀκρίτας (ἀπόσπασμα ποιήματος).	793
— (Βιβλιοκριτικὴ).	794
— (Βιβλιοκριτικὴ).	841
— "Ὁ Ἀκρίτας (ἀπόσπασμα ποιήματος).	880
— (Βιβλιοκριτικὴ).	888
— "Ὁ Ἀκρίτας (ἀπόσπασμα ποιήματος).	909
— Πολιτικὴ λογοτεχνία καὶ λογοτεχνία τοῦ περιθωριακοῦ ἀνθρώπου.	917
— (Βιβλιοκριτικὴ).	952
— "Ὀδοιπορικὸ.	969
— (Βιβλιοκριτικὴ).	1000
— "Ἡ ἐλληνικότητα καὶ ὁ γερμανικὸς κλασικισμός.	1041
— (Βιβλιοκριτικὴ).	1064
— (Βιβλιοκριτικὴ).	1123
ΜΑΡΜΑΤΣΟΥΡΗΣ, ΛΕΥΤΕΡΗΣ: Πρόκληση (ποίημα).	582
— Τὰ θεωρητικά (ποίημα).	834
— "Ἡ ἀπάντηση (ποίημα).	864
— Πλανήτης βροτῶν (ποίημα).	906
— Ματαιοπονία Συμβουλίου (ποίημα).	984
— Μετονομασία (ποίημα).	1028
ΜΕΤΕΩΡΟΣ: Οἱ φατρίες, οἱ πεφυσισμένοι βάτραχοι, ὁ «Δαυλός» καὶ τὸ Πνεῦμα.	575
— Τὸ θάψιμο τῶν πορτοκαλιῶν — Ἔργο καὶ ἐργασία. — "Ἡ σύγχρονη δουλεία. —	
— "Ἡ διαστροφή τῶν ἀξιών.	618
— "Ἕλληνες καὶ ἐλληνίζοντα φαντάσματα.	673
— Πρόσωπο καὶ γνώση. — Οἱ θεωρητικοὶ στυλοβάτες τῆς ἀνελευθερίας. — Οἱ πο-	
λυμαθεῖς μελαγχολικοὶ βλάκες. — Περὶ κινδύνων τῆς πρωτότυπης σκέψεως.	722
— "Ἡ λύτρωση τοῦ δημιουργοῦ.	
— Πῶς ἐπιβιώνει ἱστορικὰ ἡ ομάδα. — "Ἡ κρίσιμη σημασία τοῦ πνευματικοῦ πολιτι-	
σμοῦ. — Ποιὸ εἶναι τὸ ὑπ' ἀριθ. 1 «ἐθνικὸ θέμα» τοῦ Ἑλληνισμοῦ;	765
— "Ἡ δολοφονία τοῦ ἥρωα.	817
— "Ἡ ἐξουσιαστικὴ παιδεία. — "Ἡ ἐλεύθερη παιδεία ἄλλοτε. — "Ἡ ἀνάγκη τῆς ἰδιω-	
τικῆς Παιδείας.	865
— Ρωμιοσύνη ἢ Ἑλληνικότητα;	907

— Πρόσκληση σὲ συζήτηση γιὰ τὴν Ἑλληνικότητα.	961
— Ἑλληνικότητα καὶ «ἐλληνοχριστιανισμός». — Μποροῦμε νὰ μιλάμε γιὰ μιὰ «μεταχριστιανική» Ἑλλάδα;	1046
— Πολιτική ἢ συνειδησιακὴ ἀξία εἶναι ἡ ἐλληνικότητα;	1093
ΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, Κ. Δρ.: <i>Ἑλληνικὴ φιλοσοφία καὶ ἱατρικὴ</i>	773
— <i>Προσωκρατικοὶ φιλόσοφοι καὶ ἱατρικὴ</i>	921
— <i>Ἠθικὴ φιλοσοφία καὶ ἱατρικὴ</i>	979
— <i>Ἡ ἐλληνικὴ ἀντίληψη περὶ ἱατρικῆς</i>	1104
ΜΙΣΣΙΟΣ, ΚΩΣΤΑΣ Γ.: <i>Κούνια πού σὲ κούναγε</i> (ποίημα).	750
ΜΙΤΑΚΗΣ, ΔΙΟΝΥΣΗΣ: <i>Συζητώντας τὴν ἐλληνικότητα</i>	1109
ΜΟΜΙΓΛΙΑΝΟ, ARNALDO: <i>Ἡ ἐλληνικὴ ἀντίληψη περὶ ἱστορίας</i>	578
— (Δεύτερη συνέχεια):	643
— (Τρίτη συνέχεια):	740
— (Τελευταία συνέχεια):	789
ΜΠΕΖΑΝΤΕΣ, ΙΩΑΝΝΗΣ: « <i>Ἐδῶ Δελφοί</i> ».	788
ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, ΓΙΑΝΝΗΣ: <i>Ὁ ἐξαληθευτικὸς ρόλος τῆς Ἀπαισιοδοξίας</i>	590
ΝΟΝΙΚΑΣ, ΣΠΥΡΟΣ: <i>Ἡ ἐλληνικότητα στὴ σύγχρονη ἐλληνικὴ Τέχνη</i>	1049
— <i>Ἑλληνικός</i> (ποίημα).	1052
— <i>Ἑλληνικότητα καὶ οἰκονομισμός</i>	1116
ΝΤΟΥΦΕΞΗΣ, ΣΑΡΑΝΤΟΣ: <i>Προσανατολισμοί</i> (ποίημα).	928
— <i>Ἐναντία ταῦτά</i> (ποίημα).	934
— <i>Λιμάνια</i> (ποίημα).	997
ΠΑΝΩΦΟΡΟΠΟΥΛΟΥ, ΑΓΓΕΛΙΚΗ: <i>Διαλεκτικὴ πορεία καὶ φιλοσοφικὸς συγκερασμός</i>	639
— <i>Ἡ ἐλληνικότητα τοῦ 1821</i>	689
— <i>Παλιὰ καὶ σύγχρονη δουλεία</i>	838
— <i>Αἶνος</i> (ποίημα).	960
— <i>Ἡ θάλασσα... ἡ ἐλληνικότητα</i>	1119
ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ, ΘΑΝΑΣΗΣ: <i>Ὁ διωγμὸς τοῦ 379</i> (ποίημα).	928
— <i>Σιγὰ μονολογοῦσε</i> (ποίημα).	1095
ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, ΔΗΜ. Κ.: <i>Ρένος: «ΚΑΙΓΕ»</i>	935
ΠΑΠΑΠΑΝΟΥ, ΚΩΣΤΑΣ: <i>Δημοκρατία, τέλος;</i>	768
ΠΑΠΠΑΣ, ΓΙΩΡΓΟΣ Κ.: <i>Οἰδίποδα, γύρισε πίσω</i> (ποίημα).	782
ΠΑΠΑΧΡΗΣΤΟΥ—ΠΑΝΟΥ, ΕΥΓΕΝΙΑ: <i>Ἰσως αὔριο</i> (ποίημα).	920
ΠΑΣΣΙΑΣ, ΒΑΓΓΕΛΗΣ: <i>Ἐκκλήση</i> (ποίημα).	764
— <i>Ἐπὶ τῆς οὐσίας</i> (ποίημα).	827
ΠΡΑΤΣΙΚΑΣ, ΜΑΝΩΛΗΣ: <i>Θεατρικὸς προβληματισμός</i>	951
ΡΟΖΟΣ, ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Γ.: <i>Ἀλήθεια καὶ Δόγμα</i>	583
— <i>Ἡ διαστροφή τοῦ Οἰκονομισμού</i>	626
— <i>Τὸ προδομένο Εἰκοσιένα</i>	683
— <i>Ρωμιοσύνη ἢ Ἑλληνικότητα;</i>	725
— <i>Τὸ σταθερὸ πρόσωπο τοῦ Ἑλληνισμοῦ</i>	819
— <i>Πνευματικὸς καὶ πολιτιστικὸς σωβινισμός</i>	868
— <i>Θουκυδίδης: Ὁ θεμελιωτὴς τῆς πολιτικῆς σκέψης</i>	910
— <i>Ἡ πολιτικὴ ἐκμετάλλευση τῶν νέων</i>	973
— <i>Τὸ Αἰγαῖο γενέθλιος χώρος τῆς ἐλληνικότητας</i>	1053
ΣΑΒΙΝΑ, ΖΩΗ: <i>Στὸ φωτογραφεῖο</i> (ποίημα).	721
— <i>Ἡ «εὐκόλια» τῆς ποίησης</i>	948
ΣΚΑΝΑΤΟΒΙΤΣ, ΤΑΚΗΣ: <i>Bestia seriosa</i> (ποίημα).	772
ΣΠΟΥΡΛΑΚΟΥ — ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ, ΑΓΓΕΛΙΚΗ: <i>Θεατρικὸς προβληματισμός</i>	1125
ΣΤΑΣΙΝΟΠΟΥΛΟΣ, ΜΙΧ. Δ.: <i>Ἀποκλειστικὴ συνέντευξη στὸ «Δαυλό»</i>	814
ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, ΝΙΚΟΣ: <i>Κεκλιμένα ἐπίπεδα</i> (ποίημα).	638
— <i>Ὑπολογιστὲς</i> (ποίημα).	928

— Προσανατολισμός (ποίημα).....	1048
ΣΤΕΦΑΝΙΔΟΥ, ΠΟΠΗ: <i>Ώστν 1983</i> (ποίημα).....	598
— Τρέμουν τὸ φῶς (ποίημα).....	786
— <i>Ἄχθος ἀρούρης</i> (ποίημα).....	978
— <i>Μετέωρο</i> (ποίημα).....	1058
ΤΣΑΤΣΟΜΟΙΡΟΣ, ΗΛΙΑΣ Λ.: <i>Τί εἶναι ἀλήθεια;</i>	634
— <i>Ὁ Ἀγῶνας πρέπει νά συνεχισθεῖ</i>	677
— <i>Περὶ «προοδευτισμοῦ»</i>	783
— <i>Ἡ σήψη τοῦ σύγχρονου Πύθωνα καὶ ὁ πανάρχαιος Ἀπολλώνιος Λόγος</i>	874
— <i>Τὰ ἀρχαῖα Μαντεῖα ρυθμιστὲς τῆς ζωῆς</i>	986
— <i>Σύντομο ἱστορικὸ τῆς Ρωμοσύνης</i>	1059
ΤΣΑΤΣΟΜΟΙΡΟΥ—ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ, Μ.: <i>Πρέπει νά βροῦμε</i> (ποίημα).....	767
ΤΣΑΤΣΟΣ, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ: <i>Ἡ ἑλληνικὴ ἐλευθερία</i>	1075
FINLEY, M. J. Sir: <i>Τί εἶναι ἡ Κλασσικὴ Ἑλλάδα;</i>	1013
FRENI, ΜΕΛΟ: <i>Πέτρες</i> (ποίημα).....	947
ΧΡΟΝΗΣ, ΧΑΡΗΣ: <i>Μεταμοσχεύσεις</i> (ποίημα).....	864
Η ΚΙΝΗΣΗ ΤΩΝ ΙΔΕΩΝ (Βιβλιοκριτική):	
— Μιχάλης Γκανᾶς, Ἀγγελικὴ Πανφοροπούλου — Σιγάλα, Βενετία Καπετανάκη, Παντελῆς Βυσσούλης, Πέτρος Βρασ. Πόγγης, Ἐφη Π. Κασιμάτη, Μανώλης Μαρκάκης, Θαλῆς Ρητορίδης, Ντίνος Βλαχογιάννης, Ἡλίας Κεφαλᾶς, Ἰωάννης Κ. Παπαγεωργίου, Σοφία Ἀντζακά.....	602
— Θανάσης Πάπαθανασόπουλος, Φοῖβος Δέλφης, Ζωὴ Σαβίνα, Δημήτρης Σταμέλος, Βενετία Καπετανάκη, « <i>Ἰλισός</i> », Ἄννα Δ. Μαχαιροπούλου, Ἡλίας Π. Γαζής, Ὀδυσσεὺς Πατεράκης, Γιώργος Τίντος, Gabriele-Aldo Bertozzi, Γιώργος Βρέλλης, Σοφία Ἀντζακά, Μπιάνκα Ρωμαίου, Ἰάσων Εὐαγγέλου, Vincenzo Mascaro.....	649
— Σόλων Π. Κυδωνιάτης, Μίμης Χ. Ἐλευθεριάδης, Νικόλαος Α. Φορόπουλος, Ἰάσων Εὐαγγέλου, Εὐγενία Ζωγράφου, Τάκης Γιαννόπουλος, Στάθης Ἡλ. Παρασκευόπουλος, Ἄννα Μπουρατζή — Θῶδα, Παντελῆς Βυσσούλης, Ἀλέκος Χρυσοστομίδης, Πάνος Δημ. Τζιόβας, Ἦρα Βελίτσκο, Γιάννης Τσεριώνης, Κώστας Παπαπάνου, Κώστας Π. Μιχαήλ, Παναγιώτης Ε. Σταύρακας.....	698
— Μιχ. Δ. Στασινόπουλος, Τάσος Ἀθανασιάδης, Θαλῆς Ρητορίδης, Ἑλένη Ἀργέστης Κώστας Γ. Μίσσιος, Δανάη Παπαστράτου, Γιώργος Κ. Παππᾶς, Πᾶνος Παναγιωτοῦνης, Γιάννης Καραβίδας, Γιώργος Παπούλιας, Ντίνα Ρουτζούνη, Ε. Παπαχρήστου — Πάνου.....	746
— Δρ. Κ. Μητρόπουλος, Κώστας Μαϊστράλης, Παναγιώτης Τσουτάκος, Δρ. Θεοφάνης Ν. Μανιάς, Ντίνος Βλαχογιάννης, Ἰφιγένεια Χρυσοχόου, Μαρία Καλλιαντᾶ — Γαλλιού, Ἀγνή Σωτηρακοπούλου — Σχοινᾶ, Τάσος Γ. Ἀναγνώστου, Μανώλης Μαρκάκης.....	795
— Τάκης Βαρβιτσιώτης, Κώστας Ν. Χατζηπατέρας — Μαρία Σ. Φαφαλιού, Δημήτρης Γιάνκος, Δημήτρης Σταμέλος, Ντιάννα Ἀντωνάκου, Steven Runciman, Ἀντώνης Καψῆς, Χάρης Χρόνης, Στέφανος Δελικωστόπουλος, Διονύσης Κ. Μαγκλιβέρας, Σωσὼ Πέτρου — Βλάσση.....	842
— Χρήστος Ε. Καταιγιάννης, Κώστας Διμοπούλος, Παν. Δρακόπουλος, Χριστίνα Φίλη, Ζωὴ Σαβίνα, Δημοσθένης Γ. Γούλας, Δημήτρης Ι. Καραμβάλης, Θαλῆς Ρητορίδης, Μαρία Δ. Λαμπρινού, Κώστας Μαϊστράλης, Μανώλης Μαραθάκης, Ἀνδρέας Σ. Τσούρας, Δ. Β. Παναγόπουλος, Ἀνδρέας Ἀγγελάκης, Φώτης Τριάρχος, Πέτρος Ν. Κωνσταντίνου, Σαράντος Ντουφέξης.....	892
— Κωνσταντῖνος Μ. Καλλίας, Κώστας Καλαπανίδας, Θεόδωρος Βλαχοδημήτρης, Τάκης Σκανάτοβιτς, Διονύσιος Π. Ἀλικανιώτης, Ἰωάννης Θ. Σφηκόπουλος, Μαν. Πράτσιας, Βικτωρία Θεοδώρου, Ἀλέκος Χρυσοστομίδης, Πάνος Μισερλής, Γιάννης Π. Ἰωαννίδης.....	955
— Διονύσης Μιτάκης, Λουκία Ἀραπίδου, Παναγιώτης Ν. Κρητικός, Δημήτρης Ι. Καραμβάλης, Φαίδωνας Θεοφίλου, Giorgio A. Livraga Rizzi, Ἀλέκος Μαρασλής,	

- Στρατής Παπαμανουσάκης, Θαλής Ρητορίδης, Δημήτρης Μαλακάσης — Τσέκος, Costas Mich. Stamatis, Λεάνδρος Βαζάκας, Ίωάννης Ε. Αντωνόπουλος. . . . 1003
- Ἀπόστολος Μαγγανάρης, Κωνσταντῖνος Μ. Καλλίας, Πότης Κατράκης, Στράτος Χατζηγιάννης, Μαρία Γραμματικοῦ, Εὐαγγελία Παπαχρήστου — Πάνου, Στέργιος Δημούλης, Κώστας Δημόπουλος, Χρήστος Ι. Τραγέλλης, Ἀργυρούλα Κουτήφαρη — Φρατζέσκου, Δημήτρης Δημητριάδης, Πάνος Δημ. Τζιόβας. 1067
- Ἰωάννης Μουτζούρης, Παναγιώτης Τσουτάκος, Ἡλίας Τσέχος, Χρυσάνθη Ζιτσαία, Σπύρος Κοκκινάκης, Γιώργος Β. Σιέττος, Ἀλέκος Μαρασλῆς, Γιώργος Παπασωτηρίου, Γιώργος Χ. Χιονίδης, Ἡλίας Ν. Μιχάλος, Χ. Παπακώστεα, Μαργαρίτα Ψαρροῦ — Λιατοπούλου, Κώστας Ν. Τριανταφυλλοῦ, Ἀγγελικὴ Σπουρλάκου — Εὐσταθίου, Γιώργος Παπαλεονάρδος, Δημ. Κ. Παπακωσταντίνου, Χρήστος Πέτρου. 1126

ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΤΟΜΟΥ

Ὁ Β' Τόμος τοῦ Δαυλοῦ (τεύχη 13-24, Ἰανουάριος — Δεκέμβριος 1983), δεμένος καλλιτεχνικὰ καὶ πολυτελῶς (λινόδετος), διατίθεται σὲ πολὺ λίγα κομμάτια, δεδομένου ὅτι τὰ τεύχη τοῦ 1983 εἶχαν σχεδὸν ἐξαντληθῇ, μόνο ἀπὸ τὰ γραφεῖα τοῦ περιοδικοῦ. Σελίδες 548, τιμὴ δρχ. 1400.

Ἀποστέλλεται καὶ ταχυδρομικὰ, κατόπιν τηλεφωνήματος τῶν ἐνδιαφερομένων, μὲ τὴν ἴδια τιμὴ, χωρὶς ἄλλη ἐπιβάρυνση.

Τηλέφωνα: 32.23.957, 98.23.655.

Ἡ ἔκταση ποὺ προσέλαβε ἡ συζήτηση γιὰ τὴν ἐλληνικότητα στὶς στήλες τοῦ «Δαυλοῦ» δὲν ἐπέτρεψε καὶ πάλι τὴ δημοσίευση στὸ μετὰ χεῖρας τεύχος τῶν τακτικῶν συνεργασιῶν καὶ τῆς λοιπῆς συνήθους ὕλης: Ἀναβάλλονται γιὰ τὰ ἐπόμενα τεύχη.